

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- BERTÓK LÁSZLÓ versei 345
TÉREY JÁNOS versei 348
SOLYMOSI BÁLINT verse 350
KÖRÖSI ZOLTÁN: Hókígyó (*novella*) 351
SZAKÁCS ESZTER versei 361
LÁNG ZSOLT: Bestiárium Transylvaniae (*A kharisz*) 363
ACZÉL GÉZA verse 383
GÖMÖRI GYÖRGY versei 384
DEÁK BOTOND verse 385
DRAGOMÁN GYÖRGY: Veszteni tudni kell (*elbeszélés*) 386

*

- FARKAS ZSOLT: Parabázisok és megjegyzések Tamás Gáspár
Miklós: *Törzsi fogalmak I–II* előadása közben (*esszé*) 394
FÜZI LÁSZLÓ: Alkattan és regénytípológia avagy: Dosztojevskij és
Németh László (*tanulmány*) 420

*

- LENGYEL ANDRÁS: Alkat és mű (*Füzi László Németh László-
könyvéről*) 440
MONOSTORI IMRE: Az édenalapító (*Tüskés Tibor: Az édenalapító.
Írások Németh Lászlóról*) 445
MÁTHÉ ANDREA: „A rendíthetetlenül fenntartott igény” (*Bacsó
Béla: Írni és felejtetni*) 448

*

A Jelenkor postájából

- FOGARASI GYÖRGY: „Az iróniáról”-ról (*Egy tanulmány margójára*)
452
BACSÓ BÉLA: Válasz Fogarasi Györgynek 461

2002

APRILIS

Folyóiratunk a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
a Soros Alapítvány, Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat, valamint
a József Attila Alapítvány támogatásával jelenik meg.

A Jelenkor az újságospavilonokon kívül a következő boltokban és elárusítóhelyeken kapható

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Írók Könyvesboltja, Kossuth Lajos u. 21. – Betűdzsungel, Király u. 9. – Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25. – Bagolyfészek Könyvesbolt és Antikvárium, Ferencsek u. 27. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1.

VIDÉKEN: **Baján:** Lord Könyvesbolt, Tóth Kálmán tér 1. – **Balatonfüreden:** Könyvesbolt, Tagore sétány – **Balatonlellén:** Könyvesbolt, Kossuth Lajos u. 9. – **Ceglédén:** Lord Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Kossuth Lajos Tudományegyetem – Lícium Könyvesbolt, Kálvin tér 2/c. – **Ády Endre Könyvesbolt,** Piac u. 26. – **Dunaújvárosban:** Lord Könyvesbolt, Vasmű út 5. – **Egerben:** Gárdonyi Géza Könyvesbolt, Széchenyi u. 12. – **Gödöllőn:** Fama Könyvesbolt, Szabadság tér 9. – **Gyöngyösön:** Ády Endre Könyvesbolt, Fő tér 8. – **Győrben:** Rónai Jácint Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Könyvesház, Bajcsy-Zsilinszky út 35. – **Hódmezővásárhelyen:** Lord-Extra Könyvesbolt, Andrassy út 5-7. – **Kecskeméten:** Katona József Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Móra Ferenc Könyvesbolt,** Szabadság tér 3/A – **Keszthelyen:** Helikon Könyvkereskedés, Kossuth L. u. 2. – **Komáromban:** Lord Könyvesbolt, Jókai tér 2. – **Kőszegen:** Városkapu Könyvesbolt, Városház u. 4. – **Mezőkövesden:** Könyvesbolt, Mátyás király u. 108. – **Miskolcon:** Egyetemi Könyvesbolt, Egyetemváros – Kazinczy Könyvesbolt, Széchenyi u.

33. – Széchenyi Könyvesbolt, Széchenyi u. 54. – **Mosonmagyaróvárott:** Könyvesbolt, Szent István u. 104. – **Nagykanizsán:** Zrínyi Miklós Könyvesház, Fő út 8. – **Nyíregyházán:** Bessenyei György Könyvesbolt, Kossuth tér 1. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19-21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – **JATE** bölcsészkar könyvtára – Buch Könyvesbolt, Dugonics tér 12. – Grand Café Mozi és Kávézó, Bibic u. 2. – **Móra Ferenc Könyvesbolt,** Kárász u. 5. – **Székesfehérvárott:** Vajda János Könyvesbolt, Fő u. 2. – **Szekszárdon:** Babits Mihály Könyvesbolt, Kölcsey ltp. 2. – **Szombathelyen:** Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1. – **A. Z. Könyvesbolt,** Király u. 1. – **Tatabányán:** Szemethy és Tsa Könyvesbolt, Fő tér 15. – **Veszprémben:** Kölcsey Ferenc Könyvesbolt, Cserhát u. 7. – **Zalaegersze-gen:** Simon István Könyvesház, Tüttösy u. 7.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – **ELTE** Jogi Kar, jegyzetbolt, V., Szerb u. 21-23. – Írók Boltja, VI., Andrassy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – **Odeon Videotéka,** XIII., Hollán Ernő u. 7. – **Stellium Könyvesbolt,** V., Párizsi udvar – **Helikon Könyvesbolt,** VI., Bajcsy-Zsilinszky u. 37.

250,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

XLV. ÉVFOLYAM

4. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztők
KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Korrektor
KÖVI ANITA

Szerkesztőségi titkár
J. ANTAL ZITA

*

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.

e-mail: jelenkor@axelero.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Minden felbélyegzett
válaszborítékkal ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány

(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/310-673),

a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alapprogram,

a Soros Alapítvány, Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata,

a Baranya Megyei Önkormányzat és a József Attila Alapítvány támogatásával.

Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Üzleti és Logisztikai Központja.

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál

és a Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóságnál (LHI) – 1900 Budapest,

Orczy tér 1. – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással

a Postabank Rt. 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra,

KRÓNIKA

THOMKA BEÁTA *Beszél egy hang* című tanulmánykötetét mutatta be Tolnai Ottó író március 7-én Pécsen, a Művészetek Háza „Irodalmi szabad-egyetem” sorozatában.

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS költő, szerkesztő születésének 100. évfordulója alkalmából rendeztek emlékestet március 21-én Pécsen, a Művészetek Házában. A költő alakját, munkásságát Kalász Márton és Tüskés Tibor idézte fel, közreműködött Némethi János színművész.

TÓTH KRISZTINA és TÉREY JÁNOS költők vehették át első ízben a *Palládium Alapítvány* irodalmi díjait február 28-án a Károlyi Palotában. Gratulálunk munkatársainknak!

A SOROS ALAPÍTVÁNY 2001. évi díjait március 1-jén adták át a Thália Színházban. Életműdíjat kapott Jancsó Miklós filmrendező, Alkotói díjban részesült Pohárnok Mihály iparművész, Szalai Júlia szociológus, Tandori Dezső költő, Vidovszky László zeneszerző, Zsámbéki Gábor rendező. Soros-ösztöndíjat kapott többek között Podma-

niczky Szilárd író, Szederkényi Júlia filmrendező és Szilágyi Márton irodalomtörténész.

A MÓRICZ ZSIGMOND IRODALMI ÖSZTÖNDÍJ átadására került sor március 7-én a Múcsarnok előadótermében. A fiatal irodalmárok támogatására szolgáló ösztöndíjat 2002-ben Balogh Robert, Bedecs László, Bengi László, H. Nagy Péter, Kosztolánczy Tibor, Papp Endre, Poós Zoltán, Prágai Tamás, Varró Dániel és Virág Gábor kapták. A díjátadást az előző évi ösztöndíjasok estje követte, melynek keretében Fenyves Marcell, Gazdag József, Haklik Norbert, Harcos Bálint, Király Levente, Müllner András, Oravecz Péter és Szabó T. Anna olvastak fel műveikből. Szilágyi Zsófiával és Mekis D. Jánossal Agoston Zoltán, az est házigazdája beszélgetett.

PÉCSI KIÁLLÍTÁSOK. A XVII. Országos Kerámia Biennálé március 22. és április 4. között látogatható a Pécsi Galériában és a Pincegalériában. – *Zsidó Hologram* címmel nyílik kiállítás április 8-án a Pécsi Kisgalériában, a tárlat április 21-ig látható.

Pályázati felhívás

Az Új Forrás szerkesztősége
interjúpályázatot

hirdet. Az interjúk témája a folyóirat jellegének, „profiljának” megfelelő legyen: irodalom, művészet, társadalomtudomány. Az egyes interjúk terjedelme ne haladja meg az 1 szerzői ívet (40 ezer leütés, „karakter”), de ne legyen kevesebb 0,5 szerzői ívnél. Fiktív interjúkkal a szerkesztőség nem kíván foglalkozni, éppen ezért pályázati feltételül szabja, hogy az interjút adó személy azonosítható legyen. (Címét, telefonszámát mellékelni kell a jeligét tartalmazó borítékban.)

A pályázatot jeligésen kell beküldeni az alábbi címre:
2800 Tatabánya, Pf. 1231.

Beküldési határidő: 2002. szeptember 1.

A pályaműveket a szerkesztőség által felkért zsűri bírálja el. Az Új Forrás szerkesztősége 3 díjat (100-110-120 ezer forint), valamint egy különdíjat kíván adni. Eredményhirdetés az Új Forrás ez évi decemberi számában lesz. A nyertes, valamint a még közlésre érdemes pályamunkákat a folyóirat a 2003. évi számaiban (szokásos honorárium mellett) közli.

Tatabánya, 2002. március 1.
Az Új Forrás szerkesztősége

Valahol, valami

*Mi lenne, mi lett volna, hol tartana vajon,
ha az ellustálkodott, elpuskázott, elszalasztott
időt (időket, alkalmakat), ha azt (azokat is)
hasznosan tölti, töltötte volna, vagy legalábbis
törekedett volna hasznosan eltölteni, ha
idejében észrevette volna, hogy most, hogy
akkor most mit? hol? miért? (miért ne?),
ha érezte volna a felelősségét, hogy valahol,
valami miatta lassult le (akadt meg,
veszik oda), s hogy nyomós oka van (volt,
lehet) családnak(?), népnek(?), országnak(?)
neheztelni rá, hibáztatni, hátrébb sorolni, leírni,
pusztulni hagyni (elpusztítani?), elfelejteni?...
Mi lenne, mi lett volna, hol tartana vajon,
ha nem akasztotta volna meg az igyekezet,
hogy amit csinál, jól, tökéletesen csinálja-e,
megfelelően a többieknek, vagy legalábbis
annak a szintnek, amit ő maga a többiek
színvonalának, elvárásának(?), javának(?)
gondol, ha nem vesződött volna azzal, hogy
skatulyákba (mintákba?, ízlésekbe?,
törvényekbe? rögeszmékbe?, ábrándokba?)
gyömöszölje, tiporja, ölje, felejtse magát,
hanem engedi, hogy a saját nehézkedése
szerint keringjen, zuhanjon, okozzon kárt
(ha kell), búvöljön el (ha tud),
függetlenül attól, hogy család(?), nép(?), ország(?)
hová kívánja, sorolja, tiporja?...
Mi lenne, mi lett volna, ha annyi nyomot sem
hagy maga után, mint a fűszál, amelyre a
két lábra álló ember rátaposott, amikor
az első lépést megtette?
Mi lenne, mi lett volna, ha mint a csernobili
atomerőmű, itt marad az idők végezetéig?*

Agyából a levél

Képtelen visszaemlékezni rá, hogy bedobta-e tegnap a levelet, amit a garázsba menet magához vett, hogy a postaládába bedobja. Ha nem dobta be, akkor elveszett, mert itthon nem találja, a táskáját már többször átkutatta, ráadásul nem is szokta a táskájába tenni, nehogy elfelejtse bedobni. A kezében, a hüvelyk- és a mutatóujja közé szorítva, a karját könyökben kissé behajlítva viszi inkább, hogy a szeme, miközben néha-néha a lába alá néz, beleakadjon. Ha más is van nála, azt addig mind a bal kezébe fogja, amíg a jobb kezével (mindig azzal) bedobja (-dugja), s a nyílás aprócska billentyűin zongorázik kicsit, hallgatózva, hogy koppan-e a láda alján, s ha igen, akkor az elejére is odapillant, s bosszankodik, hogy már kiürítették, s hogy legelőször oda, „A leveleket elviszik:” tábláscára kellett volna pislantania... Most erre sem emlékszik, csak arra, hogy oda tette a szemüvege, az igazolványa, az autóstáskája mellé az asztalra, s mikor az előbb leült, hogy újabb levelet írjon, jutott eszébe az egész... Valami nyilatkozat volt benne, amit aláírva vissza kellett küldenie, hogy a járandóságát kifizessék... Ha nem kapják meg, talán újat küldenek (gondolja)... Egyszer nagy szerencséje volt, hogy elfelejtett bedobni egy szokatlanul indulatos, úgyszólván gyilkos hangú levelet, mert mire kiderült, hogy elfelejtette, váratlanul barátságos gesztust tett a címzettje, s ettől fogva vált szorosabbá a kapcsolatuk (bár valami rendellenes mindig maradt benne)... A postaláda az utca túloldalán, körülbelül ötven méterre van a lakásától, s igaz, hogy „sétálóutcában” lakik, amely meglehetősen tele van szinte mindig, de tegnap hétköznap volt, mások is rohantak, s ilyenkor még az átlagosnál több jó alakú, szép nő után is kevesebb fordul hátra, ismerőssel is ritkán áll meg beszélgetni, s ha igen, azt nem... Meglehet, hogy mégiscsak összetalálkozott valakivel, azért esett ki agyából a levél?... Vagy reménytelenül sokáig nézett (bámult) egy nő után?... Vagy... De arra másnap emlékezni szokott.

Korom

*Az este tele van, képtelenség
tenni rá (bele, hozzá), mi több,
megmozdítani, de még csak
megérinteni is. Úgy áll (ül, süllyed)
benne az egymásra lapult (szédült,
dobált) millió pillanat, s olyan nehéz,
mintha az örökkévalóság akarná
a világot átlukasztani vele, sőt, máris
átlukasztotta volna. Hiába zárod
kulcsra az ajtót, kapcsolod föl a
villanyt, kopogsz át a szomszédba,
érezni, ahogy a lenge egyensúly
kicsordul, ahogy a gyomor lassan
megemelkedik, s zuhogni kezd
minden irányból a korom.*

*Mintha a titokzatos fekete lyukak
valamelyike nyelte volna el a
maradék fényességet, s kezdené
magába süllyeszteni a kilógó
széleket is. Mintha a márvánnyá
feketült időben is egymás után
történnének az események...*

*Jó, ha ilyenkor
valamely szép nőre gondolhatsz, aki
áttetszik a poháron, s kihatja a
teljességből a hiányt,
ha a tétova résen át a fenéig kiürült
reggelekre is odaláthatsz.*

Az Index-duett

(részlet A Nibelung-lakópark című drámai költeményből)

GUNTHER

(Fölteszi az asztalra és bekapcsolja a laptopját)

*Leszáll a nap, címemre napnyugatkor
Jön gyorsjelentés: ki büjt és ki nem.
Hírek konjunktúráról, sanda krachról –
A fő-fő terminál sosem pihen.
„Vegyél pletykára, adj el hírre!” – értem,
Hiszen a glóbusz idegrendszerében
Magam is góc, idegközpont vagyok.
Úgy sejtem, bármit megragadhatok,
Ha számokban is ki tudom fejezni,
S az értéktőzsde bölcsessége ennyi:
„A teljes függvényrendszert láthatod,
Amelynek részegysége halmazod.”
Az Abszolút Részvény pontos betűit
Gépembe ütni még sincs semmi mód;
S ha papírjaimat lejtőre küldik,
Rögzíthetek megint recessziót. –
Ez itt az Index. Mindegyik ikonja
Egy-egy kis gyűrű: apró blúcsipek
Sorsát követve, osztva és kivonva
Okosodunk majd, Hagen.*

HAGEN

*Úgy hiszed,
Hogy számok, táblázatban szétterítve,
Tanúsíthatják az erőfölényt?
Elsőszülött vagy a naptár szerint, de
Stratégiában mégiscsak: öcsém...
Kezed szerencsés; díjazom türelmed;
Mohóság árnya se; kötélidegzet!
Nincs trend, amely hitedtől tántorít,*

*S az adrenalin kényes szintje benned
Nem árfolyammal együtt változik...
Pont ez a gondom! Nem vagy szenvedélyes,
S hogy hosszú távon kishal is esélyes,
Bele se gondolsz. – Minden örömed:
Tengelyhatalmak karjához kötött
A jósors... Hiszel az ingadozásban?
Hogy titok lappang, láthatatlan áram,
Meglepetés a terminál mögött?*

Hangjátékpályázat

A Magyar Rádió Rt. Elnöksége hangjátékpályázatot hirdet
maximum 30-40 gépelt oldal terjedelmű, kamarajelleű,
magyar nyelvű drámai művek megírására.

A pályázat nyílt, jelíes.

Az első díj összege 400.000- Ft,

a második díj 300.000- Ft, a harmadik díj 200.000- Ft.

A díjazott és a pályázat alapján elfogadott egyéb műveket
a Magyar Rádió mutatja be.

A pályázat beadási határideje: **2002. június 15.**

A pályázati műveket két példányban, a szerző kilétét felfedő,
zárt, jelíével ellátott borítékkal együtt várjuk.

Postacím:

Magyar Rádió Irodalmi szerkesztősége, Hangjátékpályázat
1800 Budapest

Romantika

Múló rosszullét, azt hittem, ültem,
 mint valami fekete özvegy kezét
 szorítottam a cigarettás dobozomat,
 aztán a gyufást, a gyufát, kényszeredett
 nevetés, kihúzzam vagy se nála,
 kit mindenért okolni oly' kéznéllevő,
 általában véve, egyébként nem az, nem kéznéllevő,
 önhibáján kívül van (egyébként ki az...?).
 Általában véve nem zavartatjuk magunkat,
 ha a Másik valakiben „megnyílik a föld”.
 Jégtáblák zúdulnak, lassan, le, fehér
 sarki nyúl (vagy albinó vadmacska, Rorschach)
 kapaszkodik, körmeit mélyeszi az érthetlenségbe;
 így múlnak hosszú órák, napok, hogy
 lassanként megtetszenek
 a katasztrofális körülmények.
 A(z ön)feledés állati, fagyott bélsár, (a világban)
 természetes része lett a (szerencsés kimenetelű)
 baleseteknek. Nemsokára majd előkerülnek, honnan,
 a nyáladzó kamaszkorból?, a döglegyek,
 kihajtanának, mint a lázadás zöldjei;
 el se kell zuhanjon a szék (Luca napja)
 velem, egy csillagnak húsvér hullása
 az (a gondolat), hogy egy valaha, valaki
 által rontott (avagy apahiányos) mondat
 tanulmányozása minden nő, holott milyen távol
 még és milyen közel már az!
 Miért is tudnám, mit nem tudok eleve?
 Például, hogy ezt képtelen vagyok befejezni,
 illetve így nem lehet abbahagyni. Még egy
 cigaretta hát, és még egy, egész' addig,
 míg le nem hull a fekete lepel, és leple-
 zetlenül a Másik tenger(mély) dűhére riadsz.

Hókígyó

ö. F. T.-nak és Zelki Jánosnak

Esik a hó, reggel óta esik, és este van már, amikor leülök a konyhaasztal mellé, és vizes a kezem a mosogatástól, nézem a cseppeket a bőrömmön, a kezem ráncaiban, nézem a cseppeket a szárítóra támasztott tányéromon, nézem a cseppeket a poharamon, nézem a fényt a vízcseppeken, nézem a fényt a csempéken, a foltokat a viaszosvászon terítőn, nézem a sötétséget a túloldalon, nézem a sötétséget az ablakban, s azt, ami még azon is túl van, lám, este lett, és esténként én mindig azt kérdezem magamtól, hogyan lehet az, hogyan, az emberek vajon hogyan tudják elviselni az életet. Mert nem csak az idő folyik el előttem, az elmúlt napok, az egyformán lecsöpögő évek, de látom az árnyékokat is a konyhakövön, és a lábam alatt olyan a kövek rácsa, mintha árnyék volna. Nézem a párkányon, a járdán, a fák csúcsain világító havat, nézem a fákat, tudom, hogy folytonosan csak arra várnak, hogy a szél megérintse őket, nézem a fénybe hulló hópelyheket, felvillannak és a sötétbe olvadnak újra, alig volt reggel, s már este van megint.

Este van és sárga a lámpa fénye, lefekszem majd, és azt álmodom, hogy sárgák a levelek a kertben, a régi-régi mezőtúri kertben, ami álmodban éppen olyan, mint Nagyapa és Nagyanya idejében, fehérre meszelt fagerendák a verandán, a régi-régi verandán, ami már nincsen, a vadászházban, ahol Nagyapa és Nagyanya lakott, ahol olyanok a repedések a deszkákon, mintha megvastagodott erek ütköznének ki a szeplős bőr alól, s a festék pikkelyekben potyog a kőre, apró szemű, véghetetlen havazás.

Táncolunk a verandán, Attila és én, és tudom hogy ezt álmodom, és már mielőtt elaludnék, örülök az álmodnak, és amikor álmodom, akkor is örülök annak, hogy álmodom, táncolunk, és a leveleket odakint felfújja a szél, sárga csipkefüggöny szakad fel az avarból, fel a fák kopasz ágai felé. A ház mélyéből, a félhomályból szól a zene, ugyanaz a keringő, mint ami megállás nélkül szólt hajnal ötig a Tisza Szállóban, herkulesfürdői emlék egy éjszakából, amikor bálkirálynő lettem tizenöt évesen, tizenöt évesen, ragyogón és fényesen, tizenöt évesen és egészségesen, a gyöngyös fehér ruhámban, izmos lábbal és egyenes derékkal, pedig még csak öt éve múlt, hogy a városi balettiskolába jártam, végig a fasoron, spicc, előrehajlás, a csukló könnyedén felfelé fordul, hazafelé burkolózzanak be jól a kisasszonyok, mert alattomos ám a novemberi szél, az Operaházban fogok táncolni Budapesten, kontyocskám lesz ezüstszínű csattal, koronával, s a bőrömet is ezüstre festi a lámpák fénye. Édesanya, mondtam a konyhaajtóban állva, Édesanya, de a hangom elcsuklott, és nem bírtak már a térdeim, ideggyulladás, ez a baj, kisasszonyka, mondta az orvos az ágyam fölé hajolva, nagy baj, nagy baj, nagy a baj, nagy a baj, éreztem a szakállából ára-

dó dohányszagát. Centivel méregette a lábaimat, hat hónapig mozdulni se, betakargatva a szanatóriumban a paralízises gyerekek között, egy év múltán adott engedélyt, hogy újrakezdhessem a táncot, de húsz perc csupán, emelte fel a mutatóujját, szigorúan napi húsz perc, ó, kérem, balettáncos ugyan nem lehet, boldog azonban igen, s tudja mit, kisasszonyka, ha más nem, ott vannak még a standard táncok is, nevetett, és a dohánytól sárga bajsza mögül elővil-lantak a fogai, meglehet, ő tréfának szánta, én viszont megfogadtam a szavát, keringő, keringő a Tisza Szállóban hajnal ötig, a bálkirálynő, akinek az édes-anyja álmoságtól pirosodott szemmel ül az asztal mellett, nézi a lányát, aki újra táncol, bálkirálynő, s máskülönben kislány, alig negyven kiló.

Amikor Apának vittem a reggelit a központba, láttam a feliratot a kirakatban: tanulót keresünk, ta-nu-lót, ta-nu-lót, ismétелgettem magamban felfelé a lép-csőn, és az ezüstszín ételesdoboz tetején ritmusra csattogtattam a fogantyút, hopp, te bálkirálynő, hopp, te kislány, kiáltott rám az egyik főnök úr az asztal mögül, s még fel sem ocsúdhattam, már elébem állt, úgy kapott fel az erős karjai-val, mint egy göngyöleg angol szövetet, hopp, te kisasszony, alig negyven kiló, s máris a másik főnök úr kezébe dobott, repültem és kibomlott a hajam, szikráztak a lámpák az irodában, nézze, könyvelő úr, kiáltották, micsoda madárka ez, mert ott állt Apa is az ajtóban és nevetett, ezüstszínben ragyogott a bőrünk. Csakhogy egy hét múltán Apa katonaruhában ment el, s nem jött haza még akkor sem, amikor megkezdődtek a bombázások, június volt, június második napja, és a vasútállomás körül egyszeriben lángba borultak a házak, a debreceni vasútvo-nal, azt támadták a gépek, aki tudott, a kubikgödrökbe bújtt, de találat érte a fer-tőtlenítő faépületeket is, úgy lobogtak zsírosan pattogva a langyos kora nyár-ban, mint a fáklyák, égtek a gerendák, és nem lett este és nem lett már sötét, egy letört téglá csapódott a karomnak, s a testem csupa vér volt, pedig meg se karco-lódott a bőröm, vér folyt rajtam, de másvalaki vére, így estem be az óvóhelyre, ahol Édesanya a szomszédékkal bújtt össze, a magára maradt Lazányinéval, aki a melléhez szorította a kilenchnapos kisbabáját, és nézte, ahogy Édesanya magá-hoz szorítja a nagyobbik lányukat, még akkor se tudta elengedni, amikor végre megfogta az én síkos kezemet, így kuporogtunk a pincében öten, tágra meredt szemmel, szorosa préselt szájjal.

Nyolcvankilenc évesen nekem már nem árthatnak semmiféle bombák, mondta Nagymama, nyolcvankilenc évesen már csupán vékony hártya zizeg az élet és a halál között, hozzáérsz, és máris átszakad, és mint annyi minden más, eltűnik a félelem, még ha addig végigkísérte volna az életedet, akkor is, és úgy is tett, ő fent maradt a házban, és kiállt az ablakba, és mindent látott, nemcsak nem félt, de erőnek erejével kényszerítette magát, hogy lásson, hogy megjegyyezze, megjegyyezze és elmondja nekünk, hogy mire képes az ember, ha ölni akar, látta az alacsonyán szálló szürke gépeket, és látta a fekete füstgomolyokat, amik úgy meredtek a mozdulatlan égre, egyre sűrűbben, mintha belőlük nőne ki az alko-nyat. Érezte, hogy egy eltévedt bomba ott, Mezőtúr felé felgyújtotta az odaha-gyott kúriát, érezte, mert hiába kapaszkodott az ablaktámlába, jeges víz ölelte körül, és nem bírták megtartani a lábai, jaj, a ház, jaj, Apa, jaj, azt hihettük, hogy ennél rosszabb már nem is jöhet, pedig ez csak az első bombázás volt, a júniusi.

Augusztus huszadikán éppen bent állt az emberekkel zsúfolt szerelvény a

pályaudvaron, amikor megérkeztek a gépek, nem volt sok idő, s már el is mentek, eltűntek, de a hangjuk még a házak fölött lebegett, gomolygott, mint a füst, a vonat kapta rögtön az első találatot, a sínek meggörbültek a sok robbanástól, égtek a kocsik, és hallatszott a fa ropogása, mert ahogy elült a repülők robaja, szinte csend támadt, jó munkát végeztek a pilóták, mert nem maradtak sebesültek, hogy sirjanak és jajongjanak, nem voltak ott, csak halottak, és a pincékből előfutó emberek zihálása és a munka, hiszen a felnőtteknek az egyben maradt holttesteket kellett sorba rakniuk, a gyerekek pedig a szerteszét szóródott kezeket, lábakat szedték össze, ki amit talált, kapkodva, mint a mezőn, a lángok és az augusztus forróságában, nem is síkos volt már a kezem, de száraz, száraz, mint a leégett tarló az állomás túloldalán, kéz a kezemben, a megalvadtt vér pikkelyeivel, összedobált emberek a csatakos sátorlapon.

És tavasszal, amikor már vége volt a háborúnak, sütött a nap, megint negyven kiló voltam, negyven kiló göngyöleg, kifakult és előregedett szövet, amit molyok és férgek rágtak használhatatlanná, láttam a főutca romjai közt, hogy kiégett az a ház, a márványlépcső kicsorbult, mintha egy harapás nyomát őrizné, betört az a kirakat is, mindenütt téglák és félig elégett papírlapok, de mögötte, a vak keret mögött egy szögön valamiképp fent maradt, és még akkor is lógott a felirat: tanulót keresünk, ta-nu-lót.

Lefekszem majd, és azt álmodom, hogy szól a zene, az ágyam fejénél kattog a kisszekrényen az óra, pedig a mutatók meg se mozdulnak éjszakahosszat már, s a fürdőszobában cseppenként toccsan a lavórba a víz, mégse gyűlik fel sohasem, behunyom a szemem, mert már így is álmodom, harminchét négyzetméteren élek, de csipkefüggönyt húznak körém a sárga levelek, körbe-körbefordulunk és felemelnek, felröpitének, mint egy áttetszővé kopott száraz levelet, szitakéreg, amin átcsurog az idő, körbefordulunk, és én egészen közelről látom a férjem szemét, látom, barna-zöld szálacskák sorakoznak benne, összeszorulva, mint egy virág szirmai, kicsi bogarak közöttük az apró fekete pontok.

Anyámtól örökölttem a szemem, mondta mosolyogva, majd meglátod, anyámtól a szemem és a kezem is.

Igaz, én a lábát láttam meg legelőbb, az erős, izmos lábszárát a khakiszín nadrágon át, ki tudja, talán a tánc miatt figyeltem erre, vagy csak mert ahogy elhajtott a bolt előtt a biciklin, nem lehetett nem észrevenni, ahogy a lábszárán a nadrág megfeszült, Abonyban volt ez már, az ÁFÉSZ-boltban, az államosítás után.

Apa ott ült a hideg tűzhely mellett a konyhában, Édesanya mosogatott, Apa nézte némán a ráncokat a kezén, a cseppeket a tányérokra, a cseppeket a poharakon, nézte a fényt a vízcseppeken, de egy szót se szólt, nincsen már tovább, mondtam nekik, ezüstkoronácska a hajamon, nincsen már tovább, micsoda madárka ez, spicc, előrehajlás, a csukló könnyedén felfelé fordul, otthagytam a polgárit, mondtam nekik, Apa még akkor se emelte fel a fejét, bolti eladó leszek, mondtam, textiles, kereskedelmi tanuló, férfi-női divatáru-eladó.

Így lett az én polgári iskolámból kereskedelmi, így lett az én ezüstkoronácskámból sötétbarna munkaköpeny, így lettem én negyvenkilenc szeptember elsejétől hivatalosan is segéd, olyan segéd, aki már októberben kétszer annyi fizetést hozott haza, mint amennyit az apja kapott.

Holnaptól már nem a miénk a bolt, kisasszonyka, állt elém szomorú mo-

sollyal a főnök úr, holnaptól vagy holnaputántól, lám, már semmiféle vékony hártya nem feszül a napok között, egybemosódott az idő, és nem is folyik, de hömpölyög, államosítás, kisasszonyka, mondta a főnök úr, és mosolygott, ám én éreztem rajta az alkohol szagát, pedig tudtam, hogy soha nem iszik, csak egy koccintás, kisasszonyka, emelte fel a poharát, egyenesen állt, de a pálinka mégis az olajos padlóra csurgott, aztán menjen, álljon be egy állami boltba, ne vitatkozzon, az embernek meg kell tanulnia, miképpen viselheti el az életet.

Abonyba jártam reggelente a busszal, sötét volt, mire hazaértem.

Már harmadszorra tért be a boltba, mire odáig merészkedett, hogy megmondta a nevét, ácsorgott a pult túloldalán és csak nézett, később vallotta be, hogy azideig még azt se tudta, hogy miféle bolt ez itt, minek egy tanítónak a dívatra gondolnia.

Ő még sohase is ismert nőt azelőtt.

Egy inget szeretne venni, préselte ki magából a szavakat.

Láttam, hogy az arca lángvörös lett, láttam a biciklijét odakint a falnak döntve, egy fehér ünnepi ing, azonnal, kérem, válaszoltam neki, de úgy, mintha énekeltem volna, és könnyedén felléptem a polchoz támasztott létrácska alsó fokára, éppen csak, hogy elérjem az ingeket, s hogy a barna köpenyem alsó szegélye feljebb csússzon a lábszáramon, annyira, hogy ne lehessen nem látni a táncban erősödött vádlikat, a vékony bokát, hagytam neki időt, mielőtt visszafordultam, hagytam, hogy összeszedje magát, egy fehér ing a tanár úrnak, akkor mondta meg a nevét is, ha eljönne velem, suttogta maga elé, akárha a fehér ingnek mondaná, ha a Tisza Szállóban táncolhatnánk, boldoggá tenne a kisasszony, ha eljönne velem.

És a szálló nagytermében ragyogtak a fények, keringő szólt, és fordultunk körbe-körbe, és én minden egyes fordulónál láttam a szálló főpincérét, fekete hajú, gyönyörű, fekete szemű férfi volt, fordultunk körbe, ám nem volt egyetlen tánc, hogy le ne kértek volna, minduntalan megálltak mellettünk a férfiak, és a fejük biccentésével jelezték, hogy táncolni szeretnének velem, ez volt az én második bálkirálynőségem, s ráadásul ugyanott, ugyanabban a teremben, a ragyogó fények között, egymás kezéből ragadtak ki a férfiak, és a cipőm alig-alig érintette a padlót, és éreztem, hogy a fülem mögött elszabadult a hajam, de én ezt se bántam, mert tudtam, hogy ezen az estén nincsen olyan, ami ne tenne még szebbé és csábítóbbá, nincsen olyan.

Nyolc hónap múltán volt az esküvőnk, azelőtt egy héttel láttam először az anyját, láttam az ő szemét is, a barna-zöld szálacskákat összeszorulva, mint egy virág szirmai, kicsi bogarak közöttük az apró fekete pontok, nekem csak a fiam maradt, mondta, és közel hajolt hozzám, csak a fiam, érted?, és felizzott a parázs a cigarettája hegyén, Erzsébetnek szólítsál engem és tegezzél, Erzsébet, légy szíves, így kell mondani.

Csinoska vagy, de ebből ne gondoljál semmit.

Vácott van egy nagy házam, ott fogtok lakni.

Hat szoba, nektek máshol meg úgyszincsen helyetek.

Karácsonyra már beköltöztünk, Jókai utca egy, a Vörös Csillag étterem mellett.

Néztem reggelente az anyósomat, akit Erzsébetnek kellett szólítani, Erzsébet, légy szíves, akkor tudtam meg, hogy a Duna-parti fegyház igazgatója, ráadásul

országgyűlési képviselő, néztem, hogy micsoda gyönyörű asszony, olyan, mint-ha folytonosan vendégségben lenne, karcsú és fehér bőrű, mint egy porcelánbaba, hűvös tapintású a tenyere, és mint a gyöngykagylók, csillogtak a körmei, magas kontyba fésülte ébredés után a hosszú, fekete haját, a bejárónő segített neki, mindig nejlonharisnyát hordott és magas sarkú cipőt, a férfiak kinyitották előtte a szürke autó ajtaját, tisztelegetek, kék füst lebegett a hó felett, amikor elmentek, szitált a dér, ahogy megrázkódtak a park bokrai.

Sok hó esett azon a télen, és a vastagra hízott ágak közt reggelente átsütött a nap, egy hét múltán merészkedtem először a városba, arra ne is gondolj, hogy dolgozni mennél, mondta halkan az anyósom, éreztem a kölniillatával keveredő cigarettaszagát, legyél itthon, az a dolgod, és ne állj folyton az ablak előtt.

Azt akarom, hogy a fiam boldog legyen.

Attila, én ezt sokáig nem bírom.

A fiam kedvéért vagy itt, de tudjad, hogy amikor nem látlak, akkor is rajtad tartom a szemem.

Lementem a Duna-partra, néztem a bazaltszínű víz felett imbolygó sirályokat, eltűntek és felbukkantak megint, a ködben éppen így imbolyogtak a láthatáron a fegyház őrtornyai, a túlparton szürke falként olvadtak össze a fák.

A székesegyház előtt senki nem taposta el a havat, mindössze egy keskeny csapás vezetett az oldalajtóig.

Édesanya azt akarta, hogy táncosnő legyek, Apa apácának képzelt el, én meg itt állok a jégvirágos üvegnek dőlve, kasmírkendő takarja el a hajam.

Onnan fentről, a félhomályból nézett vissza rám az Isten sápadt fia.

Olyan az ég a tetők felett, mintha a folyó hömpölyögne hangtalan.

Fordítva állnak a fák, a gyökereik mered a levegőbe kopaszon.

Kipirultan és fáradtan, de mégis jókedvűen értem haza, ez volt talán az első nap, hogy még énekelgettem is egy kicsit, délután a ruháimat hajtogattam, körbe-körbefordultam a nagy asztal körül, átölelt a ruha ujjai, illatos szappant dugtam az ingek közé.

Sötétedett már, amikor hallottam, hogy csapódik az autó ajtaja, Erzsébet, találom a vacsorád, szaladtam ki a bejárathoz, addigra ott állt az ajtónak támaszkodva, nem is nézett rám, csak ütött, alulról, és olyan gyorsan, hogy nem láttam a kezét, hátratántorodtam a pofontól, visszaestem a nagyszobai küszöbön át, nem csak mert rettenetes erővel vágott az arcomra, hanem mert engem senki még meg nem ütött, ott feküdtem hanyatt az ajtóban, ő pedig fölébem állt, közel hajolt hozzám, olyan közel, hogy láttam a szemét, láttam a barna-zöld virágszirmokat, suttogott, én mégis úgy hallottam, mintha kiabált volna, hol jártál ma, csupán ennyit kérdezett, s ezt is inkább mondta, semhogy választ várt volna, hol jártál, én mégis válaszoltam, a városban, a városban sétáltam, és a parton, a folyónál, és a régi házak között, és a templom, tette hozzá még halkabban, igen, ott is, tönkre akarsz tenni, ugye, s ezt most mintha valóban kérdezte volna, Erzsébet, én soha, kezdtem volna a választ, de akkor megint megütött, a földön feküdtem, ám a fejem így is a padlóra koppant, nem fogsz tönkretenni engem, hallottam még, és a szoba homályba borult, annyit láttam még, hogy Attila a bejárati ajtóban az anyja mögött áll.

Engem soha még senki meg nem ütött, mondtam a férjemnek.

A szája elé tette az ujját, mutatta, halkabban beszéljek, hatalmas ez a ház, mégis minden kihallatszik a szobából.

Tavasza kivirágzott a túloldali park minden fája és bokra, délutánonként a nyitott ablaknál ülve hallottam a folyami uszályok és vontatóhajók hosszú kürtjeleit.

A Tisza Szállóra gondoltam és a gyöngyös fehér ruhámra, a fekete, bajuszos főpincér tekintetére és a főnök urakra az egykori irodában, a repülésre, amikor kibomlott a hajam, erre gondoltam, és azt mondtam hangosan: sétálni megyek.

Csak az előszobai óra kattogása felelt.

A dóm előtti téren olyan volt a macskakövek rácsa, mintha árnyékok futnának szerte a kövön.

Álltam a cirádás vaskapu előtt, de a kilincset lenyomni mégse mertem.

Megjött aztán az április, a nagyhét és a húsvét, ami odahaza nálunk mindig is a legszebb ünnep volt, barkák és harsogó levelek, Édesanyával közösen díszítettük fel a lakást, az ajtók fölé zöld ágakat, Apa mosolyogva nézte, no, hát akkor majd most egyedül fogom, nem, nem is, a lakás, a ház legyen a Margit, a cseléd dolga, de a mi szobánk az enyém, az ablakba gyertyát tettem és azt a fehér márványkeresztet, amit Apa a fogságból hozott haza.

Tele volt a város is vörös zászlókkal, április négy, a felszabadulás ünnepe.

A férjem anyját most nem a saját autója hozta haza, egyenruhás férfiak ültek elől és mellette is, magyar és orosz tisztek, kinyitották előtte az ajtót, az egyikük kezét csókolt neki, hanem az anyósom nem is figyelt már rájuk, nem állt meg velük beszélgetni az autó mellett, mint rendesen, hanem a fejéhez kapott, és én láttam, hogy a tekintete a mi utcai nagyablakunkra tapad, a gyertyára és a fehér márványkeresztre, és láttam, hogy a szép fekete kontya kibomlik, mert a keze a fonatok közé akadt, még el se indult az automobil, és ő már egyetlen ugrással fent volt a lépcsősor tetején, kívágta az ajtót és nekem rohant, most nem kiszámítottan ütött, és nem virágszirmok lobogtak a szemében, úgy ütött, mint egy fuldokló, aki az életéért csapkod, és a szeme olyan volt, mint egy fekete kút, éreztem a kölni és az alkohol illatát, és arra gondoltam, hogy indulás előtt nyilván koccintottak is ezekkel a magyar és orosz tisztekkal, biztosan felálltak és magasra emelték a poharaikat, nem is éreztem már az ütéseit, tudtam, hogy kímélet nélkül pofoz, rúg és vág, de érezni már nem éreztem semmit, csak az alkohol és a kölni összevegyülő, édes illatát.

Soha többé nem engedett be a szobájába, a Margittal üzente, hogy oda én többet be nem mehetek.

A fehér keresztet a cserépkályhához vágva törte darabokra.

Mentővel vitték el még aznap este, akkor állt az autó a ház előtt, amikor a férjem hazajött, egy hónapig volt kórházban, egy hónapig tartott a lassú gyógyulás.

A dossziékat, amik otthon voltak, a férjem vitte be a pánccélszekrénybe a szolgálati kocsival.

Erzsébet, kérlek, mondtam neki.

Erzsébet.

Úgy fordított hátat, mintha ott se lennék.

Ha nem lépek félre, fellökött volna, mert nem látott, nem hallott és nem is érzett engem.

Május közepe volt, kora délelőtt, amikor megállt a konyhaasztal mellett, akkor se nézett rám, de hozzám beszélt, öltözz fel és gyere, sétálni megyünk.

A Duna-parton mentünk a börtön faláig, egészen addig egy szót se szólt hozzám.

Ott bent most mindig üres az a cella, ahol a Rákosi elvtárs raboskodott, és van mellette üresen egy másik is. Ennyit mondott csak, és a vizet nézte.

És hogy késő délután, mire hazajön a férjem, akkor már se engem, se a ruháimat ne találja a házban.

Üzenet és levél se.

Megvan a szállás, ahová menjek.

Egy hónap múlva adjam be a válókeresetet.

Menjek férjhez újra, és szüljek gyereket annak a férfinak, egy másiknak, mert nincsen helyem ebben a családban.

Olyan volt a víz ott mellettünk, úgy csillogott, mintha a sok kis hullám nem is a napfényt verné vissza, de odalent, a hullámok alatt karnyújtásnyira szikráznának, ficáinkolnának valami fényes halak.

Mint a vízcseppek, ahogy külön-külön ragyognak.

Néztem a kezemet, az ujjaimat, a vízpára a bőrömön, mintha apró gyöngyök sora volna.

Mintha egy álomban, a párnámon át szűrődnének csak hozzám a szavak.

A tárgyalásra autó vitt el, azt kellett mondanom, nem szeretek ott lenni, és téged se szeretlek.

Miért, kérdezte a férjem.

Azt kellett mondani, hogy el akarok menni.

Miért, kérdezte tőlem.

Néztem ki az ablakon, gyerekek fociztak a szomszédos iskolaudvaron.

Nem szeretek ott lenni, és téged se szeretlek.

El akarok menni.

Ha nem látlak, akkor is rajtad van a szemem.

El akarok menni.

Nem emelem fel a fejem, nem az enyéme a könnyeim.

Ötvenhét végén mentem újra férjhez, ötvennyolcban már meg is született a lányom, órák hosszat vajúdtam, éjfélből hajnalig, négy és fél kiló, csupa erő, a hangja, mint az uszályvontató-hajók kürtje, erős és éles, harsogott az éjszakában.

Esténként leültem a konyhaasztal mellé, vizes volt a kezem a mosogatástól, néztem a cseppeket a bőrömön, néztem a fényt a vízcseppeken, a foltokat a viaszosvászon terítőn, néztem a sötétséget az ablakban és azt, ami még azon is túl van, és már mielőtt elaludtam volna, örültem, örültem az álomnak, és amikor álmodtam, akkor is örültem annak, hogy álmodom, táncoltunk, és a leveleket odakint felfújta a szél, sárga csipkefüggöny szakadt fel az avarból, fel a fák kopasz ágai felé.

Álomban fekete kígyó csúszott a gerendák közé, száraz levelek tapadtak a bőréhez, fekete kígyó, zöldbarna a szeme.

A második férjem rendőr volt, és szerelmes volt belém, még a Tisza Szállóból ismert, ott látott engem a gyöngyös ruhámban, azt mondta, azt a látványt soha nem felejtette el.

Nem kell válaszolnom, ő csak gondoskodni akar.

Egy rendőr mindenkitől meg tud védeni, ha kell.

Egy rendőr mellett el lehet felejteni, mi az a félelem.

Szolgálati lakásunk volt, a párkányon keserű szagú muskátlik, vaskazetta a beépített szekrényben a szolgálati fegyvernek.

Tanulni kezdtem a munka mellett, reggelente a bölcsődébe vittem a lányom, majd óvodába, iskolába, munkaügyi előadó voltam a Víz- és Csatornaügynél, aztán a bérszámfejtés, a tanulástól egyre több lesz az ember, újrakezdtam a technikumot, majd a főiskolát, a gyapjú felhasználásából vizsgáztam technológiából, kártolt fonal, angol szövet, ne keseredjen el, a négyes is nagyon jó jegy, jó, ahogy a neve is mutatja, észre se vettem, mikor nőtt fel a lányom.

Az igazi férjem kétszer keresett a húsz év alatt.

Azt mondta, soha nem érti és nem bocsáthatja meg, hogy szó nélkül hagytam ott.

Azt mondtam, soha nem értheted és soha nem bocsáthatod meg, hogy szó nélkül hagytalak ott.

Mindig tudtam, hogy hol van, mindig tudtam, hogy mit csinál.

Nem szeretek ott lenni, és téged se szeretlek.

Harmincnyelc évet tanultam folytonosan.

Egy munkaügyi osztály a vállalat szemétkosara.

Az igazi férjem soha nem nősült meg többé, az anyjával élt, igaz, akkor már kisebb lakásban, cselédet se tarthattak, de megvoltak ketten, mint korábban is.

Egy évvel a korengedményes nyugdíja után halt meg a második férjem, az egyenruhások nem sokáig húzzák a pihenő életet, ezt mondta, és nevetni akart, olyan volt az arca, mint a kórházi párna kopott fehérre mosott huzata, folyton izzadt, a haja, a megmaradt gyér haja a halántékához tapadt, kis hercegnő, mosolygott rám, ezüstkoronás hercegnő, madárka, aki folyton repülni akar, te vagy az én tanulóm, mosolygott rám és fogta a kezem, éjszaka halt meg, még a műtét előtt.

A lányom akkor már Bécsben élt, az első házassága alig egy évig tartott, a gyerekeit és egy bőrröndöt mentve rohant el a férjétől, én szereztem neki lakást, telefonos lakást három hónap alatt, s egy állást is, titkárnőséget a megyei főigazgató főorvosnál, aki hajdan a vállalat üzemorvosa volt, ott, a rendelőben ismerkedett meg az osztrák orvossal, aki kivitte magával, őt is, meg a fiúunokámat is turistaútlevéllal egy nyári hajnalon.

Egy héttel a második férjem halála után hívtam fel az igazi férjemet, az anyja vette fel, tudom, mi van veled, mondta halkan és nyugodtan, emlékezhetsz, ha nem látlak is, rajtad van a szemem.

Gyere el nyugodtan, ha akarsz.

Egyedül volt, és alig kérdezett, csak nézett, a fiamnak dolga van, két virág barna-zöld száclacsás szirmai, bennük kicsi fekete bogarak, a haját még akkor is magas kontyba fésülte, csak a fekete fény helyett már olyan volt, mintha hamu hullott volna rá, jó, hogy itt voltál, mondta csendesen, szívesen láttalak, szívesen, mert látom, hogy semmit nem változtál, takarodj hát innen, és hagyd békén a fiamat, ne próbálkozz semmivel, takarodj, ha magadnak és a tieidnek jót akarsz.

Száraz volt a szemem, és összeszorítottam a szám.

Azon a nyáron a Balatonra utaztam, Keszthelyre, befizetett társasüdülésre, amit a bécsi orvostól és a lányomtól kaptam. A sétányon mentem a vízparton, ropogott a szandálom alatt a sárga gyöngykavics, néztem a vizet és az embereket, ahogy a parkban üldögélnek, néztem a szálloda vörös toronyépületét, a fehér erkélyeket, amikor egyszeriben, karnyújtásnyira előttem megláttam az első férjemet.

Nem szólt egy szót se és én se szóltam hozzá, nézte az arcomat és én néztem őt, átöleltük egymást és álltunk, nem zavart, hogy társasággal volt, és én se néztem senki másra, az arcához szorítottam az arcomat, éreztem a halántékomhoz nyomódni az aranykeretes szemüvegét, éreztem, ahogy meg-megrázkódik, mint aki zokogni, sírni akar, ne sírj, Attila, mondtam neki, ne sírj, Attila, nincsen miért, és sírni kezdtem, a könnyeim a fehér galléros pólóingére folytak, és megálltak körülöttünk az emberek, ne sírj, nem sírok, csak folynak a könnyeim, ugyan, hiszen nyár van és süt a nap.

Egy hétig éltünk ott a parton, sétáltunk a fák alatt, mint a fiatal szerelmesek.

Miért mentél el akkor, kérdezte tőlem, miért, sokáig kerestelek.

Nem mentem el, most is veled vagyok.

Ha hazautaztunk, beszélünk anyámmal, beszéljünk vele, és majd meglátjuk, mi lesz.

A vonaton is egymás mellett ültünk, arról mesélt, hová utazunk majd, hány vonaton, hány buszon, hány nyáron át, jó lesz, válaszoltam, és fogtam a kezét.

Ó, te bolond, még leesik a szemüveged.

Másnap délután hiába vártam a főtéren, meleg volt, és késő estig sütött a nap, nem jött aznap és nem jött azután sem, ültem a konyhaasztal mellett, néztem a ráncokat a bőrömön, néztem a vízcseppeket a viaszosvászon asztalon, nyitva volt a szemem, és mégis azt álmodtam, hogy alszom, álmodom, és álomban táncolok, a régi-régi veranda gerendái olyanok, mintha erek bujkálnának a pikelyes festék alatt, és az avarból sárga csipkefüggönyt lebbent fel a szél, keringő szól a szobák mélyéről, négynegyedes ütem, sötét kígyócskák tekeregnek a gyökök között.

Bámulom a növekvő sötétséget, és azt kérdezem magamtól, hogyan, hogyan lehet az, vajon az emberek hogyan tudják elviselni az életet. Elfolyik az idő előttem, az egyformán lecsöpögő évek, látom az árnyékokat a konyhakövön és látom az árnyékokat az arcomon, látom a fákat, és tudom, folytonosan csak arra várnak, hogy a szél megérintse őket, harminchét négyzetméteren élek, és egyedül vagyok.

A lányom két éve nem üzent már, még csak fel se hívott, néha arra gondolok, vajon mekkora lehet már az unokám, aztán meg arra, hogy akit nem tudtál megszeretni, annak nem fájhatna a hiánya sem.

Hallottam róla, hogy az anyósom még az ősszel kórházba került, él-e, hal-e, nem tudom.

Elképzeltem néha, hogy bemegyek hozzá, a sötétkék kosztümömet venném fel, és fényes, magas sarkú cipőt, kopogva lépkednék a kórházi folyosón, a vörös-szürke kockás kövezeten, mint egy ugróiskola, akár játszhatnék is a terem ajtajáig érve, aztán megállnék az ajtóban, és nézném őt, nézném, ahogy tehetetlen-

nül hever, és a haja csapzottan terül szét a pecséttel megjelölt párnahuzaton, szeretettel mosolyognék és gyógyulást kívánnék, a párnáját feltámasztva kortyonként adnék neki vizet. Vasárnap délelőtt lenne, és besütne a nap, és valahonnan, a földszint felől szólna a zene, alig hallhatóan zümmögne egy keringő, hercules-fürdői emlék a betongerendák alól.

Tudom, hogy az első férjem most egy Edit nevű nővel él, boldogok is, azt mondja, havonta, másfél havonta levelet írunk egymásnak, azt írja, még most is szeret.

Tudom, hogy én az életemben egyetlen férfit szerettem, két évig se éltem vele, aztán elhagytam, tudom, hogy egész életemben nem gondoltam másra, csak rá, tudom, hogy minél több idő múlik el velem, annál kevesebbet tudok.

Néha arra is gondolok, hogy majd az egyik levélben mindent, de mindent megírok neki.

Megírom a hatszobás házat, a márványkeresztet, megírom a folyópartot és a börtönfalakat, megírom a rendőr férjem kezét, megírom, hogy szavak nélkül hogyan szenvedett, mert azt akarta, hogy szenvedéllyel szeressem, megírom a soha nem látott lányomat, megírom az unokámat is, megírom a főtéri üres padokat.

Aztán meg csak ülök, mert újra eltelt egy nap, és újra este lett, odakint újra esik a hó, ülök a konyhaasztal mellett, és a mosogatástól még vizes a kezem, nézem a vízcseppeket, nézem a fényt a csempéken, a foltokat a viaszosvászon terítőn, nézem a sötétséget az ablakban, nézem a sötétséget a túloldalon, és szinte tapintva érzem, ahogy elfolyik előttem az idő, odabent a szobában szól a rádió, négynegyedes ütem, az elmúlt napok és az egyformán lecsöpögő évek, a fák, amik csak arra várnak, hogy a szél megérintse őket, az álmaim, amik újra és újra megtalálnak, hátrahajtom a fejem, és már táncolok, körbe-körbefordulunk a régi verandán, ahol olyanok a gerendák, mintha megvastagodott erek ütköznének ki a szeplős bőr alól, szól a zene, és sárga csipkefüggöny szakad fel az avarból, kavarnak a lyukacsossá kopott levelek, de én egyre csak a szemét nézem, látom, barna-zöld szálacskák sorakoznak benne, összeszorulva, mint egy virág szirmai, kicsi bogarak közöttük a fekete pontok.

Tükrök őre

*Törvényeknek engedni lenne jó már.
Megtartani ramadánt, sábeszt.
Engedetlenül és egyedül élek.
A nemtörténés óvatossá tesz.*

*Olyan könnyű mindenki, aki voltam!
Lebegnek, csak lebegnek némán.
Nekem víz gyűlik recés lábnyomomban,
s hiába hívom, egyik se néz rám.*

*Mi közöm bármihez az éjszakában?
Talán ha el tudnám engedni őket...
Visszaadhatnék minden elveszettet
a vakfoltos, kihunyó tükröknek.*

Eső után

*Tudja, hogy eső után indul el.
Elhallgatott benne a szél, a tó.
Áttetsző lett minden: füst vagy emlék,
semmihez se hasonlítható.*

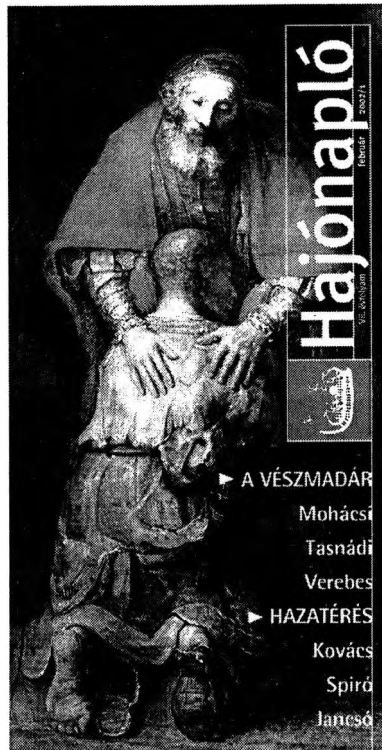
*Tükrökre bízza régi testeit.
Lábtörlőjén nedves levél hever.
S egy csillagot még kitalál gyorsan,
mert eső után indulni kell.*

Másik parton

*Másik parton (ha van egyik)
csillagtüzek alatt,
hol mindig tetre kész álom
az egyetlen anyag,*

*belőle van lehulló hold,
halfej és lebegés,
a csipkévé ajzott idő
s azt áttépő merész*

*vágy, melyet csak önnön néma
villámlása repít
meglepett testeken át a
semmitől semmiig.*

Bestiárium Transylvaniae

A Kharisz

Vajon a békákról is tudnak?, töprengtem, miközben a Majális úton kapaszkodtam fölfelé, markomban a fehér műanyagzacskóval, amelyben ott lapult a „termés”. Termés? Élősködőnek éreztem magam, aki mások mondatain élősködik, vagyis mások életén. „Termés”, mondta Anna, és ismételtem utána, majd vittem magammal, zacskókba bélelve. Ha tudtak is a békákról, mit tudhattak eredetükről, hiszen arról nekünk sem volt igazi sejtésünk. „Atyám, csak egyetlen ágy van ebben a lakásban?”, kérdezte a fiatalabbik rendőr, és amikor bólintottam, láttam, hogyan kapaszkodik agyába a hamis tudás kullancsállkapcsa, és nincs annyi só, ecet vagy olaj, ami megszabadíthatná tőle. Egyebet nem látott már, csak párzó állatokat, amelyek a képzelet dagasztóteknőjéből másztak elő, tomporukat himbálva, mintha a világban nem létezne egyéb, csak a párzás ösztöne, amelynek meghasonlott lélekkel engedelmeskedik minden. Immár mindhárman az egyetlen ágyban láttak engem, mondhattam volna akármit, mert magukat is abban az ágyban látták, és ha netán szenvedélyesen bevallom, nem tévednek, bűnös viszony fűz a lányhoz, ők akkor sem gondoltak volna kárhozatra, sötét indulatok feneketlen mélységére, hanem toszakodó ebek, macskák, birkák nyüzsögtek volna továbbra is fejükben. Minél többet tudnak valakiről, valójában annál kevesebbet tudnak, és mivel tudatlanságuk fenyegető, az ember szeretné, ha minél kevesebbet tudnának róla... Igyekeztem olyanformán összetűzni a zacskót, mintha üres volna, csak sejtetem, mintsem valóság. Apámnak volt egy afféle zárándokhelye; a Szeret ellomhuló kanyarulatában a víz számtalan ágra szakadt, szinte járhatatlan, zsombékos lapályba torkollva, és ezen túl, egy alig kivehető ösvényen, a lapály gyepűi után kezdődött egy ritkás erdő, ismeretlen ősfákkal, amelyek gyér lobja között hatalmas fészkek feketélltek, az ölnyi tavacsák kristálytisza vizében virágok nyíltak, közöttük fekete halak mozdultak, a fák törzse nedvesen ragyogott, sejtelmes, valótlan valóság, és minden olyan puha volt, hogy féltünk, besülyyedünk a föld alá, és kapaszkodni sincs miben, mert karunk átmegy a ködben álló fák törzsén... Csak belélegeztük a bódító illatokat, aztán fordultunk is vissza, hiába kecsegtettek az apró tavak tömött hálókkal, soha nem halásztunk ott.

Basilidesékkel nem akartam találkozni, aztán mégis, mintha elvétettem volna a kaput, benyitottam hozzájuk. Soha nem volt zárva sem az utcai kapu, sem a bejáratí ajtó, akárha várnának valakit, vagy senkitől sem félnének. Amikor Józsefék először átvittek hozzájuk, és szóba hoztam a nyitott ajtókat, Basilides csak annyit mondott, „mi zsidók vagyunk”. Mosolyáról Miklós atya jutott eszembe, aki a legtöbbet szenvedte közülünk, ennek ellenére soha nem hervadt

le arcáról a mosoly, mint aki folyton, még álmában is egy vidám dalocskát dúdol magában, és ha valaki a légerekre vagy a siralomházra rákérdezett, azt felelte, hogy ő egyetlen szenvedésről tud, egyetlen megváltó szenvedésről, és minden, ami azt megelőzi vagy követi, nem fontos. Egyszer tűnt el arcáról a mosoly, de erről már meséltem. Nem? Akkor majd mesélek... Elegendő lett volna, ha kiül elénk, és mi némán, kérdések nélkül nézzük őt: arca útmutatást kínált tanítványainak. De visszatérve Basilideshez, az ő érvelését hivatkozónak éreztem, észre is vette az arcomon átfutó árnyékot, ezért magyarázatképpen hozzátette: „Én láttam az elszenesedett hullákat, amelyek fekete gyökerekként hevernek a gödrök mélyén. Érti? Ki tudna nekem ennél fenyegetőbbet mutatni?” „Isten kötött egy új szövetséget”, feleltem, és máris továbbbrebbentem volna, mert tudtam, ez rossz felelet, Teofil atya üres és fenyegető szónoklataiból való, de aztán leolvastam arcáról, hogy a rossz feleletnél is rosszabb, ha otthagynom. „Persze, persze, értem én”, mondtam. Arca kisimult, és a bizalom új hőfokán ragyogott fel tekintete. Nem mondott semmi különöset, csupán olyasmit, hogy nem szeretne teológiai vitába bocsátkozni, semmilyen vitába sem, erről a kérdésről nem volna szabad vitatkozni, mert minden vitával egy új láncszem keletkezik, és a láncszemekből keletkező lánc a vitatkozókat körültekerve győzedelmeskedik végül.

Füst kavargott a szobában, felismertem a rendőrök szagát. Az asszony idegesen cigarettázott, mintha arca is füstből volna, szürke és hullámzó; Basilides kávéját szűrte. Megkérdeztem, mit tudnak fiukról. Az üldözöttek mindentudásával néztek rám. „Semmit”, sóhajtotta az asszony. Basilides, talán a kávé hatására, hirtelen felpattant, felkapta a fogas alatt heverő napilapot, amelyben ő is gyakran közöl rövid, helytörténeti írásokat, és elvonult a fürdőbe. Felesége, miután kettesben maradtunk, mint aki végre beszabadul az orvosához, hadarva kifakadt: ura miatt kell a gyermeket intézetbe adni, de ezt most nem részletezi, mindenesetre a gyerek könnyen kezelhető, ha olykor megszökik, akkor azt csinálja, hogy beveszi magát az erdőbe, értsem meg, abban az intézetben, bármennyit is fizessenek ők a gondozóknak, lehetetlenség meglenni, szóval a fiacskájának egészen csodálatos képessége van, hetekig mégél az erdőben, soha semmi baja nem esik, és hiába is keresnék, a róka lyukába is bebújik, nem lehet megtalálni, és addig marad, ameddig kedve tartja, hiszen nincs időérzéke, nem tudja, egy hét hány nap, nem vész éhen, nem fagy meg, nem falják fel a medvék vagy a farkasok... Megtorpant, mintha arra várna, hogy kezemet vállára téve felszólítsam, kelj fel, és járj, és ő pedig nem csupán a gyógyulásra volna felkészülve, hanem arra is, hogy végre forró és megható szavakkal hálálkodjon. Azzal vigasztaltam, hogy a nővérem is egy efféle intézet lakója, és én csodálom őt, mert róla is elmondható, hogy van benne egy titokzatos képesség, amivel mélyebben lát, mint én. Arról kezdtünk hát beszélni, a párhuzamok bűvkörében, hogy a tökéletesség kiúttalan börtönében sínylődve vagy az elvadult szabadcsapásokon vergődve boldogabbak-e a teremtetett lények, és hogy ezek a „nem normális esetek” a teremtés terve ellenére következnek-e be vagy sem.

Közben a fürdőből kihallatszott az újságpapír zizegése, amelyet nemsokára tompa, ütemes csobbanások fedtek el, ijesztően kettétörve az időt, mert egyszer sem előzte meg őket az ilyenkor szokásos nyögések komikus nyitánya. Hiába beszélgettem az asszonnyal, fülünket mindketten a fürdő felé hegyeztük, és ha

egy-egy csobbanás kimaradt, az felettébb fenyegetőnek tűnt, és már nem lehetett eldönteni, mit várunk erősebben, a csobbanásokat vagy azok elmaradását: fülünk izmai megmerevedtek, képtelenek lettek másra rezdülni. Beszelnünk kellett, hogy szavunk elnyomja a kínos hangokat; a szavaknak egyetlen tétje a hangkeltés volt, ám a szó értelméhez tapadó figyelem kisiklatása elvezetett egy mélyen őrzött zsák őrizetlenségéhez, majd fekélyes kifakadásához. Kifakadt belőlünk a legrejtettebb titok is, kibuggyant ajkunkon, de fülünk nem volt képes meghallani, hiszen mindketten egy utolsó, királyi csobbanásra vártunk, mintha valóban egy királyi döntéstől függne a sorsunk. Talán nem is a döntés tárgya érdekelt, hanem maga a tény, hogy létezik, van döntés, hogy valaki a kezében tartja sorsunkat, és ezzel kikerülhetünk a döntésnélküliség úrjéből. Feszültségünk verejtékcseppeket csalt homlokunkra, mintha mi görnyednénk a fürdőben, bőrünket égető erőlködésben.

Végre Basilidesné feltápáskodott, és becsukta a belső folyosó ajtaját, aztán a hirtelen ránk szakadó csendet megtörni akarván, kinyitotta a teraszajtót, ahonnan a kert hangjai áradtak be, madárcsicsergés, egy távoli autó berregése, motoros fűrészé, a lenti város örökös morajlása.

Ám kisvártatva érkeztek az ismerős hangok is: a toccsanások és csobbanások, a fürdő ablakán kiszökkenve megkerülték a házat, a friss levegőn életre kaptak, és mindenféle maskarát öltve magukra, félrehajtva a füst vastag lepedőit, felerősödve törtek be a terasz felől. E furcsa, eltorzult perspektívában újra Ilie atya jelent meg előttem, ahogy ő, a végbélkúpok mesteri faragója saját magának adja be a személyre szóló gonddal megformált kúpot: jobbájával benyúl köntöse alá, és miközben arca átszellemülten adja át magát a pillanat ünnepélyességének és a jövő várható ragyogásának, teste menekülni kezd, meghátrál, vagyis előrefut, kidudorodik első fele, az akarat ostorcsapásaitól vonaglani kezd, és ő, a megtestesült szenvedés, fojtottan jajong, nyögdös és jajong. Aki tanúja e táncnak, azonnal Katicára gondol, Teremie pópa szolgálójára, aki ugyanígy szokott vonaglani, csak ő épp ellenkező irányban: ha bárki megérinti, nyomban az érintő kéz után nyúlánkodik, mintha valami sűrű, szomjas mézből volna háta, feje, tompora. Ha nem láttam volna az arcát, azt gondoltam volna, hogy Katicának jó ilyenkor, hogy a kéjes nyújtózkodás neki is jó, akár a macskáknak: az ösztönök friss felfakadásában hersegő izmok pattanásig feszülnek, ez a pattanásig feszülés kavarja az öröm fodrozódó hajjait, ám az arca másról beszélt, valósággal szétszakadt, az orrcimpái felpuffadtak és virágsziromként kihajoltak az orr vázájából, mint kezdetleges ikonokon a sablonos pontossággal, ám szellem nélkül megrajzolt arcocon, ahol semmi nem árulkodik a lélek vágyairól és isteni természetéről. Katica megnyúlt, ameddig az inak engedték, de volt egy határ, ahol a fellazuló szövegekben a nyújtózkodás remegéssé alakult, valahol a fejében, onnan indulván, lefutott a tokán keresztül a nyakon alá, a melleken, a hason, le a lábba, az pedig nagyot dobbantott. Egy kéz megsimogatta Katica fejét, és a simogatásból dobbantás lett, kegyetlen és könyörtelen, amivel a test a feltörő remegést a földnek adta tovább, a föld vegye át, legyen általa olyan, mint a kezdetekben. És így akaratlanul mégis megteremtődött a harmónia: mert az arc remegő domborzatai egy őstájat idéztek, ahol ember még nem él, csak az Isten előtti világ vad démonai és angyalai formázzák az állatokat a maguk különös fantáziája szerint. Olyan álla-

tokat, amelyek a tájba jól beleillenek, erősek és hatalmasok, mint a dombok, amelyek szintén alakulóban vannak. „Nem tudom, mi köze van az én fiacskámnak ehhez a Dudu-ügyhöz... De hát megszokhattuk, velünk soha nem bánnak kesztyűs kézzel.” Felesleges volt ezt mondania, hiszen ezzel a mondattal elfedte a zsákból felfakadó titkokat. „Jóformán nem is ismertük ezt a Dudut. Egyszer csak megállított, és míg fölértünk, előadott valami zagyvaságot az állatok előéretéről meg egy szörnyállatról, amely itt vert fészket a város alatt. Egy őrült, alig vártam, hogy hazaérjünk.”

Hogy történni fog valami, mindig talál előjeleket a rémüldöző elme. „Ivóvízkorlátozás”, mondta Anna, amikor hörgött a csapunk. Egyre gyakrabban hörgött. „A szörny”, mondta Dudu úr, és a végtelenségbe nyúló szürkületben elém festette, miféle állatról beszél. „Akkora, mint egy templom, hatalmas, föld alatti templom, geometrikus üregekkel, amelyek a Hagia tu Theu Szófiát idézik, az Isteni Szent Bölcsesség konstantinápolyi templomát, csakhogy átok verte ezt a geometriát, átok és átok, kimondhatatlan mértékben.” Dudu úr, aki kiváló ismerője volt a teológia fogalmainak és kellékeinek, élvezettel színezte nekem szánt magyarázatait. Soha nem láttam tanácstalannak, mindig talált kézenfekvő magyarázatot, és szemléletes tárgyismerettel fogalmazott, olyan észveszejtő pontossággal számolt be e föld alatti templom geometriájáról, mint aki a helyszínen tanulmányozta a titokzatos terek feneketlenségét, netán megjárta a szörny gyomrát, és most a földfelszínre kijutva, Jónásként fordul hallgatójához. Mintha lépteivel mérte volna meg, hány láb a földbeli szörny gyomrának feneketlensége, hány lábnyit zuhant a kínzó hiábavalóságban.

Aztán egyik délelőtt észrevettem, hogy friss földkupacok vannak hátul a kertben. Arra gyanakodtam, hogy valaki megbolygatja, felleltározza, netán kiszabadítja elföldelt békáinkat. Elhatároztam, hogy a padlásról fogom meglesni, mi történik. Észrevétlenül föllopakodtam, senki sem keresett. Nemcsak a várost feledték az idő mélyén, hanem a városlakókat is... Itt soha nem tűnt fel, ha elmaradtam egy-két napot, mintha a mindennapiságban megcsontosodott időt nem is napokban mérték volna... A gerendákon mozdulatlan galambok, a legtöbbjük kiszikkadt tollcsomó csupán, ha megérintjük, lélekszakadva érkezik az enyészet, hogy bepótolja, amit elmulasztott, és elfújja, ami porrá lett. Félhomályban ücsörögtem, behúzódva a deszkák mögé, nehogy észrevegyenek a tenyérynyi ablakban. Felhők húztak nyugat felé, ahol mint valami kohóban, lángolt a nap, vöröslött az ég alja. A kertekben viszont sötétedett, egyre kevesebbet láttam, de Tomsáékon túl, Dudu úr kertje tetején még fénylett az ég. És azon a fényes vásznon rajzolódott ki Dudu alakja: nagyon sietett, mintha időre kellett volna érkeznie, leereszkedett Tomsáékig, ott átugrott a kerítésen, majd a tyúkketrecek előtt elbújt egy jázminbokor mögé. Aztán kinyílt Tomsáék konyhaajtaja, Mircisor lépett ki, sietősen becsukta az ajtót, leszaladt a lépcsőn; ahogy a jázminhoz ért, előlépett Dudu, és Mircisornak nyújtotta kezét. A kezük egymásban maradt, úgy szökeltek le a kert végébe, s ahol a három kert találkozik, ott visszamásztak Duduhoz, és egy bokrokkal sűrűn körbevett faházikóban eltűntek. Onnan, Józsefék padlásáról is alig látszott a faház, lentről soha nem vettem volna észre, valószínűleg még télen is eltakarták a sűrűn szőtt ágak. Amolyan szerszámoskamrának nézett ki, az oldalára nem vágtak ablakot, ám a deszkák közötti rése-

ken fény szivárgott keresztül. Nem tudom, talán annyi idő, amennyi alatt végig-
ég egy gyertya, annyi telhetett el... Amikor kijöttek, már ragyogtak a csillagok,
és a sovány hold fényében alig tudtam kivenni alakjukat, ahogy hazatérnek, ki-
ki a maga ösvényén.

A kis faház titka. Napokig nem történt semmi; mindennap hátramentem a
kertbe, és megszemléltem a kicsi házat, amely úgy hunyorgott, mint egy beesett,
rövidlátó szem a szemöldök bozontja alatt, látszólag sehová nem tartozott, és
így lett mindannyiunk titkos szimbóluma, azzal, hogy magához kötötte:
Tomsáékat, akik unokájukat meg nem értéssel nevelik, Dudu urat, aki a világ
félrefutását igyekszik minduntalan kiegyenesíteni, Basilideséket, a hibbant és el-
rejtett gyerekükkel, akiről e kunyhóhoz hasonlatosan semmit nem lehetett tud-
ni: titokzatosan lebeg valahol, a legnagyobb bizonytalanságban, miközben nem
adja senki tanújelét az aggodalomnak...

Közben sistergett valamennyiünkben az elfojtott indulat. Mielőtt Dudu fahá-
zikójának létét felfedtem volna, történt egyéb is a leskelődés alatt. A szobából
veszekedés hangjai szűrődtek át a plafonon keresztül, olyan hevesen, hogy a
padlás aljzatára lerakódott port is felkavarták. József hangját hallottam, aztán
Márta is kiáltozni kezdett. Mondatok verdestek a porral betemetett deszkákon.

„A testemnek nem tudok parancsolni...” „Tégy velem, amit akarsz...” „Unom
az egészet...” „Miért nem szólsz soha semmit?” „Megnémultál?” „Félek hozzád
érni, mert szálla megy a kezembe...” „A fejemet a falban fogom szétverni...” „Mi-
ért?” „Miért?” „Legalább sírj, ha már nem lihegsz.” „Durva vagy!” „Folyton tele-
tömöd magad vattával...” Meredten lestem a fák rejtekét, menekülésem útjait
keresve, hogy legalább a figyelmem elszakadjon a vergődő mondatoktól, bárcsak
átszállna a képzelet csalóka tájaira, a lilává színesedő kertbe, ahol az almafák sö-
tétlila lombjai alatt egy kóbor árnyalak rajzolódik ki. Önkéntelenül is a Sárjézusra
gondoltam, ez a név bukkant elő ajkaimon. De hát mit keres ott, mit akar? És miért
van kezében a lapát? Leröppentem a padlásról, számonkérően rohantam felé. A
lapátot az egyik fenyőnek támasztva találtam meg, kerestem a Sárjézust. Belébot-
lottam, a földön hevert, zsákjának vackára fészkelődve. Felkaptam a lapátot, bele-
dőftem, megmozdult. „Mit akarsz?”, kérdezte legnagyobb meglepetésemre.
Szólni sem bírtam az indulattól, püfölni kezdtem. Ütöttem, előbb a hátát, aztán in-
kább a fejét, mert a hátán visszhangosan puffant a lapát, és idegesített ez a hang. A
feje nagyokat koppant, de a csont meg-megroskadt, ami arra ösztönzött, hogy míg
csak magva nem szakad dühömmek, egyre nagyobbakat sújtsak rá. Beledöngöl-
tem a sárba, teljesen elegyengettem, nem maradt egyetlen kiálló dudor sem, olyan
lett minden, mint a kertész munkája nyomán kisimult tavaszi föld, csupán a fris-
sen vetett fű hiányzott. Boldogság szállt meg, földöntúli boldogság, mint akiről
komoly terhet vettek le. Persze, semmi sem történt, ott ücsörögtem még mindig a
padláson, ahonnan a valóságban semmiképpen nem tudtam volna leugrani, mert
nem fértem ki a tenyérszerű szellőzőablakon, és amúgy is a terasz üvegteteje állta
volna utamat. Újra a fabódéra meredtem, hátha kijön Dudu úr és Mircisor után
egy harmadik személy is...

Ott volt a házikó a közelemben, de nem mertem átlépni a kerítésen: titkos
szentélyként megbabonázott és megfélemlített. Aztán egy este, miután az újabb
békát elástam, halk énekszót hallottam. Felismertem a dallamot, az Oktoichosz

egyike volt. Csalánerdőn gázoltam át, majd odatapadtam a bódé falához, arcomat a szőrös deszkákhoz szorítva belestem egy hajszálnyi résen. Mint szálka, szemembe szúrt a látvány: egy eleven ikont láttam. Dudu úr úgy tartotta Mircisort az ölében, ahogy Despina fejedelemasszony babusgatja halott gyermekét, Szent Teodort, Dinu atya ikonján. Megbabonázva álltam ott, nem mozdultam akkor sem, amikor a gyertya ellobbant, kisvártatva pedig kinyílt a bódé ajtaja. Dudu úr nagyon megijedt, amikor felfedezett, majd egyetlen szó nélkül előretaszította Mircisort, aki fölszaladt a házhoz, ő meg lehajtott fejjel közelebb jött hozzám. „Jöjjön be, nem szeretnék mutatkozni...”, szólt határozottan, majd visszaváltott tegezésre: „Gyere, atyám, hiszen ismersz...”

És abban a kicsi, kopár odúban gyertyát gyújtott, majd beszélni kezdett. Zavaros dolgokat mesélt, de beszédében volt valamilyen éhe a félelemnek, amitől értelmet nyertek a szavak. Most nem szörnynek nevezte az állatot, mint a múltkor, hanem nevét használta, mintha bizonyosabb, pontosabb ismeretekkel rendelkezne, vagy nagyobb bizalommal osztaná meg velem, Kharisznak mondta, „Kharisz, vagyis a víznyelő, amely kiszív minden életerőt. Még a halottakból is kiszippantja a maradék nedveket”. Értem-e, miért akar ő eltűnni innen. Már rég megtette volna, de sajnálja ezt a gyermeket. Akit szeretne a helyes útra téríteni. Tudja, hogy feljelentették, de még van néhány napja, azalatt sokat tehet.

Láttam szemében a háborodottságot, tekintete kigyulladt, mintha a kemence, amely mellett napjait töltötte, mostantól benne lobogna. Félttem tőle. „Hozok egy pohár vizet”, rebegtem, amit ő sanda célzásnak vett, mintha cáfolatként mondanám; dühös lett, hát nem hiszek neki, kiáltotta, de jó, mondta, hozzak egy pohár vizet, legalább megbizonyosodom, milyen nehéz vizet szerezni. „Megyek”, mondtam e sísteregve duzzogó demiurgosznak, aztán maradtam. Fejemben ugyanis megjelent, ahogy átlépek a kerítésen, majd a víz ürügyén a ház felé indulok, bemegyek, ám a túloldalon, ahová már nem láthat, kilépek az utcára, és futva megyek le a buszmegállóhoz, szerencsémre az érkező buszra késedelem nélkül felugorhatok, meg sem állok az állomásig, ahol felpattanok a vonatra, és visszatérek klastromunkba, amelynek csak én tudom helyét, amelyről nincs tudomása Dudu úrnak, így aligha fog utánam eredni, talán még azt sem tudja, hogy Moldvában található. Előttem volt szörnyű kétségbeesése, ijedelmé és dühe, amikor ráébred, hogy cserbenhagytam, tombolva kitör, és akkor már a klastromban sem álltam meg, hanem menekültem tovább, egy távoli szigetre, de onnan aztán sehová sem szökhettek, védtelen leszek, a rémképek mindenképpen rám találnak, Istenem, mi lesz velem? E bénító félelem miatt mégis maradtam Dudu mellett, hadd beszéljen tovább, maradtam, mert azt is észrevettem, hogy jelenlétem lecsillapítja, és szinte odaadón hallgatja tanácsaimat és utasításaimat. Mintha szolgám volna, alávettem, hűséges kutyám, amelyik acsarkodik ugyan, de hűségét semmi nem tudja megingatni. Maradtam hát, mígnem végképp lecsillapodott, és indulni készült. Megkérdeztem, hol lakik most, de mosolygott csupán, vannak barátai, akik elrejtik. Keresi a rendőrség, nálam is jártak, közöltem vele, hogy még a rendőrségre is beidézték, és valami képeket mutattak szobájáról és a foltos falakról, az ezredes nem jött rá, miféle foltok, csak annyit tudnak, hogy nem vér az. „Nem vér?”, kacagott fel Dudu, „még hogy nem vér?”, és nem tartóztatva magát, hahotázni kezdett, őrült kacaja visszhang-

zott a kertek felett, még azután is jó darabig, miután kertjén átvágva eltűnt a vesszőből font kerítés egyik foghíjában.

József azt akarta, hogy szalonnát süssünk. Jeleznie kellett, nem állt meg az élet, neki nincs mitől tartania, jelezni a szomszédoknak, a távolban lakóknak, a Nyúldombiaknak, akik beláttak a kertbe, és talán az égieknek is. Személyesen telefonált, ami szokatlan volt, hiszen Annának is a titkárnőjével telefonáltatott. Délután villamoson leutaztunk a Városházáig, onnan gyalog bandukoltunk fel Józsefékig. Nem beszélgettünk, mintha Anna sem találná a szavakat. Nagy kinnal tudom elmesélni, hogyan mentünk fölfelé a járdán, hogyan kerülgettük a gödröket, és hogyan nem beszélgettünk. Mintha valamilyen elborzasztó eseményről kellene beszámolnom, holott csak egy út volt, szokásos séta Anna gyermekkori házához, a régi Majális utcán felfelé. A mi szent hitünk szerint az ember szabad akarattal rendelkezik, és bár nincsen isteni hatalma és ereje, ő maga döntheti el, követi-e Ádámot vagy elkerüli a bűnöket. Ám a szavak, drága hallgatóm, a szavakkal valahogy nem tud az ember rendelkezni, azok kívülről jönnek. És így a balvégzet számára elegendő a szavak birtoklása: kikapcsol minden egyébből, beállít a maga terveibe, vagyis saját szavait táplálja koponyánkba. Innen kezdve olyan dolgokat is elkövetünk, amelyeket magunktól nem cselekednénk meg.

A tűz már lobogott, mellette a hosszú, kerti asztal megterítve, étellel-itallal megpakolva. Anna megéhezett, nekilátott, én meg hátramentem, hogy elföldeljem a magunkkal hozott „termést”, és a nagy lapátolásba annyira belemelegedtem, hogy észre sem vettem a kerítés tetején a bámészkodó arcokat. Épp feleltem a lapátot, hogy szétlapítsak egy kiemelkedő göröngyöt, amikor megpillantottam őket: egyik oldalon Tomsáék, másik oldalon Basilidesék. Talán ütemes puffogatásom, talán a tűz illata csalta ki őket a házból, és ha már kint voltak, hátrasétáltak a kertbe is, a délutáni levegő édes illatától megszomjazva. Szinte hallottam Basilidesét, ahogyan kertjük csodálatos levegőjéről áradozik férjének, aki nem tud lelkesedni ilyesmiért. Körbepillantottam. A fák ágai között nesztelen fuvallat szűrődött át, az ég megtelt fénysziporkákkal, amelyek érett gyümölcsként hullottak a fűbe. És ebben a bársonyos és illatos alkonyban egy hatalmas kert nyílt meg, labirintusokkal, titokzatos ösvényekkel, selymes kérgű, lüktető erezetű fákkal, amelyek törzsén ki-kinyílt egy-egy ablak, mint valami mágikus szem. Nem sejtette egyikünk sem, mikor fog felpattanni a sötétség legutolsó kapuja, hogy behívjon oda, ahol minden sötét, és nem szegődik mellénk a fény, hogy átvezessen a labirintuson, hanem nyirkos és hínáros érintésű ujjak lökdösnek át a gyászlepel suhogásával megnyíló járatokba.

„Na”, jött hátra József, „üdvözlöm a szomszédokat, s szívesen látom őket egy pohár borra”, mondta románul.

Átjöttek valamennyien, Basilidesék amúgy házi ruhásan, Tomsáék átöltöztek, s magukkal hozták Mircisort is.

Tomsa feszélyezett volt, de az ital feloldotta gátlásait, belemelegedett történeteibe, amelyek Dudu gonoszságairól, csínytevéseiről szóltak, de mindegyik azzal fejeződött be, hogy azért a halálát ő senkinek nem kívánja, sőt, börtönbe se juttatott soha senkit, és ezután sem fog. Ő velejéig jó ember, Isten a tanúja. Egyszer gyerekkorában kimentek egy este a temetőbe, mert a nagyobb fiúk bátrak-

nak akartak mutatkozni a kisebbek előtt, és az számított a legnagyobb hősiességnek, ha valaki megdöngette a ravatalozó ajtaját. Ott álltak a temető bejárata előtt, és sorra indultak a jelentkezők. És amikor rá került a sor, akkor ő belépett a kapun, de aztán nem mert továbbmenni, hanem lekuporodott az első sír mögé, és azt gondolta, vár egy keveset, aztán majd visszatér, s legfeljebb azt mondja, hogy ő megdöngette a kaput, arról pedig nem tehet, ha társai nem hallották. Még mindig jobb, ha csak kételkednek bátorságában, s nem ott a szemük előtt csinálja össze magát. Akkor egyszer csak gyér fényt észlelt, majd egy alakot látott, aki egy kicsi ásóval ásni kezd, nem, már régóta áshatott, mert nagyobb kupac föld volt mellette. Aztán a sírból, mert az volt, kiszedett egy halott embert, egy hullát, érezte a távolból is bűzét, és mintha csak dunnát szellőztetne, megrázogatta, majd visszaterítette, rá a döndülő fedelet, arra rá a földet. Később elmesélte bátyjának, apja testvérének, a falu pópájának, aki azt mondta, hogy a gyilkosok minden éjszaka kijárnak a temetőbe, addig nincs nyugtuk, amíg ezt negyvenszer meg nem teszik, húsvéttól pünkösdig minden éjjel: ha esik, ha fúj. „Ez annyira bennem rekedt, hogy már csak ezért sem mernék megölni senkit sem, a lelkem attól is retteg, hogy valakiről rosszat gondoljak...” József kissé már kapatosan azonnal beékelődött az utolsó szavak közé, és előadta, hogy ő gyerekorában gyakran átvágott a temetőn, akkor még egészen felhúzódtott idáig; ha apja leküldte valamiért, a temetőn keresztül kellett lerövidítenie az utat, mert ha került volna, nem érkezik haza idejében. Csakhogy volt a temetőben egy kutya, attól nagyon félt. Mondta apjának, hogy fél a kutyától, nem megy. Akkor apja elmagyarázta neki, hogy a kutya voltaképpen nem is kutya, hanem prikulics, vagyis a jóságos férfitündérek fajtájába tartozik, nappal kutya, éjszaka viszont visszanyeri emberi alakját, és ott alszik ágyában, a temetői gondnoknál. Viszont decemberben folyton ember marad, így aztán ő szokta a Bükkből lecipelni a fenyőfát, amelyet a gyerekvárosban állítanak fel, ismerik mindannyian, Surányi bácsinak hívják. Ettől kezdve ő soha nem félt a temetőben, bármikor kész lett volna akár a sírok között is aludni.

„Minden történet a Talmudból származik”, mondta Basilides, „onnan. Ha nem tudod a forrását, a Talmudból ered, rávághatod. De ha tudod a forrását, akkor se légy biztos a dologban, mert a forrás a föld alatt össze van kötve egy másik forrással, az pedig szintén a Talmud.” Basilides, miközben többször rám pillantott, ha már gyerekkoráról beszélünk, úgymond, hát szóba hozza, hogyan lett egyszer gilisztás. „Furcsa érzés, amikor szembesülsz a dologgal.” Hétéves korában egy giliszta reggelre kimászott belőle. Közel félméteres lehetett, ami egy hétéves gyerek számára iszonyatosnak tűnt. Ráadásul a másik giliszta még félig a fenekében... Odanyúlt, s ahogy felfedezte, már rántotta is ki. És ez a kirántás, a pizsamanadrág lefejtése, abban a másik giliszta valahogy egyszerre zuhant rá, egy csapásra keseredett meg a reggeli ébredés édeskés teje, ott állt az ágyban, szégyenben és félelemben. Egyedül volt otthon, szülei dolgoztak. Neki kellett megszabadulni a férgektől, elhatározta, hogy elássa őket. Apja is mindent elásott, amitől meg akart szabadulni. Bepiszkálta a gilisztákat egy dobozba, majd kiment a kertjük végébe, és ásott egy gödröt. És valahogy úgy esett, hogy amint az ásót kiborította, a kiemelt földszelvény hatalmas kupac giliszta tekerőzött. Biztos, hogy látott már máskor is gilisztát, de akkor egészen döbbenetes dolog

volt, nem csodálkozhatunk rajta, hogy akkor ő mindent hagyott, és rohanni kezdett, rohant ki a kapun, az utcán végig, rohant egyenesen anyja irodájába, hogy itt már nincs mese, ez az esemény minden szabályt feldúl...

Basilides története után önkéntelenül felém fordult, rajtam a sor, nekem kell folytatni. A hangszínek sorrendje is engem parancsolt elő, tenorom illik ide, Tomsáné altja elé. Az idevágás kézzelfoghatóbb oka lapátolásom volt, annak mindannyian tanúi voltak, és valamiféle magyarázatra vártak, hiszen a rendőrségi nyomozás óta mindenki magyarázatokat keresett, minden apró eseményt felidéztek, és indokát találgatták, vagy ha nem volt különösebb oka, hát beépítették egy tágabb magyarázatba. Kobzosok gyülekezetére emlékeztettünk: ahogy mindenki várja, hogy belekezdhessen a maga történetébe, türelmetlenül pislákolva a beszélő felé, álságosan előreengedvén a szomszédos megszólalót... egykori fejedelmi énekesek utódai, kezükben az elvászott, megrepedt hangszerekkel, elkorcsosult énekeikkel, amelyeket sohasem képesek hibátlanul előadni.

Ekkor váratlan dolog történt: megkondult a főtéri templom harangja, ha jól számoltam, tucatnyiszor, ám az utolsó kondulást mintha valamilyen óriás állat elnyelte volna, harangostul, tornyostul, templomostul, a bűgös hirtelen megszakadt, mire Basilidesné rémülettel a hangjában kérdezte: „hát ezzel meg mi történt?”

A füst vízszintes felhőkben tekeredett a fák törzse köré, soklábú állatként bújt be a loncos bokrok aljába. Később a felhőalakok lassúdad vonulása kerten keresztül elnyúló, hatalmas őssálatokat varázsolt elő, akkorákat, amelyeknek egyetlen taréjpengéjében elférne a moldovicai kolostor is, tojásaik pedig nagyok, mint egy katedrális. „Tele van őstojásokkal ez a föld, mesélte Dudu úr”, kezdtem a magam meséjét, „aki nagy természetjáró, és amikor a város melletti Őzek völgyébe lesétál, ahogy egy-egy kőtojás mellett elmegy, érzi a meleget, a belső élet kisugárzását, infravörös hullámok rezgését hallja erre beállított fülével. A világ átváltozásának tonnányi anyaga hever abban a völgyben, mondta Dudu úr, egy ősvilág tengernyi leve szunnyad feltöretlenül abban a völgyben, az ősi lét szirupja, forrón lüktet az alaktalan energia, akkora mennyiségben, hogy egyetlen kifortyanó tojás képes volna a Fekete-tengert felizzítani, és ha valaki sokáig kóborol e kőtojások között, erei villanyos árammal töltődnek fel, mintha drótvezetékek szőnék át a testét, legalábbis Dudu úr ezt érezte.”

A parázs alól kilopakodó füst most tojásalakzatokban gördült szerteszét, az egyik szépen fölgurult a házig, és bebocsátásra várva nekidőlt a teraszajtónak. Aztán visszafordult, épp szembeért egyik társával, de az ütközés helyett simán egymásba folytak, az egyesülés borzalmából sem csapott semmi a külvilágba, mint valami magányosan átélt kéj, parttalan ujjongássá némult el, mielőtt a kiáltás felszínre bukkant volna. Alámerülni a lét titkaiba, mindig ezt akartam, erre vágytam, te már tudod ezt. Szeszélyes és elégtelen nekibuzdulásokkal azért indultam el, hogy a test járatain útra keljek, belépjek a kitárt és ékes alagutakba, nem vezérelt más, mint megtalálni a valóság igazi nyomatékát, amely az ősfossziliák kérges illatához hasonlatosan megrekedt valahol, egy kiszakadt idődarabban. Hónapokon át ugyanazt a részt olvastam Hóseás evangéliumából, mindennap ugyanazt a részt, hogy végre-valahára belém égjenek a szavak, és

végre-valahára kimondjak valamit. Olyan egyértelműséggel és megcáfollhatatlansággal, miképpen nővérem tette.

Mi a valóság? Kűszöb, ahonnan a tágasságba léphetünk. Errefelé, a pápista templomokban hallottam ezüstcsengettyűt, amely hosszan visszhangzott a beláthatatlan messzeségből. A mi templomaink kibélelt fészkeiben elvész a hang, álmos legyek döngicsélése keveredik a viasz sercegésébe, e világi gondtalanság telepedik az ájtatoskodóra. Nyíl meg, tágasság, előttem, kísérj el utamra, Szent Hóseás! A valóság a látható bejárat, fénynyalta nyiladék, kecsegtető mézillattal kigőzölgő alagút. S ha a test kész, a szellem eltökélt, akkor remegésünk csilingelő hangjai vezethetnek, és édes hóseási szavakkal ajkunkon elindulhatunk végre. Hát efféle látomásaim voltak ott a kertben...

Márta is sokat ivott, alig állt a lábán, amikor utánpótlásért indult. De ő más-kor is botorkált, mindig volt benne vattacukornyi szédület, metafizikai vibrálás, de most ivott, tehát most ez a metafizika nagyon valóságos lett, a légiesből földi, mocsaras inkább. Támasztékra volt szüksége. Ragadt az emberre, és rántotta magával. Kérte, kísérjem fel, mert lehozná a desszertet, úgy tűnik, nincsenek szűnyogok, maradhatunk még, de ő akkor kihozza a sütitet meg némi italt, van kubai rum is, az az ő kedvence, diákkorában vedelték. Belém kapaszkodott, úgy mentünk, s ahogy a ház sarkához értünk, egészen rám feküdt, haja a mellemre lógott, ő meg valahogy szembefordult velem, és nyakamba fonta karját. „Vigyél be”, suttogta, inkább nyögte. Átkaroltam, hogy valamiképpen lefejtsem magamról, s inkább oldalra fordítsam, hogy lépni tudjak, de ő ezt valamilyen kezdeménynek érezte, s válaszolni akart, közelebb bűjt, és a testét kezdte mozgatni. Majd egyszer csak, még rekedtebben és még halkabban azt kérdezte: „Na, ki kezdi a szőrzést?” Nem értettem, mire gondol, csak azt éreztem, hogy kezével ágyékomhoz akar nyúlni, amitől annyira megrettentem, hogy félrerándítottam csípőmet, egyben kifordultam előle, s ő fájdalmasan nyekkent egyet, amitől újra felé kaptam. Azt hitte, megütöm, összevesszent, vissza akart ütni, de csak a levegőt szelte arcom előtt. Ettől kijózanodott. Sírva hozzám dőlt. Milyen jó meleg volt, és az illata... Amikor már testének illatát éreztem, és nem a kölnit rajta. Anyám szédület volt.

Megnyugodott, megérezett valamit, és attól megnyugodott.

„Meghíztál, amióta itt vagy”, mondta.

Amióta eljöttem, meghíztam, folyton híztam, jóllehet keveset ettem. De olyan mohón és kielégítetlenül, ahogyan Hóseást olvastam. Abban a pillanatban egy kiöregedett kobzosnak éreztem magam, aki rég elfelejtette, hogy hívták és ki volt egykor, mostanság csak amúgy magában mondikálva rója az utcákat, és arra vár, hogy nagy ritkán be-behívják egy tányér meleg levesre... Ki írhatná meg, mi történik velünk? Anna kérdése bennem motoszkált, miközben rájöttem, pusztán a szavakon múlik. Fontosak a szavak. Miklós atya nálunk a legbölcsebb, legtudósabb és legigazabb, mégis, ha vitába keveredik Ilie atyával, akkor alulmarad, mert Ilie szavai döbbenetes hatással vannak mindenkire. Élesen és tisztán csengenek, és akkora ütközések vannak közöttük, hogy szikrát vetnek.

De mégsem a szavakon múlt minden. Miklós atya mögött volt valamilyen birtok is, mintha örökölte volna valakitől, mintha csupán egy papírra vetett testamentum volna, nem létezik, de mégis ott van. Atyáink származása nem volt lé-

nyeges, és különösen kezdetekben éppen hogy nem számított, eltagadta, ki honnan jött, mégis, átsütött, hogy például Azarie atya Negruzzi-leszármazott volt, Doroftej atya meg Cantacuzino-vér, méghozzá a néhai herceg unokaöccse, és ők mindig tudtak valamit, amit senki más. Amikor a voroneciek páváskodtak közöttünk, akkor is látszott, hogy rajtuk nincs hatalmuk, vagy volt, mert megregulázták őket, de ugyanúgy, ahogy a néhai Jeremie fejedelem sem húzott csizmát a császár jelenlétében, mert egyenrangúnak tartotta magát vele, ők is önmaguk maradtak. Teofil atya, Azarie igumenünk utódja látszólag paraszti származásában sem volt csorbább, kisebb, mégis, ő maga érezte, árasztotta származásának darócosságát. Például nem tudott öltözködni, jóllehet szeretett. Jóllehet elkezdett szeretni öltözködni, rákapott az ízére, de nem volt ízlése. Miközben Azarie atya úgy járt a bocskorban, akárha nagyúri papucsban, ünnepi háristánban. Ha Azarie atya olyasmit mondott, hogy „osztán”, vagy „rúgja meg a macska”, akkor ő is derült a mondottakon, mígnem Teofil atya szégyenkezve elhárapta a parasztos szavak végét. Doroftej atya „tisztá sor”-nak mondott mindent, ami bekövetkezett, Azarie atya „bocskorszíj”-nak nevezte a szticháron ezüstyakbavalóját, és ezen derült vele a sekrestyés Dionisie atya, akinek ez viszont már nem állt jól a szájában; amikor Teofil atya igumenünk lett, akkor az ő beszédében meg pláne kiríttak az ilyesmik. Ő gyermekeivel is úgy beszélt, mint egy falusi gazda, aki kezdetben volt. Merthogy neki gyermekei is voltak, életének kezdeti szakaszából, amikor egyszerű pópaként szolgált az Istent szülőfalujában. Hercegi atyáink nem nőültek, mert ők gyerekkoruktól szerzetesi életre készültek. Teofil atya értette a dolgát, elvezette a klastromot, ám bizonyos helyzetekben, akkor elvesztette a fejét, visszamenekült szobájába, és inkább sopánkodott, mintsem utasította volna seregét. Fülét-farkát behúzta, mint akinek jég veri a szőlőjét...

Márta teste tanulmányozhatóan a közelembbe került. A melege, az illata atomjaiként átpergett ujjaim között, éreztem a vérerek lüktetését a hasán. És azt is mondhatom, hogy már érkezésem előtt ismertem, folyton vele álmodtam... Nem, nem álom volt, vagy ha igen, olyan álom, amelyikre nem emlékezünk. Valamit tudva tudtam, mert láttam már, és megint egy szón múlt, hogy megtörjön a környezet ellenállása, hogy áthatolhassak a leromlott hegyeken. A szó birtoklása a hétköznapiak fölé emelt, a képzelet szféráiba, és már nem éreztem ösztönzést, hogy kimondjam... Hasonló állapot, mint amikor a klastromi kulcsárral beszélek, egy bizonyos Simon atyával, aki szünet nélkül gyötör, állandóan bennem lakozik, élvezettel kínoz, és én mindent tudok róla Vaszikától, hogy például az apja prunec volt, márpedig prunecnek nevezik a legmihasznábbakat, tehát elég volna egyetlen szó, hogy a kulcsár megtörjön, és sanyargatásomat abbahagyja, de nem áll rá a szám, valamiképpen túl könnyen jutottam hozzá. Csak képzelem, hogy álmodtam Mártáról? De ha képzelem, akkor viszont a képzelgéseim is tanúja valaminek, ami talán súlyosabb a képzelgéseim egyszerű tényénél.

Volt valami természetes a testében, pontosabban természeti. Történelmi táj... Néha sajnálom, hogy a magyarban nem használatosak az igeidők, nincs régmúltja a cselekménynek, a történetet megelőző történet nem folyik bele a szavakba. Márta teste időben varázslatosan kusza volt. Mert miközben idősödött,

azonközben fiatalodott is. Ahogy napozott a teraszon, megleshettem, mennyire természetesen elnyúlik, nem kitérte magát, hanem ahogyan Rebeka anyó gyógyító földként borult a gyógyítandóra, úgy temetkezett ő a napsütésbe. Úgy vált eggyé a ragyogással. Mellei nem terpeszkedtek két oldalra, inkább két gubbasztó gerleként pihengtek. És így, hanyatt feküdve, az arcán is kisimultak vonásai, a nyakáról is elmenekültek a ráncok. A talpa is ráncatlanul tündökölt, gyermeklányosan sima talpára a lábujjak csipketerítő apró fodraiként hurkolódtak. És ott, ahol a férfiak testéből kicsüng éküként megnevezett nyúlványuk, Márta teste a fény szelíd örvényeivel vonzotta a tekintetet, folyami kagylók sötét héja, a vonalkák kígyózó fordulataival, két héj, amely nem záródik egészen össze, hanem a friss, tiszta víztől megmámorosodva issza a levegőt is, így érintődött össze combja a combjával, az összetapadt részek halk sóhajtként váltak szét, majd tapadtak újra össze, minden levegővételkor.

De akár letről, akár fentről indult el pillantásom, nem a kagylóban állapodott meg, hanem a barna anyajegyem, és annak látása olyan otthonossággal töltött el, mintha valóban jegye volna az anyaságnak... Ettől egyszeriben megint elkanyarodott az idő. Távlatosan megnyílt előttem, és a távlatok összefüggésében értelmessé vált utazásom, a sok-sok érthetetlen kaland egyetlen magyarázatként összeállt. Sőt, mintha a mi találkozásunk, vagyis beszélgetésünk, benne az én hosszúra nyúlt elbeszélésem is azért volna, hogy erről a testről szóljon, hogy mindazt, amit nem láttam a valóságban, most magam elé idézve végre felfedezhessem, és kimondjam nevét.

Föl kellett rúgnom a múltamat, hogy elrendezhessem valamiképpen. Teofil atya átkokig jutott, amikor kiléptem a klostrom kapuján. „Menj, és végy magadnak parázna asszonyt és parázna gyermekeket, mert paráználkodván paráználkodik a föld, nem követvén az Urat!”, perlekedett velem, bár tudta, Azarie atya püspöki engedélye lapul tarsolyomban, ő tehát nem tud megállítani, ámbátor átkok tövisével, szózatok sövényével igyekezett utamat eltorlaszolni. „Menj csak, menj, majd lesújt rád az Úr, visszaveszi házatad a maga idejében, és mustodat is a te divatodban...”

Csak egyvalami zavart a leskelődésben: hogy a meztelenséget nem ajándékként kaptam, hanem eloroztam. A megtért, de be nem fogadott fiúként, az ablakon túlról, a poros és pókhálós padlásablakon keresztül mintha magam is piszok volnék a ház szemtükre. Mint a moly tojása vagy mint a rothadás gombája, csupán annyi volt a kétely, de nőttön nőtt. Kivel kötöttem én frigyem? Megmutatkozik-e az, amire vágytam, ha rátöröm az ajtót vagy ha megszegem a fogadalmamat?

De vajon nem tett-e Márta számtalan kísérletet arra, hogy megmutassa magát? Talán nekem fekszik ki meztelenül ide, talán így akar elmondani valamit, amiről szavakat nem válthatunk...

Leskelődtem a padlásról, és az árnyak különös rajzokat festettek Márta testére. Szédülni kezdtem, és a bőröm úgy égett, mintha leforráztam volna magam.

Mennyire más volt ez, mint a klostrom fölötti Szamárdombon kiülni a nyári alkonyatban, szemben a vörös nap katrincája a domboldalon, letről a falu hangjai, kutyaugatás, egy kalapács visszhangos csendülése, traktorberregés, szekérkerék csikorgása, madárhangok, gólyakelepelés... mintha ura volnék az elem tárolónak, és ettől magam is nagyobbnak éreztem magam. Márta teste ki-

csivé tett. Csak értetlenségemet, tudatlanságomat növelte... Apró porszem voltam annak a hegynek a tövében, amely nem-tudásomból nőtt ki. Amikor Doroftej atya hazatért Áthoszból, annyi év után, és birtokába jutott tengernyi tudásnak, és látszott arcán, nincs olyan dolog a világon, amiről ne tudna. De ő nem is figyelt ránk, hanem egy bolhával foglalkozott. Ott ültünk körülötte, szavára várva, még idősebb atyáink is csüggték rajta, ő meg csak a bolhát babusgatta. Csakis bolhájáról mesélt, Sandruról, hogyan kell gondozni, mire van szüksége, miként kell életét és egészségét óvni. Éjszaka aztán Doroftej atya szép csendesen örökre elaludt, a bolhája pedig eltűnt. Egy darabig kerestük, mindent felforgatunk, de nem lehetett azonosítani. Mindenesetre olyan szelíd bolhát azóta sem láttam. A padlásablak mögött derül fény arra, milyen sarkalatos mindez, a tudás megszerzése, alkalmazása és megszólaltatása. De folytatom inkább!

Márta percek alatt teljesen magához tért, biztosan lépkedett vissza a hatalmas tállal, én meg vittem az italokat. Kókuszos négerkockák, mielőtt kiléptünk volna, egyet a számba tömött. Szám megtelt süteménymorzsával, szétolvadt a kakaómáz, és a barna tésztdarabokat átítatta a nyállal kevert kakaó, ám mindezt a kókuszreszelék tette megfoghatóvá, azaz megfoghatatlanná; a számban nem tudta az anyag átlépni sem a megsemmisülés, sem a formák határát, valami könnyű létezés lebegett a szám sötétjében, mégsem kínálkozott a meghatározás, miközben a kókusz csodálatos íze rávették nyelvemet, hogy ne lázadozzon, hanem időzzön el, kutassa fel az ízek sehonnai áramát, és nevezze meg a nyálban ázó anyag elburjánzó fantasztikumát. Megint azt éreztem, hogy nincs hatalmamban egyetlen szó sem, amely eligazítana a világban, megmondaná, mit kell elfogadnom létezőként, és mit kell elutasítanom mint nem létezőt.

„Talán indulnunk kellene”, szolt bátortalanul Tomsa felesége, megrémülve a palackok látványától. De Tomsa már hevesen gesztikulált. Józseffel külön dialógusba kezdtek, kissé elfordulva a többiektől, akik aligha gyanították, miről kötnek folyton egyezséget. Mert percenként megegyeztek valamiben, amire inniuk kellett.

Valójában Tomsáné sem akart hazamenni. Az elnémuló város fölött, a nagy sötétségben, a kertek közepén minden félelmetesebbnek tűnt. Borzongtunk.

Mircisorra néztem lopva. A tüzet bámulta, és amikor úgy gondolta, senki sem látja, az asztalról elcsent gyufásdobozból egy-egy gyufaszálat dobott bele, s élvezte, hogy sercegeve fellobban. Semmit nem hallott a felnőtték beszédéből? Mit gondolt vajon az egészről? Szerettem volna szemét látni, de kerülte a pillantásomat. Odahajoltam, és azt kérdeztem: „Mondd, Mircisor, mi jár a fejedben?” Hallgatása nem hallgatás volt, még csak babonás elfordulás sem, amellyel a rosszat elűzik az emberek; tovább élte a maga világát, akár ásíthatott is volna, szinte csoda, hogy nem ásított arcomba, megsemmisítve közszemlére bocsátott, ünnepélyesen kimerevített életemet. És akkor, a leomlott körkép összegyűrődött vásznai között, a kialudt látomások fénytelenségén áttűnve, az is előderengett, hogy Dudu úr tudja, mit csinál, mert elpusztulhat a Kharisz szippantásától minden, ez a gyermek ugyanitt fog ülni, sértetlenül. Ez a fiú erősebb mindannyiunknál, erősebb a szétzilált nemzedékeknél, erősebb a jeleknél, sértetlen marad, anélkül, hogy hűséggel kitarana, hogy felfedné önmaga belső mását, hogy bármit is esküvel fogadna... A tűz fölött vibráló levegőben tükröződő arcok sejtel-

mes fintorai között az egyetlen pontosan kirajzolódó arc az övé. Ez nem a hit ereje, inkább a hitetlensége. Vagy mégis a hité?

„Valaki jár a kertben”, suttogta Tomsáné, „hallom a lépteit. Most megállt, talán, hogy ne halljuk...”

„Képzeldsz, asszony.”

„Nem halljátok, mintha morogna valami.”

„Talán egy sündisznó.”

„Nem, a föld...”

„Ne ijesztgesd szegény Mircisort, mert megint megkukul.”

József fát dobott a tűzre, fellobbant a láng, pattogott a szikra. „Most megint hallom”, suttogta Tomsáné. Hallgatóztunk, s szemünk mellé ellenzőt formálva bámultunk hátrafelé. József felállt, s járt egy kört, persze nem távolodva el túlságosan. „Senki”, jelentette.

Visszaült, Márta mellé. Most mindannyian érintettük szomszédunkat, ki átkarolva társát, ki csak térdével érintve a másik térdét vagy könyökével könyökét, közös homlokzattá szorultunk össze, ahogy a házak érintik egymást lent a Főtéren: miközben a homlokzatok egyetlen közös fallá olvadnak, mögöttük különálló lakások, szobák, ahol titokzatos szertartás szerint szeletelnek az élet kenyeréből, udvarok, ahol gyermekek sívalkodnak vagy verekednek.

Szerette volna Tomsáné, ha imádkoznák, ő tudja, hogy az unokáját is én mentettem meg a gonosztól. Tudja, hogy itt nincs mindenki a mi hitünkön, talán nem is illendő kérés, mert ez a ház s ez a kert mégiscsak a szenátor úré, de hát mindannyian ezen a földön élünk, ebben az országban, és hát ő szeretné, ha elmondanék egy imát, és talán Isten is megbocsátja, hogy mi most így kiimádkozzuk, vagyis kifelé imádkozunk, bepillantást engedvén másoknak, a katekumeneknek, de nagyon fél, nagyon félti urát és unokáját is, mert hiába is mondta a rendőröknek, miféle dolgok történtek itt az elmúlt hónapokban, nem hittek neki, le sem jegyezték szavait, egyik fülükön be, a másikon ki. „Atyám, mondjon imát értünk. És aki akar, velünk tart.” Aztán ő maga kezdte el, énekelve a régi imádságot:

„Beszédemre, kérlek, figyelmezz nagy ég,
Keserves jajszóval járulok most eléd.
Halld meg te is, ó, föld, panaszim folyását,
S itasd fel szememnek sűrű könnyhullását.
Az emberi nemnek apraja és nagyja
Velem együtt sírjon fennszóval jajgatva...”

Nem tudtam bekapcsolódni, de már nem is várta, hogy megtegyem, szemét lehunyva feledkezett bele az énekbe. A többiek a tűzbe bámulva hallgatták. Előtte megjelent Doroftej atya hatalmas pentakosztarionja, amelyben ez az imádság is megtalálható, méghozzá vastag fehér kartonlapon beragasztva, nehogy ismét kitépjék onnan, mert elterjedt, hogy aki ezt az imádságot egy papírra jegyezve kebelében hordja, azt elkerülik a tolvajok, sőt a szekérbalesetek is. Képzletben belelapoztam ebbe az öreg könyvbe, lapjaira életem eseményei vándoroltak át, rajta volt a klastrom a lapokon, a szerzetesi élet egy-egy jelenete, esős nap, havas nap, hol szél fújt, hol nap sütött, és madarak csiripeltek az ágak kö-

zött, aztán egyszer csak utamat láttam keresztül a hegyeken, vonaton kanyarogtam, serpentineken buszoztam, majd a sok megható képen keresztül elérkeztem egy laphoz, amelyre egyetlen betű nem rajzolódott.

„Kire gondolsz?“, kérdezte Márta suttogva. „Van testvéred? És anyád?”

„Nem, rá bizonyosan nem”, feleltem hangosan, mire mindenki felém fordult. Halkabban folytattam: „Nem, most éppen egy fára gondoltam.” „Milyen fára?” De nem feleltem.

Visszaforogtam a lapokat... Mi ez, hol vagyok? Á, igen, Dudura várok a Hója tövében. Nem érkezik, talán a szél miatt. De ott a hársfa, és mintha rá vártam volna, átölelem fél karral, és hozzásimulok. Muma, suttogom, mert így neveztem anyánkat. Így szólította nővérem, és így én is. Muma!

Sokáig maradhatnék. Hozzádtapadva... Amit te kilélegzel, én azt beszippantom, amit én kilélegzem, te azt beszippantod... Nincs ennél mesésebb harmónia.

Ezt éreztem Márta szorításában is: anyagunk közös; teste merő puhaság, kedvesség és ajnározás, apolgat és játszik velem, és nekem adja táplálékát, vegyem a számba, ízleljem meg. Gyermeke, mondja, s mosolyog, mert azelőtt épp azt mondta: atyám.

Szeme lehunyódik, alszik. De a teste ébren marad, és ad, és ad. Ajándékozza ajándékait. Önmagát. Teste kenyerét és tejét. Adná. De csak a fájdalmat adhatja, a kétségbeesett ürességet, az elapadt életet, a kiürült reményt és a megkopott jövőtlenséget. Fiaccám, gyermeke, suttogja.

A néma, meleg test. Mennyire vágytam, hogy ráhajoljak hasára. Egyszer Annát vártam a nappali hintaszékében, az ablakon keresztül kiláttam a térre, és elmerengtem, mert Párizs jutott eszembe, ahol Miklós atya jóvoltából képzeletben is kíváloan eligazodtam, felismertem az utcák és terek legapróbb részleteit. Hátam mögött Márta a fürdőben zuhanyozott, hallottam, hogy leállítja a zubogó vizet, és szappanozni kezdi magát, a hasát hosszan kengette, masszírozta, hallottam azt a jellegzetes, klotyogó, bonyolult hangot, nem értelmezhető dallammal. A Nagy Húsvéti Liturgiában, midőn a hét szerpap is rázendít, a plágiosz prótosz dallama mögött hallható egy nem énekelt, mégis kialakuló, aligha a fülünkkel felfogott dallam. Tündöklő árnyékhang. Nagyon sokáig a fülemben maradt ez a klotyogás; később Anna megérkezett, indultunk haza, de ahogy a kicsi parkon keresztülvágunk, megkívántuk a park illatait, és tettünk még néhány kört, köröztünk a város fölött, mert valóban úgy tűnt, a fenyőfák csúcsain lépkedünk; a Szent Mihály katedrális vitorlásként magasodott előttünk, aranykeresztje fölnyúlt a nap fényéig, mintha arról szándékozna értesíteni, hogy létezik még egy ég, ahol örök ragyogás van... és ekkor váratlanul, valóban váratlanul ért, Anna karomba öltötte karját, egyetlen mozdulat, amivel e hónapok alatt megérintett, láncszemmé formált kar, mintha együvé tartoznánk. Az aranykereszt fényküllői ráhullottak a háztetőkre, a távoli dombokra, mintha eső esne, és a fény valóban vízként folyt le a csatornákon és a domboldalt felszabdáló árkokban. Az aranyfelhők egyre alacsonyabbra ereszkedtek, színpompás ruhájuk bemutatásának szenvedélye egyre közelebb csalta őket, míg végül már ott lebegtek fejünk felett, akárha arany esernyőink. Aztán szinte felsikoltott Anna: „Jesszusom, mennyi légy!”

Legyek? Különös, hogy este is meg-megjelentek. Amióta a hegyeken átjöttem, bosszantó kalandjaim voltak velük. Nálunk a sárga legyekről kellett félni. Ha a

sárga légy megcsípett, az hetekig viszketett. A csípést apró vércsöpp jelezte, amely nem alvadt meg, még sokáig szétkenhető volt. A fekete legyek békések voltak, és a kicsi, kék legyecskéknek hosszú, fátyolos szárnyaik voltak, mint Prikop festményein az angyaloknak. Prikopot érdekes módon nem nevezte senki atyának, jóllehet kalugyer volt, nagyfogadalmú. „Nézd meg, micsoda poklot festett az ikonosztázra, abból beleláthatsz a lelkébe is. Bűnökkel teli a lelke!”, dohogta Vaszilika (akit szintúgy nem illettünk atyaként). „Miközben ő festi messze vidéken a legszebb angyalokat.” Az angyalok másai falubeliek voltak, a legszebb fiúcskák, merthogy Prikop nem hívhatott lányokat a kolostorba. Ebből aztán elindult a szóbeszéd, Prikop és a bűnös eltévelyedések. Hát akkor majd nem hív senkit, képzeletére hagyatkozik, csakhogy ekkor elindult az igazi gyalázkodás, mert a hoppon maradt falusiak így álltak bosszút az elmaradt illetményért, kiszínezve hazudták el, mit tett velük a bűn útjára lépett atya. Prikop végül annyira megundorodott az egésztől, hogy „ha már lennie kell, hát legyen!” felkiáltással visszahívta az ifjakat, és napokig tartó orgiákat rendezett. Azalatt pedig megfestette a poklot, és az ördögök, mondanom sem kell, kiknek a vonásait viselik.

Dudu mindig futva érkezett a találkáinkra. Talán attól félt, hogy nem várom meg. Összefüggéstelenül mesélt a cipőjéről, hogy minduntalan kifűződik, ami komoly baleseteket okozhat. Leguggolt, cipőjére hajolt, majd kibogozta a fűzöt, hogy aztán alaposan visszabogozhassa, akkurátusan elidőzve a madzagszárak kiegyenlítésével. Érdekes módon egyik cipője párhuzamos, másik fenyőágas mintával volt befűzve. Mint aki ebben sem jutott dűlőre... Mielőtt magával cipelt volna, szembefordult velem, és azt kérdezte, hiszek-e neki.

Mit felelhettem? Én csak egyvalamiben tudok hinni, de ez a hit is inkább hitelenségnek nevezhető. Az ideológiáktól rettegek. Miklós atya félelme van bennem, ő még Dosztojevszkijt sem szerette, mert ideologikusnak tartotta, azt mondta róla, összetéveszti a lélektől valót a lelkizéssel. Akkor már inkább Proust, e dekadens nihilista! A lélek melegét elveszítő, kihűlő világról írt, ahol már annyira reménytelen és képtelen az élet, hogy csupán állatok kóborolnak, néhány lélekfagyótűrő állat. A lélek visszatért oda, ahol a törvények igazi birodalma van. „Figyeljük meg”, intett Miklós atya, „ez a nihilista író a halott földgolyót festi elénk, ám következtetéseiben eljut az égi törvényekhez.” Teofil atya viszont rabja volt az ideológiáknak, jóllehet ő „ideológia”-nak mondta a maga előkelősködő nyelvén, és egyszerűen nem vett be dolgokat, hadakozott ellenük, azt mondta, „a hamis ideológiákat ki kell irtanunk”, miközben ő volt az ideológia legkilátástalanabb börtönében. Nem vette be az ősembert, a majomembert, a föld gömbölyűségét, a gravitációt, a holdutazást. Amikor a számadombi barlangból kardfogútigris-fogakat, mamutlábszárakat, kőbaltákat hoztunk neki, akkor egyszerűen azt mondta, hogy disznócsontok (a tatár elől felhúzódnó falusiak kondájának maradéka). Egyébként hajmeresztő dolgokat hitt, példának okáért, hogy a férfi éjszakai gerjedelmét a bolha és a tetű csípésével meg lehet előzni, úgyhogy azt tanácsolta, ne irtsuk se a bolhát, se a tetűt. Annyira elvakult volt, hogy a perikópákat sem olvasta rendesen. Ha valami megkérdőjelezte tudományát, és akadt ilyen része Mózes könyvének is, például a Genezisben, ő a maga változatát olvasta fel, egyszerűen elferdítette a szavakat, és az istennek sem lehetett jobb belátásra bírni. Miklós atyának keserűen kifakadtam, „Teofil atya

bárcsak ne volna közöttünk”, ő értette, miért mondom ezt, mégis megvédte. „Láttad már őt, hogyan imádkozik? Hangosan és szívet tépően zokog, persze, színjáték, de mégis erős.” Amikor kételkedve néztem rá, akkor megerősítés céljából bevitt a templomba, a falubelibe, és ott megmutatta Prikop festő művét, aki az Úr Színeváltozásának pillanatát festette meg, oly csodálatosan, hogy sokfelől zarándokoltak ide a báméskodók. Megmutatta az apostolokat, jegyezzem meg jól az arcukat. Majd bementünk a falubeli kocsmába, ahol rábukkantunk három férfira, idősök voltak már, de arcuk vonásaiban rájuk ismertem. Az egyikkel, aki a legkevésbé merült az alkohol kábulatába, szóba elegyedtünk, faragatlan, durva, erőszakos ember volt. Kecsepásztor nyáron, de már azt sem igen bízzák rá, mert folyton részeg. János, a legszeretettebb tanítvány arcását kölcsönözte tőle Prikop, a festő. „Hogyan tud a kép mégis oly tiszta maradni?”, kérdezte Miklós atya. „Hogyan tud megszabadulni az arc fogságából? Édes gyermekem”, mondta, meghatódva saját felfedezésétől, „egyben kell látni a világot, Isten teremtményei vagyunk. Legyen szemünk megelégni azt, amit meg kell lelnünk, és meglátni benne azt, amit meg kell látnunk.”

„Hiszed, hogy helyes úton megyünk?”, faggatott Dudu úr, „Hiszel bennem? Mert ha nem, nem jöhetsz velem.”

„Úgy beszélsz, mint egy próféta”, mondtam neki.

Dühös lett, azonnal forduljak vissza, kiáltotta, csalódott bennem. És meggyorsítva lépteit, faképnél hagyott.

Visszaereszkedtem a domb aljába, újra ott tébláboltam a hársfa mellett. „Gyere velem”, kérleltem. De ő persze nem mozdult. Hát nem érzi, mennyire szeretném? Megszakad a szívem érte, egyetlen lépéséért... Ha ehhez nincs istenadta ereje, legalább reccsenjen meg, bár egyetlen levelét hullassa elém. Vagy lobbanjon lángra! A legjobban vágnék valamilyen jelre... Hát hiába jöttem a világra?!

Mintha mindenki hadakozott volna a Kharisszal. A járókelők nekidőlve a levegőnek, nagy-nagy erőfeszítéssel meneteltek előre, mintha hatalmas mágnes szippantaná őket a föld gyomra felé. Leszállni a mélybe, megütközni a szörnyvel! Az is harc, ha megpillanthatom. Látni az ellenfelet, már győzelem. Legyőztem valamit, legalább a képet, amit magamban hordozok. Amikor a sokadalom a hídra ért, egyszeriben megkönnyebbültek a lépések. A szemek kikerekedtek, az arcok kisimultak. Mintha szél repítette volna keresztül a folyón az iménti erőfeszítéstől elcsigázott embereket. Mulatságosan kapálóztak, a súlytalanság érzetétől összezavarva. Ám ahogy oldalra pillantottak, a látványtól újra megtorpannak: a mederben alig csorgott víz. Inkább csak a szennylé. Én is megtorpantam a hídon, és a karfán áthajolva szemlélődtem. Jármű nem közeledett, mégis remegett a korlát mellkasom alatt. Olyan magányba taszított ez a remegés, hogy felszálltam egy zsúfolt trolira, jöllehet még Anna távoli lakásából is saját lábamon mentem Mártáékhoz. Jólesően fúrtam bele magam a tömegbe. Keményen összeálló tömb volt, nem lehetett senkit lefejtetni... Meleg volt és bűdös, nem, nem bűdös, mert nem volt kellemetlen. Odatapadtam én is, és nem maradt erőm, hogy lekászálódjam, hagytam végigvitetni magam a végállomásig. A Csillagvizsgálótól ereszkedtem le Józsefék házáig. A tömeg nem érezte a föld alatti fenyegetést, talán ellent tudott állni, ahogyan egy hatalmas kődarab is könnyebben a nekizúduló víznek szegülhet, mint egy parányi kavics. És amikor leszálltam, mintha

szélesebb lett volna a vállam, és mintha erősebb lett volna a karom, vastagabb a combom. Kicsit sajnáltam, hogy eddig gyalogosan jártam. De később, miközben a leszállókkal sodródtam lefelé, már értetlenség és félelem volt bennem, megijedtünk egymástól, szétrebbentünk: az előbb egymásra tapadva utaztunk, most elfordítjuk tekintetünket. Ám voltak, akik kevésbé távolodtak, mi több, szöveteztek, miközben mindig maradt valaki a közelükben, aki senkivel sem kötve szövetséget, titkos, láthatatlan pecséttel megszentelten menetelt; mindig maradt egy, akit a többiek bekeríthettek. Mintha kétféle emlékezetet hordoztak volna magukban. Az egyik a tömeg emlékezete, erős és dicsőséges képződmény, amely kiszippantotta a magányos lények emlékeit, közössé tette, és hazugságként tornyozta fölējük, jóllehet ők valami dicsőséges történelemnek látták... Ahogy a sarkon befordultam, a szemközti domb úgy tűnt élém a fák résein, hogy azonosíthattam azt az utcasarkot, ahol a hársfa áll. A fájdalom sarka, innen nézve, az emlékek sarkáról. Vajon mit tud kezdeni mindezzel a mögöttem tornyosuló tömegemlékezet? Óh, vajon Milkov, te bolond, mit csinálsz most? Hogyan áll Világkrónikád? Mióta eljöttem, először jutott komolyan eszembe az az örült ötlet, hogy soha nem térek haza; immár nem csupán Dudu elől menekülve, oda térek, túl a keresztény világ határain, a földrészt gyepűin is túl, oda térek, ahol a szélrózsa minden iránya örült körforgással cserélődik fel, tébolyult körforgásában összezavarva végképp a teret és az időt. Ott senki nem talál rám, senki nem kerít körül.

Muma! Anyám nem tanított szavakra, mégis ismertem ezt a szót. Ebbe a szóba annyi belefér, amennyi egyetlen más szóba sem, talán az Isten szóba sem fér annyi, mint ebbe. Muma, így mondom most, ahogy hangzik. A nővérem megtanított néhány különös értelmű szóra, és apám... Apám szavai csalétkek voltak, cselfogók, madárlép, amelyre rátapadtam, és akkor már az övé voltam, beszélt hozzám, beszéltem hozzá. A klostrom szavai megint kelepcék voltak, „kell neked ez a gatyamadzag?“, kérdezték, és amikor azt feleltem, hogy igen, egyszerűen leszakították, és a kezembe nyomták, máskor meg azt kérdezték, hogy otthon vannak-e nálam, és ha netán azt feleltem, hogy igen, akkor máris durván lecsaptak rám, és püfölték a fejemet, „ha otthon vannak, akkor jöjjenek ki“, ha viszont azt feleltem, nem, akkor szintén püfölték, de vihogva, hogy miféle hibbant alakkal barátkoztak ők eddig. Apám egyszerűen csak szavakat mondott, és még csak szavakkal sem kellett felelnem ahhoz, hogy a keze ügyébe kerüljek, hogy maga mellett tarthasson. Ahogy a szavakból kisugárzó kétely kezdett erősödni, kialakulóban volt egy új, szilárdabb és ijesztőbb valóság. Kezdett átfestődni a világ, ahogy egy szoba is átalakul a fényforrás átköltöztetésétől. Félttem kiejteni a szót, mert félttem, hogy szertefoszlik ez az új valóság.

Hátramentem a fenyők közé. Otthagytam a többieket, akik halkan dudorásztak a tűz körül, József szűnyókált, mellére csuklott fejfel. A laza kupacok között toporogtam, cipőm orrával belekotortam némelyikbe. Furcsa, áporodott szag csapott orromba, mintha arcomba lehelt volna egy korhelykedő öregember. A csorbulatlan holdtányér erősen ragyogott. Olyan érzésem volt, mintha csupa elhasznált idő verne körül, vagyis egy jövő, amelyben már laktak, aztán megunták, és továbbadták. És mintha két választásom volna csupán. Az egyik: nyomban elindulni a bűnös járatokban, és a békák nyomán eljutni a fenyegető

szörnyig; míg a másik: kilépni az elkoptatott színpadra, és egy megbolygatott idő haragjának tombolásában a legmihasznább szenvedést átélni.

Válasz helyett a nyugtázáson volt a sor, mert már úton voltam az üreg felé. Mintha menne valaki előttem, ám az észlelhetőség határáról folyton ellibbenne. Egyszer feltör belőlem a kiáltás, Muma!, ezt ismétlem reszketve elhalkuló hangon, hátha megtorpan folyton ellillanó vezetőm. Rohanni szeretnék, de minél inkább rohannék, annál inkább belegabalyodom valamilyen hálóba, kapálózva erőlködöm, de semmi értelme. Nem tudom megnevezni, mi történik körülöttem. Mintha halálomat kellene elmesélnem, annyira megfoghatatlan. Mintha halálom után volnék, annyira értelmetlen és nevetséges. Mintha már túl volnék rajta. De mégsem, mert ha megállok, akkor is megyek. Akárha egy gyomor eledele volnék, a nyelöcsövön legördülő falat, emésztőnedvekbe bebalzsamozott tetem. Fekete televény, szörcsögés és kiismerhetetlen suttogás, dermesztő, mint a világűr. Ha városnyira zsugorodna a tér, micsoda sürgés-forgás, tülekedés és nyomakodás volna itt, por és hangzavar, túlnépesedett pokol. Ebben az úrben azonban minden megdermed, még a hideg is: a levegő se hideg, se meleg. Feltölthetetlen üresség, szomj és éhség ürje, alaktalanság kusza panoptikuma. Egy szörnyeteg, amely nincs sehol, mégis van. A Káosz ősi fundamentuma.

Nem tudom, hogyan szabadulhattam... Valami vigasztalóra gondoltam, és egyszeriben derengeni kezdett a sötétség. Egy unikornis jelent meg a távolban, szarva lombtalan, tavaszi faág; körívben kanyarodott elém. Mögötte hárman szaladtak, mintha ketten üldözték volna a harmadikat, de ahogy közelembbe értek, már velem voltak mind. Az unikornisból is ember lett, ezüst páncélú lovag, ősz haja a sisak alól a vállára omlott: kardját a talajba szúrta, mi pedig a markolat keresztje előtt letérdeltünk, és sírva fakadtunk. Talán a kereszt látványától. A forrón leomló könnyektől megnyugodtam. És arra gondoltam, bárcsak ne képezelet volna mindez, bárcsak igaz volna, bárcsak tudnék sírni, bárcsak együtt sírnánk testvéreimmel, atyáimmal...

Teofil atya, aki átvette Azariétől az igumenséget, nem szerette a könnyeket. Kihívatott mindannyiunkat a klostrom udvarára, a kőkockákkal körkörösén kirakott tereckére, ő beállt a dús lombú hortenziák közé, a nap kilencedik órája volt, már elnehezült a levegő, várakozón bámultunk rá, de semmi felemelő nem történt, Teofil atya a templomlépcsőről beszélt hozzánk, mintha hadba hívna, recsegett, és csapatszellemre hivatkozva szorgalmazta az összetartást, a bajtársi fogadalom betartását, a harcosságot. „Katonák vagytok, nem asszonyok!” Nem, nem a beszéde döböntett meg, hanem az, hogy társaim szemében miféle lelkesedés lobog, miféle gáttalan lelkesedés. Máris felharsant a klostrom éneke, és a szavak összetapadtak, egyetlen hatalmas szóvá, amely szakadozott körvonala miatt érthetetlenül, ám hangosan zengett: szavaink egyetlen óriásszóvá csapódtak, és e szóóriás felhőnyi lepedékként lebegett a klostrom fölött. Ó, mennyire meg fogjuk ezt bánni, gondoltam, mennyit fogunk nyögni emiatt, igen, az borzasztott el, hogy testvéreim Isten szava helyett Teofil atya szavát zengik, és nem veszik észre, miféle lepedék merevedik rájuk. Sírni kellett volna, sírni, sírni.

Amikor lejött értem Anna, talán több hét is eltelt: a jövő egyre ontotta a fáradt perceket. Darálóba tették, majd újra ledarálták, és semmi nem változott, csak a sárga szín lett szürkébb. Mintha az ételt megrágnák, majd visszaköpnék a tálba.

A Kharisz léte vagy nem-léte egyre siralmasabb romlásba torkollott. Elszáll a mámor, és ekkor csupa zagyvaság, hínáros mocsár kavargó lábunk körül.

Márta rosszul lett, rázta a hideg. Egyedül feküdt az ágyban, magára terített mindent, amit magára teríthetett. József, mihelyt annyira kijózanodott, hogy felébredt, elkujtorgott titkárnőjéhez, hiszen kezdődnek a végső csatározások a politikai helyek elosztásáért, és neki újra harcba kell szállnia.

Márta reszketett, s nem múlt el a reszketése, hiába itatta Anna forró teával. Arra kért, maradjunk vele, ne hagyjuk magára, ha egyedül van, árnyakat lát maga körül. És még a süntkaparászást is rablótámadásnak véli.

Maradtunk hát, ám a megátalkodott reszketés nem múlt. Ha lehet, bújjunk oda mellé, mert már nem bírja, nem bírja gerince a rázkódást, és ilyenkor csak úgy csillapodik, ha felmelegítik, ha egy másik testet érez maga mellett, akkor megnyugszik. Odabújtunk mellé. A kis éjjeli lámpa égett. „Gyermekeim”, sóhajtotta, „most már jobb”.

Én ellenben reszketni kezdtem. Most éreztem csak, hogy ez a reszketés hónapok óta bennem van. Jólesett kiadni magamból, kiadni a legapróbb porcikámból is. Nem voltam részeg, soha nem éreztem testi kényelmet, mindig normális voltam, de ebben a reszketésben részeggé tudtam lenni. És megjelent egy arc, láttam, hogy az az arc kitekint egy ablakon, felém fordul, tekintetünk összeölelkezik. Egyedül soha nem sikerült semmi. Amikor Istenre gondoltam, akkor minden sikerült. Istennel együtt voltam, de nem hit ez, hanem közelség.

Nem, Isten nem jelent meg nekem. Ám találtam egy országot, óh, egy új országot, ahol otthon lettem. Az elbeszélés országát, mert miközben mesélhettem neked, megszületett ez az ország. Lett egy országom, és ez nagy változás, mert amikor elindultam, semmim sem volt.

Anna azt mondta, ő most úgy érzi, a testvére vagyok. Úgy kíván, mint a tükörbenézést.

„Az nem lehet”, hebegte Márta, már félálomban.

De aztán mégis felült, szeme merő könny volt.

És a testemet felfedtem, hogy lássuk, mi a közös. Tucatnyinál is több egyezést találtunk. Boldog azonosulásban bújtunk össze, és zuhantunk álomba.

Ám még azelőtt visszatértek a szavak hozzám. A görögök a legfényesebbek, és ahogy összeállnak, ráismerek a mondatokra is. Salomea evangéliumából való, így az a nyugodt óra, amire elindulásom óta vártam, most elérkezett. Elő sem kellett vennem tarisznyámból a kapcsos könyvet, fel sem kellett nyitnom lapjait, kívülről fújtam, akárha én magam írtam volna.

Reggel Márta combja véres volt, és egy hatalmas szürke kő hevert a takaró alatt. S ahogy megpiszkáltuk, egy békatest fordult ki belőle. Én már tudtam, mi ez. Ennél nagyobbbat még nem láttam. Mártát vigasztaltuk, akit nagyon megviselt a dolog.

Este pedig eljött az idő, hogy ezt is elássam a fenyőfák között.

főtt krumpli

nagyanymék városiak voltak de a kertes házba a disznóól még belefért ott jobbra a nyári konyha és a kamra után a hatalmas birsa előtt ismertem minden évben a mangalicát különösebb barátkozás nélkül sosem vonzott ugyanis magánzó röfögésük és a friss trágyaszag ám a teraszra a bordó nagy lábosba hűlni tett héjában főtt krumpli a moslék mellé ünnepi étküik éretlen kamaszként alaposan felizgatott alig vártam hogy leüljön kissé a forró gőz s kapkodni kezdtem főntről a rózsaszínben duzzadó enyhén megrepedt értelmes gumókat disznónak való krumpli – valahogy tehát ez már akkor sem volt igaz mint ahogy arra sem emlékszem a négy lábú szemantikai üzenetét oly tömegesen címeztük volna kallódva küszködő embertársainknak miként századvégen mocskossal ékítve a ferdére pumpált demokráciában már abban is találni élvezetet ha a gondosan közepesre válogatott gülbabát hideg vízben élővé sikálod egy öblös lábasban vízszintbe rázod a ráöntött vizet jól megsózod s várod a fővés első edeskes illatát közben vékonyra szelsz két-három lilahagymát kis ecetes vízzel öntözöd s mikor az bíboros levéből nyálfuttató igényes zamattal rád köszön enyhén megforgatod s még rá is csodálkozatsz erre a különös színre mely valahogy nem illik a lumpenből és parasztból kevert szellemi elitre van valami ezoterikus fönsége miközben milyen póré s egyszerű csak a kis kockákra vágott fagyos füstölt szalonnát el ne felejtsem mire a krumpli megfő asztalon a helye mint a hideg vajás doboznak s ebből a szegényes kvartettből már kezdheted is az egzotikus mixelést én a krumpliról leöntöm a vizet s a forró fedő alól óvatos villával az elomlás és a férfiás tartás mezsgyéjén billegőket egyenként hívogatom jó késsel húzom meg héjukat s mikor már tányéron párolognak a rusztikus kockákra vágott darabok merev vajpettyeket dobok rájuk aztán késheggyel só szájban forgolódva utoléri őket falatnyi hagyma meg egy más körforgásban épp a rajtuk nevelkedett disznó hája soha csicsásabb salátaparádékat öntelt önteteket szolid vacsorára már csak a derék négy lábú emblematisan szétdobált neve – csoda ha a terapeutikus fazékból kitekinteni az evőnek nincsen ingere

Egy hasonlat kibontása

*Na de miért „Napóleon Elbán”? Mit takar
ez a hasonlat? A készenlét feszült
állapotát az utolsó próbatétel
és a végső vereség előtt?
Vagy csak a száműzött keserűségét,
hogy cserbenhagyták legjobb katonái?
Ugyan már. Ezzel szemben mi áll, barátom?
„Ruskin Brentwoodban.” Száműzetés
a szótlanságba, a dermesztő kiüresedésbe.*

Krikettező menekültek

(Kommentár egy tévéműsorhoz)

*A sivatag szélén kriketteznek
az afgán menekülttábor lakói.
Így készülnek arra az alkalomra,
amikor majd eljutnak az alagútig,
amin át csak pár óra a gazdag Anglia.
Más kérdés, hogy ebben az alagútban
gyorsvonatok robognak, s hogy az afgánok
gyalog akarnak átmenni Angliába.
De miért épp oda? Meglehet, azért,
mert sehol annyit nem lehet krikettezni,
és mert ezek az afgánok a sivatag szélén
már nagyon régi, edzett menekültek,
és egész jól belejöttek a krikettezésbe.*

Szerelmes emberekkel

„fel van pumpálva eléggé a belsőm”

(B. H.)

Szilvaédes a gyomrom, sokat ittam ma.
A lelécelt kandúr sántít a kémény méhében.
Mindenem fáj, mindene fáj miattam.
Holnap másnapos leszek.
Alig van valami. A lehetőség csak, rámozdul az ember.
Mint sánta kandúr ébredek, minden elhajlik.
Az e világon túlit célzom ilyenkor,
de minden, mi létezik, csak képzeletben létezik.

Egyébként váratlanul nyomult rejám.
Én pedig még váratlanabbul nyomulok.
Olyan vagyok, mint egy dalban.
Rebegek, és szétolvadok benne, mint a forró vízben.
Na, nem baj, de mit kezdek az egészszel,
az egész odahagyott szerelemmel,
ezzel a nem lehetnek egymáséi dologgal?
Ledöntöm a Tavaszt. Kész.

Minden embernek könnyes a szeme.
Tartós, néma szuszogás a tüdő-zongorán.
Aludni, aludni egész nap.
Erre vágyini, előle aludni el.
Belealudni, szilvaédes gyomorral, másnaposnak lenni tőle,
úgy vonulni hiún, a napos oldalon a bevásárlóhálóval.
Úgy nézni fájó szívvel a szenteste lelépett cicát,
zokogni belül rajta, nehéz mosollyal.

Veszteni tudni kell

Már két perce kicsengettek, de Vasököl direkt úgy csinált, mint aki nem vette észre, tovább rajzolta a táblára a hegyvonulatokat, és ez azért volt surmóság, mert következő órára a hetesnek le kellett törölni a táblát, ha nem akarta, hogy szétpofozza a fizikatanárnő, és ezért tudtuk, hogy nekünk még azután is bent kell majd maradni a szünetben, hogy Vasököl kiment, hogy le tudjuk másolni a térképvázlatot, mert a tankönyvben még a régi nevükkel voltak csak benne a vonulatok, de azokat még ki se nagyon volt szabad mondani, mióta két évvel ezelőtt a főtitkár elvtárs születésnapján a hősök emlékére átnevezték őket, és mindenki másnak szóltunk volna, hogy kicsengettek, de Vasökölnek senki se mert szólni, mert senki se szeretne volna, hogy betörje az orrát, mint Szövérfinek, mikor belekotyogott a tektonikus lemez felgyűrődésébe, és mikor Vasököl végre letette a krétát, és a hóna alá csapta a naplót, már csak hét perc volt hátra a szünetből, és mikor Vasököl az ajtóhoz ért, megállt, és hátra se nézett, úgy mondta, hogy Dzsátá velem jön.

En nagyon megijedtem, mert azelőtt még egyszer se szólított így, a gúnynevemen, és ebből tudtam, hogy valahogy rájött, hogy két héttel azelőtt én loptam ki a motorbiciklijé első kerekéből a szelepet, mert még mindig nagyon haragudtam rá azért, mert mikor hivatalosan is kiderült, hogy apát elvitték, akkor kitett a Haza Védelmében csapatból, szóval nagyon megijedtem, és Ferire néztem, aki vel együtt csináltuk, és Feri olyan fehérre sápadt, hogy azt hittem, mindjárt elájul, és éreztem én is, hogy tiszta hideg az arcom, és amikor felálltam, attól féltem, hogy nem fogom tudni elengedni a pad szélét a félelemtől, de aztán valahogy mégiscsak elengedhettem, mert láttam a bakancsaimat, ahogy lépkednek végig a parkettán és aztán a folyosó cementjén, láttam, az egyik fűzőm félig ki volt oldódva, és a végén a bog mindig a talpam alá került, de nem éreztem, majdnem olyan volt, mintha a lábamat se éreztem volna egyáltalán.

Vasököl nem sietett, szép kényelmesen lépkedett, és mikor nem fordult rá a tanári felé vezető lépcsőre, egyből tudtam, hogy a szertárba megyünk, és éreztem, hogy végig összeszorul a torkom, és hogyha akkor kérdezett volna valamit, akkor biztos, hogy meg se tudok szólalni, úgyhogy próbáltam mélyeket lélegezni, hogy megnyugodjak, és mikor odaértünk a szertárhoz, már alig remegtem, a szám még mindig nagyon száraz volt, de már tudtam nyelni, aztán, mikor kinyitotta az ajtót és intett, hogy menjek előre, megint megijedtem, mert tudtam, hogy ilyenkor szokta elkezdeni a verést, úgy, hogy hátulról ököllel vesén vágja az embert, Szabi négy napig véreset pisilt azután, hogy magával vitte a szertárba, szóval, mikor beléptem az ajtón, vártam az ütest, azt gondoltam, hogy ha az ütés pillanatában előrevetem magam, akkor talán elveszek valamit az erejéből, és hogy ha úgy csinállok, mintha nagyon fájna, akkor lehet, hogy még pár rúgással

megúszom, de nem történt semmi, mikor átléptem a küszöböt, nem álltam meg, mentem tovább, egyenesen az ablak felé, és már a szertár közepénél voltam, és attól, hogy nem ütött meg, még jobban megijedtem, mert nem tudtam, mi lesz, és akkor Vasököl végre megszólalt, mondta, hogy ne féljek, nem fogja leverni a vesémet, furcsán beszélt, és ahogy ránéztem, láttam, hogy azért, mert egy cigaretta van a szája sarkában, épp akkor tette el az öngyújtóját, a szemembe nézett, aztán rám fújta azt a bűdös dohányfüstöt, de azért se köhögtem el magam, mondta, hogy nem ver meg, pedig megérdemelném, aztán az egyik szék felé intett, rám szólt, hogy üljek le.

Ahogy odamentem a székhöz, végig Vasököl arcát néztem, a bajsza egész rövidre volt nyírva, de azért jól látszott, mindenhol máshol nagyon simára volt borotválva az arca, megvárta, amíg leülök, aztán lassan odajött ő is, megállt a szék előtt, nekidőlt az egyik üveges szekrénynek, mögötte jól látszottak a szív és a belső szervek színes műanyag modelljei, ezeket mi még nem tanultuk, az ember tan az hetedikes anyag, és akkor Vasököl mondta, hogy nem kell hazudni, beszélhetek vele őszintén.

Erre én bólintottam, de nem mondtam semmit, az a lényeg, hogy addig, amíg nem kérdezik az embert, semmit se nagyon kell mondani, mert abból csak baj lehet, vártam, hogy kérdezzen, de Vasököl nem szólt semmit, csak szívta a cigarettáját, most már legalább nem rám fújta a füstöt, végül csak megszólalt, azt kérdezte, hogy tényleg szerettem-e én azokat a Haza Védelmében-versenyeket, mert még jól emlékszik, hogy milyen dühös voltam, amikor kirakott a csapatból, én meg csak intettem a fejemmel, nem tudtam, mi a helyes válasz, ha azt mondom, hogy igen, akkor azért fog felpofozni, ha azt mondom, hogy nem, akkor azért, de válaszolni is muszáj volt, mert tudtam, hogy ha nem válaszolok, akkor is pofont kapok, úgyhogy mégiscsak megmondtam, hogy én igazából lőni szerettem, tényleg, még apám tanított meg arra, hogyan kell bánni a légpuskával, mikor kicsi voltam, sokszor elvitt a céllövöldébe, és ott akkor ketten mindent eltaláltunk, én egyszer még a gyertyalángot is lelőttem, de ezt nem mondtam el Vasökölnek, csak annyit, hogy lőni szerettem, és ő bólintott, és mondta, hogy az látszott is rajtam, úgy fogtam épp a puskát, ahogy kell, ösztönös tehetség voltam, sajnálta is nagyon, mikor ki kellett hogy tegyen a csapatból, de nem volt más választása, külön szólt neki az igazgató elvtárs, hogy engem nem szabad betenni, amiatt, ami apámmal történt, mert én is megbízhatatlanná váltam politikai szempontból, mert amit a Haza Védelmében-versenyeken tanítanak, az szigorú államtitok, és nekem is jobb, ha nem tudok ilyeneket, mert még bajom lehet belőle, ebben, mondjuk, tényleg igaza volt, egyszer majdnem nagy bajba kerültem amiatt, amit a rádióaktivitásról tanultunk, mindegy, akkor is haragudtam rá azért, mert kivett a csapatból, de tudtam, hogy ezek csak ilyen puhító kérdések, és igazából azt akarja, hogy valljam be, hogy én vettem ki a motorja kerekéből a szelepet, úgyhogy azért se mondtam semmit, nem is néztem a szemébe, hanem azokat a műanyag modelleket néztem, ott a háta mögött, a hetedikesek azt mesélték, hogy a női nemi szerv is meg van így csinálva műanyagból, és pont úgy néz ki, mint az igazi, de azt persze sehol se láttam, biztos az alsó szekrénybe volt elzárva, szóval ezeket a modelleket néztem, és semmit se mondtam, Vasököl meg szívta a cigarettáját és hallgatott, és nem tudtam, hogy mire készül, úgy-

hogy egyre jobban kezdtem aggódni, és akkor hallottam, hogy becsengetnek, és tudtam, hogy kezdődik a fizikaóra, és fel akartam állni, de Vasököl mondta, hogy maradjak csak, mert elkért a következő óráról, és akkor aztán tényleg nagyon megijedtem, mert azelőtt ilyet sose csinált senkivel, és biztos el is sápadtam, mert Vasököl egyből azt kérdezte, hogy mi van, mért vagyok ilyen nagyon beszarva, én meg mondtam, hogy nem vagyok egyáltalán, de Vasököl erre csak mosolygott, és mondta, hogy ahhoz képest elég fehér az arcom, pedig tőle igazán nem kell félni, mert ő senkit se szokott bántani, és tőlem se akar semmi rosszat, csak egy kis szívességre szeretne megkérni, de ha beszélek erről bárki-nek is, akkor viszont tényleg lesz félnivalóm, mert azt nem fogom túlélni, úgy járok majd én is, mint apám, és én akkor majdnem megszólaltam, azt akartam mondani, hogy nem igaz, az apám nem halt meg, hanem életben van, mert ha meghalt volna, arról tudnék, de aztán nem mondtam semmit mégse, és akkor Vasököl azt mondta, hogy Horáciú, az a fiú, aki a helyemre került a Haza Védelmében-csapatba, kórházba került, mert leesett a lépcsőn, és betörtött az orra, és ma van a városi döntő, és kell valaki, akit a helyére tehet, de valaki olyan, akiben megbízhat, úgyhogy rám gondolt, de nem mondta, hogy azért, mert én tudok a legjobban lőni az iskolában, hanem azért, mert én hasonlítok legjobban Horáciúra, mert úgy fogunk elmenni a versenyre a tizenhatos iskolába, mintha én lennék Horáciú, de még egyszer mondja, erről senkinek se beszélhetek, és nem is kérdezte egyáltalán, hogy akarom-e vagy hogy beleegyezek-e, hanem úgy mondta, mint aki biztosan tudja, hogy így lesz, mert nekem muszáj azt csinálni, amit ő akar, és mondta, hogy terepfutásból, akadályfutásból, térképolvasásból, politikából és hadtörténetből már megvolt a városi döntő, egyedül csak a lővés van még hátra, és a többiek elég jól szerepeltek, de idén nagyon kemény a verseny, mert már csak matematikailag van esély a továbbjutásra, ahhoz nekem legalább száztizenhét pontot kéne lőni a százhuszból, de azt is úgy, hogy legfeljebb két ember lőhetne jobbat nálam, mondjuk ezekkel az ócska csehszlovák puskákkal ez úgyis képtelenség, főleg így, hogy spórolni kell a lőszerral, és mindenki legfeljebb csak három próbálövést tehet, na, de mégis, a matematikai esély ott van, és akkor én mondtam, hogy akkor ez azt jelenti, hogy ha hibátlanlont lőnék, százhusz pontosat, akkor biztosan továbbjutna a csapat, és Vasököl bólintott, és megingt rám fújta a cigaretta füstjét, és úgy mondta, hogy az kéne csak, épp csak az hiányozna neki, hogy én tökéleteset lőjek, és hogy is jut ilyen baromság az eszembe, tényleg nagyon ideges lett, láttam, hogy remeg a bajusza, a cigarettából is ilyen aprókat szívott, de én mondtam, hogy mért, nem hiszi, hogy meg tudom csinálni, akkor nem emlékszik rá, hogyan tudtam lőni, mert én igenis tudom, hogy kell érezni a puskát, hogy kell eggyé válni a lövedékkel a ravasz meghúzásának a pillanatában, én igenis tudom, hogy gondolkoznak a mesterlővészek, mert erre engem az apám tanított meg, és ha nem hiszi, akkor vigyen csak el arra a versenyre, és majd meglátja, hogy hol lesznek a lyukak a lőlapon, mert ha akarok, én igenis tudok százhusz pontot lőni, hogyha kell, még százharmincat is, mert van elég kézügyességem ahhoz, hogy kicseréljem a három próbálőszerből legalább egyiket egy golyóstollhegyre, mert ha kell, akkor azzal is lehet lőni, és akkor így szerzek egy plusz lőszert, és akkor akár százharminc pontot is lőhetek, ha akarok, mert nem fogja senki észrevenni, hogy nem tizen-

kettőt lőttem, hanem tizenhármát, és ahogy ezt kimondtam, egyszerre akkora pofont kaptam, hogy majdnem leestem a székről, Vasököl olyan hirtelen ütött meg, hogy a mozdulattól kiesett a kezéből a cigaretta, és én meg oldalt a szék támlájába kellett kapaszkodjak, és láttam, hogy a cigaretta leesett a szőnyegre és ott füstöl tovább, és éreztem, hogy szédülök, akkorát kaptam, de szerencsére pont nyitva volt a szám, mikor megütött, mert még csak a mondat közepénél tartottam, és ezért se a nyelvem nem haraptam meg, se a fogaimnak nem lett semmi baja, és akkor Vasököl azt mondta, hogy szégyelljem magam, hogy merek ilyen hangon beszélni vele, jobb, ha nem felejttem el, hogy nem egy napon húztunk gatyát, aztán szólt, hogy kéri vissza a cigarettáját, mert amíg beszélt, én végig azt néztem, ahogy ott füstöl a szőnyegen, én meg letérdeltem, és felvettem szépen a földről, és mikor visszaadtam a Vasököl kezébe, akkor azt gondoltam, hogy a pofájába kéne nyomni a parázsló felét, mert megérdemelné, amilyen vadállat, és tudtam, hogy mindjárt arra fog kényszeríteni, hogy bocsánatot kérjek, de elhatároztam, hogy nem kérek azért sem, ha nem muszáj, akkor nem kérek, és akkor Vasököl elvette a cigarettát, és visszatette a szájába, és nagyot szívott belőle, de most nem rám fújta a füstöt, csak úgy bele a levegőbe, aztán, mikor megszólalt, azt mondta, hogy értsem meg, a versenyt el kell veszíteni, mert a mi iskolánk csapatának nem szabad továbbjutni, de ezt aztán már végképp nem mondhatom el senkinek, erről nekem se volna szabad tudni, azzal, hogy elmondta nekem, végleg bedugta a hurokba a nyakát, mikor ezt mondta, a saját nyakára bökött a cigarettát tartó kezével, úgyhogy majdnem lehamuzta magát, aztán mondta, hogy mindegy, mert most már az én nyakamon is ott van a hurok, és erről többet nem is kell tudjak, de jegyezzem meg, hogy hetven pontnál többet semmiképpen sem lőhetek, mert azzal az iskolám jövőjét kockáztatnám, mert a városi döntőn a hármaskupa csapatának kell továbbjutni, és nem a miénknek, úgyhogy ígérem meg, hogy azt fogom csinálni, amit mond nekem, és hatvan pontot lővök, vagy legfeljebb hetvenötöt, és kész.

Amíg beszélt, én végig a szemébe néztem, de a végén ő már nem nézett rám, és én se rá, hanem megint azokra a műanyag modellekre, ott az üveg mögött, a szív tetejéből két vastag cső állt ki, az egyik kékre volt festve és a másik pirosra, és mikor Vasököl elhallgatott, akkor aztán megint ránéztem, egyenesen bele a szemébe, ő meg kérte, hogy ígérem meg, de gyorsan, mert most már mindjárt indulni kell, különben lekéssük a versenyt, és akkor én fél kézzel megkapaszkodtam a szék támlájába, és úgy mondtam, hogy nem, nem ígérem meg, azért se ígérem meg, mert engem nem erre tanított az apám, mert a sport az tisztességes dolog, ott nincs csalás, ott mindig mindenki egyenlő esélyekkel indul, és csak azon múlik minden, hogy ki hogy teljesít, és engem nem érdekel, elvihet a versenyre, de én akkor is a lehető legjobbat fogom lőni, a maximumot, ami tőlem telik, és ahogy beszéltem, egész megijedtem a saját hangomtól, majdnem olyan volt, mintha nem is én beszélnék, a kezem, amelyikkel a szék támláját fogtam, egész megfájdult a nagy szorításban, és tudtam, hogy mindjárt jönnek a pofonok, és próbáltam lazán hagyni a számat, de éreztem, hogy összeszorítom a fogam, olyan erősen, hogy belenyilallt a halántékomba, és tudtam, hogy most vége, Vasököl agyon fog verni, de akkor se tudtam elhallgatni, hiába próbáltam visszanyelni a szavakat, nem tudtam abbahagyni a beszédet, Vasököl mégsem

ütött meg, hanem elnyomta a cigaretta, aztán az egyik mutatóját a szája elé tette, és úgy sziszegte, hogy – psszt! –, de én nem ettől hallgattam el, hanem attól, hogy láttam, ahogy a másik kezével a zsebébe nyúl, mert tudtam, hogy most fogja elővenni a bokszer, és akkor nekem végem, örülhetek, hogy ha kórházba kerülök, és közben Vasököl elővette a kezét, és nem volt rajta bokszer, de valamit fogott a kezében, hogy mit, azt nem lehetett látni, és akkor odatartotta elé az öklét, nagyon széles aranygyűrűt viselt, láttam benne tükröződni a saját arcomat, és akkor azt kérdezte, hogy ki tudom-e találni, hogy mi van a kezében, de akkorra én már úgy megijedtem, hogy még ha ki tudtam volna is találni, akkor se mertem volna megszólalni az ijedtségtől, és csak a fejemmel intettem, hogy nem, és közben megint a szívre néztem, ott az üveg mögött, és valahogy az jutott eszembe, hogy a kék csövön folyik a szívből a hideg vér, a piros csövön pedig a forró vér, de mikor ez eszembe jutott, már rögtön tudtam is, hogy hülyeség, és akkor Vasököl mondta, hogy jó, látja, hogy feladom, és ne erőltessem tovább az agyamat, mert még izomlázam lesz, és kinyitotta a tenyerét, és egyből láttam, hogy a motorbicikli kerekének a szelepe van a kezében, azt tartotta oda az orrom alá, és ahogy megláttam, éreztem, hogy elsápadok, éreztem, hogy jéghideg vérral telik meg a testem, olyan hideggel, hogy bele fog kékülni a bőröm, és majdnem azt is éreztem, hogy megáll a szívem az ijedtségtől, és akkor Vasököl mondta, hogy bizony, ő mindent tud erről a kis tréfáról, mert Feri mindent elmondott neki, mert több esze volt, nem mint nekem, és már másnap belátta, hogy legjobb lesz, ha mindent bevall szépen Vasökölnek, mert akkor talán megúszhatja, mert elég okos volt ahhoz, hogy belássa, hogy ha Vasököl magától jön rá, hogy kik miatt kellett feltolnia a motorját a hegyre, ahol lakik, akkor bizony vége az életének, és akkor én Ferire gondoltam, arra, hogy ezért volt olyan halálsápadt, és amíg Vasököl beszélt, végig odatartotta az orrom elé a szelepet, és ahogy mozgott a keze, láttam, hogy a szelepen is mozog az a kicsi szelepgolyó, majdnem akkora volt, mint egy légpuskalőszer, és aztán Vasököl eltette megint a szelepet, és hátat fordított nekem, úgy csinált, mint aki kinéz az ablakon, és úgy mondta, hogy ugye tudom, hogy amit csináltam, az nem csak egy diáktréfa, hanem egy szabotázsakció, államellenes szabotázs, és ha akar, akkor nemcsak az iskolából rúgathat ki, hanem javítóintézetbe is juttathat, és csak azért nem börtönbe, mert még nem múltam el tizennégy, de ne féljek, mert anyám elmúlt, úgyhogy nyugodt lehetek, hogy ő majd igazi börtönbe kerül, és nem látom majd őt se soha többet, és akkor én éreztem, hogy mindjárt sírni fogok, de nem akartam sírni azért sem, hanem csak nagyon halkán mondtam, hogy jól van, megcsinálom, annyi pontot lövök, amennyit ő mond, hogyha kell, akkor hatvanat, és hogyha kell, akkor negyvenet, az lesz, amit ő akar, aztán felálltam, és úgy mondtam, hogy akkor menjünk, essünk túl rajta, és Vasököl hátba vágott, és úgy mondta, hogy ez a helyes beszéd, és akkor kimentünk a szertárból, végimentünk a folyosón, aztán le a lépcsőn, és külön a tanári kapun mentünk ki, a napos összecsapta a sarkát, és úgy tisztelgett, miközben kinyitotta az ajtót, de Vasököl nem viszonzta a tisztelgését, és én is épphogy csak a halántékomhoz emeltem a tenyerem.

Az igazgató elvtárs kölcsönadta Vasökölnek az autóját, úgyhogy azzal mentünk, és Vasököl megengedte, hogy előre üljek, azelőtt soha életemben nem ültem még elől, de most mégse tudtam élvezni, mert egyre csak Ferire gondoltam,

és Vasököl egész úton cigarettázott, és semmit se szólt, a tizenhatos iskola, ahol a városi döntőt rendezték, nem volt messze, gyorsan odaértünk, és mielőtt kiszálltunk volna, Vasököl még egyszer megmutatta a szelepet, én meg csak bólintottam, nem mondtam semmit azért se, és akkor bementünk az iskolába, az udvar szépen fel volt díszítve fenyőgallyakkal, és nagy vörösposztós tablókra mindenféle idézetek voltak kiírva, a fegyveres erőkről, az ifjúságról, a pártfőtitkárról és a békéről, és épp időben érkezünk, mert az iskola pionírjainak parancsnoknője épp akkor köszöntötte az egybegyűlteket, egy rövid beszédet is mondott, nem nagyon figyeltem oda, mert inkább a lőállásokat néztem, a kirakott pokrócokból látszott, hogy fekvő helyzetből kell majd löni, de a céltáblák még nem voltak kirakva, úgyhogy a távolságot nem tudtam megbecsülni, közben a pionírparancsnok még mondott valamit az összefogásról meg a békéről, aztán vége is lett a beszédének, és mindenki tiszteltget, aztán elénekeltük a himnuszt, de nem csak az első meg az utolsó szakaszt, ahogy általában szoktuk, hanem végig az egészet, a középső szakaszokat nem is nagyon tudtam, ekékről volt bennük szó meg, azt hiszem, valami kardokról is, de aztán ennek is vége lett, és akkor az iskola igazgatója mindenkinek sok sikert kívánt, és akkor tényleg megkezdődött a verseny, először a fegyvereket sorsolták ki, mindenkinek ki kellett húzni egy gázmaszkból egy számot, és abból kiderült, hogy melyik fegyverrel fog löni és melyik turnusban, én a tizenhármast húztam, de nem ijedtem meg, mert nekem ez a szám mindig szerencsét szokott hozni, és a tizenhármas azt jelentette, hogy a második turnusban fogok löni a hármas számú puskával, mert összesen tíz puska volt és tíz lőállás, és direkt nem néztem meg, hogyan lőtt az, aki az első turnusban húzta a hármas puskát, pedig abból lehetett volna találgatni, hogy mennyire pontos, és hogy merre viszi el az ember kezét, de hát azt gondoltam, hogy végül is úgyse számít, inkább nem is néztem oda egyáltalán, hanem inkább körbejártam az udvaron, megnéztem a Béke Sarkot, ide rengeteg sok nyelven ki volt írva, hogy béke, meg hogy a világ gyermekei békét akarnak, és legfelülre a párt főtitkárának és a fegyveres erők főparancsnokának a képe volt feltéve, és alája meg a háborús hősök fényképei voltak kitéve, meg a tábornokok fényképei, meg pár fénykép a tankokról meg a repülőkről meg a fegyveres erők május elseji parádéjáról, ahogy a lövegek elvonulnak a dísztribün előtt, és a tábornokok fényképe valahogy furcsa volt, és ahogy jobban megnéztem, láttam, hogy szétvágták és újra összeragasztották, ez jól látszott a falból, ami előtt álltak, és aztán eszembe jutott, hogy ezt a képet én onnan ismerem, hogy benne volt az ötödikes tankönyv végén a mellékletben, de akkor még hét tábornok volt rajta, és most már csak öt, két tábornok eltűnt a képről, pedig nem is hallottam, hogy kiderült volna róluk, hogy árulók, közben láttam, hogy már lassan mindenki felkelt a lőállásból, és ebből tudtam, hogy nemsokára következik a mi turnusunk, úgyhogy elindultam szépen vissza a lőállás felé, és közben láttam, hogy a tanárok ott beszélgetnek az iskola bejáratánál, Vasököl is ott volt, még mindig cigarettázott, és ahogy odanéztem, minthogyha megérezte volna, mert felém fordult, és azzal a kezével, amellyikkel a cigarettát fogta, mosolyogva intett egyet, és a másik keze meg végig a zsebében volt, és tudtam, hogy a szelepet fogja, és akkor ettől éreztem, hogy előnt a meleg, és ahogy ott álltam, egyszer csak rám szólt valaki hátulról, hogy Horáciú, és akkor nagyon megijedtem, de azért hátrafordultam, és lát-

tam, hogy a pionírok parancsnoknője az, és azt is láttam, hogy egy lapról olvassa a nevem, és akkor egy kicsit megnyugodtam, mert gondoltam, hogy mégse ismeri az igazi Horáciút, és nem fog kiderülni, hogy én nem Horáciú vagyok, és mondtam, hogy igen, én vagyok, és akkor a pionírok parancsnoknője azt kérdezte, hogy mit néztem ott a Béke Sarokban, és én mondtam, hogy semmit, parancsnok elvtársnő, csak verseny előtt babonából mindig meg szoktam nézni a fegyveres erők főparancsnokának a fényképét, mert ő nekem a példaképem, és akkor a pionírok parancsnoknője bólintott, és mondta, hogy az ilyen hazafias gondolatok viszik előre az országot a béke útján, aztán felírt valamit a füzetbe, és sok sikert kívánt, és akkor én odamentem a lőálláshoz, és lefeküdtem a pokrócra.

Az egyik versenybiztos gyorsan kiosztotta a löszereket, először a három próbálószeret, és akkor már fel voltak téve a próbálólapok, és én kezembe fogtam a puskát, csehszlovák volt, az igaz, de egész jó állapotban, egész könnyen csukódott, direkt nem középre céloztam, hanem az ötös és a hatos kör közötti fehér vonalra, és ahogy a vállamhoz szorítottam a puska tusát, a fegyver súlyától éreztem, hogy eltölt a nyugalom, és mikor céloztam, nem is kellett odafigyeljek a légzésemre, mert minden ment magától, pont akkor lőttem, mikor kifújtam a levegőt, és mikor a versenybiztosok kiosztották a tizenkét versenygolyót meg a próbálólapokat, tényleg láttam, hogy mindegyik lövés épp oda ment, ahova én akartam, és akkor tudtam, hogy ha akarnék, tényleg tudnék tökéleteset lőni, és akkor a másik versenybiztos feltette a versenylőlapokat, és akkor nagyon meglepődtem, mert azelőtt én még ilyen lőlapokat sose láttam, mert nem csak ilyen egyszerű céltáblák voltak, hanem sokkal nagyobbak, mindegyik úgy nézett ki, mint egy emberi felsőtest, és a cél ott volt a bal oldalon, az emberi szív helyén, és nekem akkor eszembe jutott a szív műanyag modellje, ott, az üveg mögött, és a tízes pont épp ott volt fent, a két ér között, a piros meg a kék ér között, és akkor, ahogy céloztam, valahogy csak ezt a műanyag modellt láttam magam előtt, és hiába próbáltam a hatos vonalra célozni, mert csak azt a két lyukat láttam, a piros lyukat meg a kék lyukat, és valahogy olyan volt, mintha az a két lyuk Vasököl két szeme lenne, és akkor, ahogy először meghúztam a ravaszt, tudtam, hogy a golyó pont oda fog menni, a Vasököl szeme közé, és ha a vadnyugaton lennének, akkor azonnal szörnyethalna, és láttam is a tízes kör közepén megjelenni a kicsi fekete lyukat, innen akkorának látszott csak, mint egy tűszúrás, és akkor másodszor is oda lőttem, pont oda, a tízes körbe, és harmadszor is, és negyedszer is, és nem is kellett a lőlapra nézzek, akkor is tudtam, hogy minden lövésem ott van bent, a tízes körön belül, és a végén mégis odanéztem és láttam, hogy ott vannak mind, szépen egymás mellett a találatok, százhusz pontot lőttem, vagy száztizenkilencet, és ahogy letettem a puskát, tudtam, hogy nagy baj van, és a tábornokok jutottak eszembe, meg az, hogy most mi is el fogunk tűnni anyával, és az én képemet is le fogják szedni az osztálytablóról.

Mikor felálltam, nagyon szédültem, de a lőlapokat szerencsére nem lehetett megnézni, mert nem akartam volna közelről is látni azt a szétlőtt belső kört, a bírók egyből elvitték mindegyik lőlapot kiértékelésre, és akkor, amíg az eredményre vártunk, Vasököl odajött, és mondta, hogy jól van, abból, hogy milyen sápadt vagyok, látja, hogy azt csináltam, amit kell, és jegyezzem meg, hogy ilyen az élet, az okosabb enged, és akkor benyúlt a zsebébe, és elővette a szelepet, és a

kezembe adta, és mondta, hogy tessék, tegyem el, mert megdolgoztam érte, és ahogy elvettem a szelepet, úgy éreztem, mintha nagyon forró lett volna, és égette volna a tenyerem, és akkor a pionírok vezetője odakiáltott, hogy elvtársak, eredményhirdetés, és akkor mindenki odament, és elkezdtek felolvasni az eredményeket, és mikor a mi iskolánkhoz értek, akkor Vasököl átkarolta a vállam, úgy fogott, én meg a pionírok vezetőjének a száját néztem, és minthogyha lassítva láttam volna, ahogy formálja a szavakat, és szinte nem is hallottam a hangját, csak a szájáról olvastam, hogy hatvanhárom pont, és akkor azt akartam kiáltani, hogy nem igaz, ez csalás, én tökéletest lőttem, de éreztem, hogy ott a markomban az a forró fémdarab, olyan volt, mintha egy puska golyó lett volna, és akkor nem tudom, mért, de a hegyvonulatok nevei jutottak eszembe, a régiék meg az újak, és nem szóltam semmit, csak nyeltem egyet, és közben hallottam, hogy mondják, hogy a lövészetet a hármaskola nyerte százhat ponttal, és akkor Vasököl megint hátba veregetett, és úgy mondta, hogy ne búsuljak, és hogy veszteni tudni kell.

PARABÁZISOK ÉS MEGJEGYZÉSEK

TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS:

TÖRZSI FOGALMAK I-II

ELŐADÁSA KÖZBEN¹

„Vorausgesetzt, dass die Wahrheit ein Weib ist...” (F. N.)²

Sok mindenről lehetne szó:³ Tamás nagyon sok problémát mozgat egyszerre invenciózusan és eruditusan. Az alábbi írás ezek közül választ ki egyet-egyet (szinte esetlegesen), s ezek érintésével próbál az érzésem (nézetem) szerint a Tamást leginkább zavaró (érdeklő) problémára ráközelíteni, amely a következő: az egyetemességben és/azaz a „transzcendenciában” való hit szükségképpenisége – mert különben a földi pokol: vak, korlátolt, agresszív, közönyös „immanencia”.

Válogatott széljegyzetek következnek tehát, nem (mindig) összefüggő szöveg. De a fent megjelölt probléma többé vagy kevésbé szinte mindegyikben megjelenik.

Tamás filozófiai írásai meglepetéssel szolgáltak számomra. Persze nem tájékozottság, fellengzés vagy gyorsaság dolgában – ezekről mindenki tud –, hanem mélység, sűrűség és bölcsesség dolgában. Ez nem hivatalos szakértői vélemény – akkor kevesebb idő és több pénz lett volna szakítva. Valamit valamiért.

Kant „végső veresége” (in: *Levél a töprengőhöz*) ügyében egyébként a magyarázat: Kant azt hitte, hogy Isten a csillagos égnek és az erkölcsi törvénynek a titkos harmóniája, de Kafkából az következik, hogy tévedett. Az „argumentáció” néhány mondata: „A jónak nincs szíve.” Aztán: „Ám aki szemléli mindkettőt, s e szemléletben leli föl Istenét, az az önálló ember. De – egyfelől – az ember nem ilyen; másfelől pedig Franz Kafka megpróbálja elképzelni, milyen is az, ha nem az ember néz, hanem a jó.

A jó hipotetikus szemszögéből: *a gonosz szép.*”

Aztán Pascalt idéz: „Az ember leírása: függőség, a függetlenség vágya, szükség.” És: „Az ember állapota: állhatatlanság, unalom, nyugtalanság.” Aztán hetet-havat összekavar, hablatyol, mindenről eszébe jut minden, aztán: „szorongó ember álldogál a csillagos ég alatt, elméje tele szöveggel, kultúratörmelékkel, teendők listájával, beszédvisszhangokkal és szereptervekkel, teste tele fájdalommal és követelőző belső zajokkal, ágyéka megkívánástól és emléktől lüktet, messianisztikus reménye néha fölpislákol, de ettől is [is] csak [csak] szorong, előítélet, tévképzet, babona, közhely, hazugság ámítja, kábítószert iszik, eszik, füstöl, rág, lélegzik, hamisságot lehel be és lehel ki, kineveti magában a magasztosat és csodálja az állatit, világa lángol körülötte, és ő a kártyapartijára gondol, teljesül régi vágya, és ő szűkül a rátörő bánattól, átöleli rég várt szerelme, és ő a feje fölött rápillant a faliórára: máris unatkozik megint.”

¹ 2000. nov. – 2001. júl.

² „Feltéve, hogy az igazság egy nő...” – így indul a *Túl jön és rosszon*.

³ És írtam is már (*Magyar Narancs*, 2001. márc. 15).

Aztán persze kapcsol, hogy elragadta megint az érzület, és téged⁴ kezd beszéltetni. Néha elég jókat mondasz, nem is gondolnád. De azért végül mindig úgy jársz, mint Szókratész beszélgetőpartnerei: esélyed sincs. Egyfelől olykor nagy marhaságokba hagyod magad belevinni a narrátor által, másfelől amolyan rortyánus vagy: alapvetően az a bajod, hogy energvált vagy, ő viszont. Szenvedély, szellem, elokvencia, fenség, érzékenyülés. Te „rezignáltan” élsz bele a „kontextusa-szegett »életvilág«”-ba. Ő a világ sorsáért aggódik, melyből kiveszik „a magasztos”, a „tragikus nagyság”, a remény, „te azonban a végsőkig kétségbeesettek szokása szerint (...) derűs vagy és profán”. Ha a teodícea és a jó társadalom közül kell választani, te nem habozol, de Kafkából mi következik.

Kafka, 1920:⁵ „Az eredendő bűn, ez a régi jogsértés, amelyet az ember elkövetett, abban a szemrehányásban áll, amelyet az ember ismételt, s amelyből az ember nem enged, miszerint vele jogtalanság esett meg, hogy rajta követték el az eredendő bűnt.” Már a *vád*, ahogy megismétli, hogy „az ember”. Az ember. De az ember. Az csak ismételt. Hogy: és kinek jó bűn és bűnhődés atavizmusa? Neked, Istenem? Ezt ismételteti az ember. Meg: nem, ez nekem túl egzotikus.

Amíg bűnben fogantál, addig a bűn fogalma megváltatlan volt: Isten különös kontinuum, ahol egy hang folyton azt mondja: hűtlen, hűtlen, hűtlen.

Ha bűnösnek születél, akkor bűnhődnöd kell.

Kafka és a nők.

Madonna, Bunuel.

– „Dics-, bír-, kéj-, és hatalomvágy” – sorolod őket az ujjaidon számolva. – Gondolj bele. A szenvedés oka ezekben rejlik.

– Akinek ezek tényleg *egyformán kísértések*, az neked nem akarhat jót, hiába hiszitek ezt őszintén mind a ketten.

– Jól hangzik, de a külső-felső nézőpont Tamásra jellemző.

– Te ilyen vagy, amikor fölényeskedsz?

Vagy akkor, amikor elkezded magyarázni, hogy például a bír- meg a kéjvágy minden fontos tekintetben éppen ellentétei egymásnak, például a bír- vágy konzervatív, ego-centrikus, expanzív, agresszív, regresszív,⁶ irigy/féltékeny,⁷ *csak* neurotiko-paranoid, „humanista”

⁴ Filológusok kedvéért, mert tiszteljük őket, megjegyezzük, hogy Tamás néhány megjegyzése arra utal, hogy a dialógus egyes szám másodikja a szerző egy megnevezetlen, de konkrét (fiatalabb – „te és nemzedéked, kedves barátom” stb.) barátja: „Tehát aki a szokványos értelemben »irracionalisnak«, »irracionalistának« nézi az utóbbi évtizedben ismertté vált töprengéseidet – szerintem –, téved. Az az ember, aki ajtót nyit a kísértőknek (és ezek a kísértők persze a Dasein álarcos csepűrágói), nem viselkedik irracionálisabban, mint az, aki lakatra zárt szobájában, a szisztematikus téboly lázában fetreng nyoszolyáján.”

⁵ Idézi: Tamás, 1993.

⁶ A regresszió, *önmagában*, mitől is lenne rossz. Hacsak attól nem, amitől a *csak* perverz szignifikáció, önmagában, vagy ez a freudo-balos logika, önmagában: egy-ügyű, korlátolt.

⁷ Az *egyszerűség* kedvéért titokban részlettárgy-orientált, a társas ökonómiában viszont egészttárgyak kapcsolható-kereskedelmében utazik. Az intraperszonális elfojtásnak az interperszonális elnyomás legkülönbözőbb formáiban megjelenő projekciója persze roppant fárasztó, azért kell az „intimszféra”, mely természetesen a legközönségesebb dolgok reziduuma. A közönség előli rejtegetés a projektív mechanizmus megfordított logikájának következménye. Az irigy/féltékeny a magas személytől való árfolyam stabilizálásának-növelésének intézményes garanciáira tör, melyek egyúttal kamuflálják a tudat számára a szubjektum túlnyomóan nárcisztikus megészállásait. A legintenzívebb megszállások tárgyainak nem-sajátként való kiderülését mindig az én (mi) megsemmisüléseként éli meg. Miután elhitte, hogy ő „a hős, ki a nagy talányt megoldta”

és haragszik; a kéjvágy alapjáraton bársonyos és forradalmi, az énvesztés nem trauma, nem katasztrófa,⁸ digresszív, nem féltékeny, polimorf perverz, „antihumanista”, és örül neked, ha jó vagy. Előfordulnak együtt, hajjaj, ámde nem egy rugóra járnak. A dics-, bír- és hatalomvágy háborúit láttuk. A kéj forradalma (*Utopia Now!*) azonban még várat magára.

prozopopoeia és eszkatológia. Ezt ki csinálja? Mi ez, pamflet?

Tamás *A nacionalizmus mint rejtjel és metafora* című, 1981-ben a *Mozgó Világban* majdnem megjelent, a többtől sok tekintetben eléggé elütő írásában ezt írja a nacionalista álláspontot szabad függőben beszélgetve: „Az idegen kultúrát pl. szemmel kell tartani, nem pusztán óvatosságból, hanem azért, hogy az értetlenségbe ne fásuljunk bele, hanem mindig ébren tartsuk. Érdeklődnünk kell az idegenek iránt, nem szabad közönyt éreznünk irántuk, mert megszokjuk a jelenlétüket és átsodródunk a homályba. El kell ismernünk, hogy az idegen végső soron éppen annyira ember, mint mi magunk – csak valamelyest egyenlő felek között lehet igazi ellentét.” És: „értsük meg: az idegenek elsősorban nem azért idegenek, mert tőlünk különböznek, hanem azért, mert egymástól is mernek különbözni.” De Tamás ezzel nem csupán a nacionalista érzületet írja le jól: ez egy stílus – és még sok neve lesz. E stílussal rendszerint a következők társulnak: túláltalánosítás, esszencializmus, antropomorfizmus. Individualizáció.⁹ Platonizmus. A Szimbólumok, a jelképe(s gesztus)k, az absztraktumok leglétezőbbként kezelése.

És ez távolról sem idegen Tamástól. És az vesse rá az első követ, akitől. (Hála, nyilván, Istennek.) Már *mindig is Idegen vagy, Barátom!* Persze, hogy nem mindegy, melyik oldalon állsz. Hogy (A oldal) elfogadod-e az ambivalenciádat, hogy végképp ne legyen kötelező, de képes legyél szeretni az „idegen”-től megszállott (elbűvölt stb.) önmagad. Vagy pedig (B oldal) „elidegenedsz” tőle és „önmagadat” választod, és nem lesz többé kérdés, hogy te kikkel vagy, életre-halálra: azokkal, akiknek minden megnyilatkozása az idegen és a saját történelmi és strukturális szétválaszthatatlanságának denegációja.¹⁰ Az idegen gonoszságáról pedig elég annyit elárulnod, hogy szerinte meg pont hogy te vagy a gonosz, ha ugyan nem nagy gével, mire te a relativizmust („nihilizmust”) csak a közöny ideológiai-ajaként vagy az agresszió racionalizálásaként vagy hajlandó elgondolni, amitől úgy vélsz megszabadulhatni, hogy – módszertanilag vagy katonailag – demonstráld: egy(etemes) az Isten, az Ész, a Jó, az Igaz és a többiek.

Nicht auf Weiber verstanden.¹¹

A *nemzeti érzés* erkölcsi lényegében az „orákulum” működésének leírása bámulatos, ráadásul ezzel már egyaránt jellemzi a nacionalistát és a kommunistát. És hihetetlen, hogy nem veszi észre, mennyire konkrét személyiségjegyeket ír le. Egy szép paranoid konstellációt. Hogyhogy az ismerősei közül nem jut eszébe egy se, aki ilyen, mégse nackós vagy / és komcsi. De a nacionalizmus néha bármiről eszébe jut. És olvasod, és olvasod, és

---

(mellszobrának az *Oidiposz türannosz*-ból vett felirata a bécsi egyetemen), Freud (maga is az irigység és féltékenység bajnoka) megvillantja abszolút konzervativizmusát: „wo Es war, soll Ich werden.” Ő volt a legutolsó, aki szimpatizált a részlettárgy-kapcsolatok szabadpiacának gondolatával, de valószínűleg csak azért, mert a személy integritását féltette (főlőlegesen) és az ennek tulajdonította (tévesen).

⁸ Am. az azonos traumaszerkezetek felismerik egymás szignifikációját. (De persze hogy miért lesz annyira féltelmes és rettetes, azt nem tudom.)

⁹ Aki individualizál, azt mondja a másoknak: tudom, mi neked a legfontosabb.

¹⁰ A freudi tagadás-fogalom szemiológiai megfelelője Lacannál. A negáció valóságelv-orientált formájától („Esik az eső?” „Nem.”) eltérően a denegáció az elfojtás jelölője (tünete). Az *énoncé*-ben tagadottra vet fényt az *énonciation*. („És akkor megjelenik egy nő – meséli az álmát a páciens –, nem az anyám.” Hanem?)

¹¹ *Das Weib* (ném.) a. m. „a nő”.

még mindig és már megint erről beszél. Tamás, az egyetemes apostola, nagyon sokat gondolkodott az etnocentrizmus különféle változatainak problémáján. Egy a nemzeti problematikához patológiusan rögzült ember, mondaná a szkizoanalitikusa. Ethnosz Gazsidaimón.

Ebből már kitalálhattad: volt egyszer egy Jó Nackó és van a Létező Nackó. Az előbbi történetesen a klasszikus liberális nacionalizmus, mely végső soron az egyetemest célozza, utóbbi pedig az etnarchia és etnoanarchizmus, mely vak autizmusra tör. De vajon miért nem sikerül neki legyűrnie a problémát. Okos ember, érted, miért ül 25 éve rajta. Neki áldozta a fiatalágát.

Hogy milyen volt a Jó Nac. Szemben a mai etn(oan)archistákkal, mondja Tamás, a régi jó „liberális nacionalisták hittek népük felsőbbrendűségében, de aki felsőbbrendűséget mond, az összehasonlítást is mond, s aki összehasonlítást mond, egyetemes kritériumokat fogad el”. Hogy mit mondana e kritériumok egyetemességéről egy nem ennyire bennszülött történész/elmélész, mondjuk Bhabha, Said, Wallerstein és Balibar. És mit mond a történelem. (Psz! Csak vicc volt.) A felsőbbrendűség objektív és egyetemes okát és célját persze a megszállt és kismizett gyarmatok alacsonyabbrendűsége képezte, végső soron az a tény, hogy *nem* az indiánok nyomtak le minket és foglalták el a Brit Birodalmat, és az a néhány angol meg ír, aki megmaradt, Kanada északi részén és Ausztrália sivatagos vidékein bekerített rezervátumokban él, de már órát hord, és egyre jobban beolvad a többségi modern rézbőrű társadalomba. És ha most megkérdezed a nna, az afrikai-amerikaiit, mi a véleménye az egyetemesről, fehér angolszász protestáns közhelyeket fog szajkózni. *He has a dream*. Ezt nevezzük mi, liberális nacionalisták egyetemességnek.

És vajon állítaná, hogy a nacionalista állandóan félreismeri önnön valódi vágyait? „A másfélszáz éve eltagadott igazság az – mondja ki végre Gazsi (in: *Eötvös: A nyugat-keleti liberális*) –, hogy a magyar függetlenséget senki nem akarta.” Na jó, legyen 130, és felejtjük el, hogy kik akarták.

De tényleg, gondold el. Kapásból tudnál például németül. Mivel hazafiként a hazai termékeket és szolgáltatásokat részesítenéd előnyben, adriai szardíniát vásárolnál és a Fogarasi-havasokban síelnél. Ha multi lennél, 50 milliós piaccal számolhatnál. Mondjuk, Hőgyész lenne a főváros, mert Bécs vagy Pozsony a brassóiaknak van túl messze, Debrecen vagy Várad a salzburgiaknak, Budapest meg a dubrovnikiaknak. A szelíd tolnai dombok ugyanakkor szépen szimbolizálnák az Alpok vagy a román lélek romantikus ormait éppúgy, mint az Adria és a szlovák lélek lágyágát. Európa vezető hatalma lennél, nem kisebb, mint Franciaország, a Tengerek Agg Királynője, már csak azért sem, mert ahogy az NSZK az NDK-t, úgy kooptálta volna az EU '89-ben, természetes testvérként, a Monarchiát, amihez képest a Marshall-segély arcpirító kolduskonc.

Magyarok legyünk vagy szabadok.

Tzaraszereget. Édes hazám, Új-Zéland.

„Egy nagy francia író kimutatta – mondja Tamás *A nacionalizmus mint rejtjel és metaforában* –, hogy Izráel törzse azért ragaszkodik az egyetemeshez, mert némi joggal tart a partikuláris hagyománytól. A nacionalizmusnak alapjában nem Izráel törzse ellen van kifogása, hanem az egyetemesség ellen.” Vannak a nációk és van egy törzs, amely minden népet kiválasztott. Az egyetemest képviselő partikula, mely átszakítja a partikularitás egyetemességét.

– Szia, Egyetemesség, üdvözlő a Partikularitás.

– Tudom, mondta a Furi.

Mert ebben a vidámparkban állandóan üzemel az általánosítás-, esszencializmus- és antropomorfizmus-gépezet, és Tamás ezekre rendszeresen felültet bennünket, és rákapcsolja a „Gondatlan Veszélyeztetés” fokozatra. De ő is felül ám. És ilyenkor, a száguldás adre-

nalíngőzős mámorában általában azonnal nagyon fontos, nemritkán világtörténelmi jelentőségű mondandója támad.

De most egy pillanatra próbáld meg *ne* diszkurzusának központi alakzatából, legfőbb „szubsztantív” eljárásából, a *prozopopeiából* (megszemélyesítés, antropomorfizmus) nézni a suhanó világot, hanem odalentről szemlélni hűvös szemekkel ezt a „Trópusi Utazás” feliratú gigászi ringlispílt. Nem azért, mert onnan többet látsz. Ha csak onnan látsz. Strukturális értelemben a gondolkodás/interszubbektivitás lényege, hogy képes más pozícióból is látni, és nem csak kényszerből, és nem *csak* onnan, ahova magát pozicionálja, amiről persze neki éppúgy csupán vélekedései lehetnek, mint azoknak, akik – úgymond – más pozícióból vélik érteni pozícióját.

Tamás e cikkei (melyek közül számos fordítás, eredetileg angolszász sajtóorgánukba készültek) viszont helyenként olyanok, mintha az amerikai külügyminiszter kelet-európai ügyekben illetékes tanácsadójának jelentései lennének. Vagyis általában mind térbelileg, mind időbelileg hatalmas és bonyodalmas spektrumot fognak át.

Ez kedvez a felelőtlenségnek. Különösen a kelet-európai társadalmak politikai és morális állapotját szereti Tamás nagyon nagyvonalúan jellemezni (egyébként rendkívül szórakoztatóan). Ha egy kicsit hajlasz a szkizó és a perverz szignifikációra is, akkor eleinte nagyon lassan olvasol: állandóan tesztelni próbálsz, konkrétumokat behelyettesíteni, ide-oda ugrálsz térben és időben, elkezded pakolni ebbe a „Kelet-Európába”, ebbe a perszonifikált fogalomba, feneketlen zsákba a tömérdek jelentéskonstituens elemet: Szlovénia, Azerbajdzsán, ’45, ’56, ’68 (április 1, 15h:02’:42”), 2001, Todor Zsivkov, Tarkovszkij, Kornelia Ender (Fekete-tenger), a germán Tyitov, Fidesz (’89, ’94, ’99), Radovan Karadžić (Sony Handycam), Jan Palach, Stirlitz, Alla Pugacsova (Napster), Trabant (601 és Marietta), Danilo Kis János, a Farkas a „Nu pagagyí!”-ból, én, és a többiek, és 2 TGM, 1 önértékelése szerint, 1 *sub specie aeternitatis*. Egyebek között ezek a, még így is elég általános, jelentéstani entitások egyetlen laza szókapcsolat – Kelet-Európa – misztikus uniójában egyesítve, perszonifikálva és más, hasonló módon megképzett és hasonló realitásokkal bíró aktora közé bedobva a világtörténelem színpadára.

Aztán rájössz. És azt mondd az értetlenkedő arcába:

– A Külügyminisztert mindez természetesen roppantul érdekli, de, tudja, az apró részletekre hogyan is szakíthatna időt.

A magasból jól átlátni mindent, noha minden olyan picinek látszik, és összemosódik.

Te hogy látod ezt?

Mit, mit.

Tehát Kelet-Európa Tamás-féle személyleírása: ér(t)etlen, politika- és intézménygyűlölő, gyanakvó, nihilista, magába zárkózó, idegenellenes, etnoanarchista.

Ez a szereplő ablaktalan monaszokból áll, melyek egyfajta vak *harmonia praestabilitá*ba rendeződnek, amennyiben kommunikációképtelenül is uniszónóban megvetnek mindent, ami magas és egyetemes, csakis saját magukat akarják, semmi mást.

Lehet, hogy te is köztük vagy?

Akkor figyelj. Tamás szerint szerintük: „Az elit politikai akaratának (a törvénynek) érvényesítése antidemokratikus. A kényszer alkalmazása fegyelmezés céljából (közrend) antidemokratikus. Az emberek szűkebb csoportján belül (képviselési kormányzat, parlamentarizmus), közvitákban kiformalódó politikai bölcsesség antidemokratikus. A magánvagyonba való beavatkozás (adók és illetékek kivetésével végrehajtott redistribúció) antidemokratikus. A vagyon, hírnév, befolyás egyenlőtlen koncentrációja (liberális kapitalizmus [ja? aha!]) antidemokratikus. Az elit preferenciáin alapuló indoktrináció (oktatás) [hú, de kemény] antidemokratikus. [...] A kelet-európai demokratikus eszme alapvetően az állam nélküli társadalom.” – És gyönyörűen csinálja, nézd meg. Lassan jössz rá, hogy a főszövegben a *te érveid* sorakoznak, zárójelben pedig az, amit – jó esetben – jóhi-

szemű anarcho-nihilizmusodban („Az anarchisták győztek”) le akarsz rombolni: a demokratikus intézményrendszer, melynek engedelmeskedni immár – hát nem látod? – nem egy vak totális hatalomnak való alávetődés, hanem értelmes állampolgári felelősség. – A szépségpötyök persze ott vannak, ha például csak azt a kis gonosz behelyettesítést végzed el, hogy úgy általában a parlamentek mint „a közvitákban kiformalódó politikai bölcsesség” felkent intézményei. „Képviselési kormányzat”? Jesszusmária, csak nem engem képviselnek?

Ki tehet erről? Kelet-Európa?

(Schopenhauer vs. Hegel: „Szellem? Hát az meg ki a franc?”)

De mi is a baj az antropomorfizmussal, a bájos Prozopopeiával?

Doktor, mondta magában Frankenstein, csináljunk embert saját képünkre és hasonlatosságunkra. Nyelvi absztraktumokból és operációkból vesszük, és azzá is tesszük. De előbb igékkel dolgoztatjuk, aztán jelzőkkel kifizejtjük. Az így kiképzett személyekre „megtörtént eseményeken alapuló” pszichodramákat írunk. (De kikötés, hogy *nem* Hayden White a dramaturg.) Mondjuk egy félórás kis dramolett ötezer évről. Az Ifjúsági és Sportminisztérium, Nemeskürty István és Koltay Gábor támogatásával. Helyszín: az euroatlanti civilizáció. Szereplők: Magyarország – Sinkovits (vagy Bajor) Imre, Kelet-Európa – Eszenyi Enikő, A Tengerek Királynője – Tamás Gáspár Miklós, Baloldali Értelmiség Az Egyesült Államokban – Antonio Banderas, Izráel Törzse – Latinovits Zoltán, Vaterland – Klaus-Maria Brandauer, magyar hangja Bud Spencer, Demokrácia – Latabár Kálmán, Szocializmus – Csala Zsuzsa, és még sokan mások. De az antropomorfista dráma katartikus pontja az, hogy Tamás a történelemről – az általa, úgy tűnik, egyetlen szóra érdemesített beszéd tárgyról – szólván legalább annyira felvilágosodásellenes, mint nem. A történetfilozófiának (kinek?) az az agressziója, amely a világtörténelem nevű, elgondolhatatlanul sok mindent magába foglaló absztraktumot testté lett igékkel átlelkesíti saját képére és hasonlatosságára, még akkor is tarthatatlan általánosításokkal operál, ha történelmileg kimutatható ezek hatékonysága. Mert ami neked isten, ember, természet, művészet, tudomány, erkölcs, az „a Gonosznak” mnemotechnika. Pénz és idő.

Tehát ez itt nem a férfiasan tökéletes Occam^{TM} borotva: a prozopopeia azért valóság, mert a szimbolikus integráns része, mert a kulturális alapkódoknak egy kedvelt trópusa. A prozopopeia előregyártott metalepszis. Tipikus példái: mesék, babonák, mítoszok, vallások, világtörténelem stb. – és éppen ezek a műismeretelméleti és politikai programok, amit szorgalmaztak, „a modernitás projektuma” az áttekinthetetlenség irányába vitt. És az kinek is jó? – A gyors, áttekintő szignifikátoroknak nem: a skizó szétszáll a metaleptikus hajszában, a parának pedig senki sem hisz.

Ezzel a módszerrel mindenesetre hatékonyan lehet üdvös fordulatokat vinni a cselekménybe. Platónról például kiderül, hogy a legnagyobb kommunista, Marxról, hogy ugyanekkora antikommunista. Helyenként ugyanez a szubverziós erő munkál az absztraktum-személyiségek összehasonlításában. A nyugati liberális baloldali értelmiségről (-nek) például azt bizonygatja, hogy néhány fontos, de voltaképpen felszínes különbségtől eltekintve alapvetően ugyanaz a világnézete, mint a kelet-európai (és nyugat-ázsiai) „etnarchia és etnoanarchizmus” képviselőinek.

És nincs igaza? Például „a hatalomnak” az a roppant egyszerű, a jogállamiság doktrínájának inherens csődjét¹² szépen példázó jelenlegi elgondolása és gyakorlata szerinted

¹² („A Szabadság garanciája a szabadság” – tette hozzá Foucault.) Mert a jog egyre veszesebben olyan, mint a jogászok. A politika, mint a politikusok stb. – Ne félj, ügyse olvasnak ilyesmit. Ha te nem dobsz fel nekik, soha nem tudják meg.

nem az ő félelmeit igazolja? Nem úgy látod, hogy ez a stíl a magyar és egyetemes eidosznak tényleg nagyon-nagyon ciki vonásait erősíti fel? Kevélység, sunyiság, gondolatlanság, primkóság, a nyílt önérdék-érvényesítés szomorú arroganciája? – Ez leszel, magyar, meglásd?

Erzelmi-stiláris nemzethalál.

Meg úgy általában a magyar „elit”. Gondolj bele.

(Ó, ha az Operabál egyszer bekerülne a CNN-be!)

Tehát mi a nagy kérdés.

Ez: „Annak kudarcra után, amit Alasdair MacIntyre a »fölvilágosító projektumnak« nevez, marad-e más, mint kultúrák zűrzavara, vakhitek mozaikja, szubjektív »igazságok«, amelyek között az erő dönt?”

Maradjanak velünk. A reklám után folytatjuk.

A demokratikus ellenzék története valóságos mese. Van néhány bátor hős, aki nyíltan szembeszáll a gonosz hatalommal, mely végül elbukik.

– Aha, tényleg – mondod. – Volt izgalom, kaland, jó ügy, hepiend, mi kell még.

– Világtörténelmi jelentőség – feleli Tamás.

Az *Irónia, kétértelműség, színlelés: A demokratikus ellenzék hagyatéka* című írás sztorilájnja szerint a két nagyhatalom uralta világban eleinte a nyugati nagypolitika, „voltaképp” *leszar-ta* a keleti ellenzékieket: csak az állampártok mozgásaira figyeltek, s eszerint dolgozták ki ellenük a mindenkori stratégiát és kötötték meg velük a mindenkori dealt. A sokkal alaposabb (németes) amerikai neokonzervativizmus azonban rájött, hogy a keleti rezsimek ellenzéke nem apró és nyugodtan ignorálható diszfunkció, amit a komcsik ügyis lekezelnek, hanem saját politikai berendezkedésüknek, társadalmi konstitúciójuknak éppen ők adnak nem várt és – történelme során először – igazi legitimációs támaszt. Ezek a kis csoportok kommunista atyáik hitével és elszántságával küzdöttek, de immáron *tényleg* a jó ügyért: „A Nyugat nem sokat értett meg ebből a történelmi-morális igazság iránti szenvedélyből – meséli Tamás –, ám alapelvei (emberi és polgári jogok) egyetemességébe vetett bizonytalan hitét próbára tette a kelet-európai ellenzékiesség: emberek kockáztattak a helsinki egyezmények keneteljes és unalmas közhelyeiért – talán csak nem az elveik szerint akartok élni? A nyugati alkotmányos elvek szavahihető emberek – azok voltak, *hiszen*¹³ megszenvedtek az

¹³ De kár volt kiemelnem, *hiszen* figyelsz: a mártír-vonal kiskatéja, Ötödik Pecsét: a szavahihetőséget az Elvekért való szenvedés garantálja, mely szenvedést csak fokozhatja, hogy nem a jóra vonatkozik, és nem is az igazra, mert ha elhiszem szavadat, abból csak annyi derül ki, hogy te láthatólag nagyon szigorúan gondold el azt a te Elvedet. Jan Palachnak (magyar hangja Hegedűs D. Géza) nem azért volt igaza, mert felgyújtotta magát, mert sehonnai bitang embert kiállt az rongy élőknél. Konkrétabban: mert akkor a politikai terroristának is igaza lenne, függetlenül attól, hogy semmibe veszi-e az életet, vagy pedig *még azt is* feláldozza a *még szentebb* Eszméért. Úgyhogy abszolút nem gondolsz bele a palesztin csávóba, aki az „övéi” között terjeszti az Igazságot (amit ők tudnak, és az izraeliek letagadnak), sorban állva a napi ivóvízadagért, miközben te párszáz méterre, zsidó területen egy uszodában úszkálsz, és teheted, mert véletlenül nem azon a buszon jöttél, amit a csávó bátyja magamagával és harminc zsidóval együtt fölrobbantott, hogy ennyivel is közelebb jussunk az Igazságtételhez, vagy hogy is mondják arabul az Endlőzungot. Az, hogy hősiesen vállalja az áldozathozatalt, tanúságtételt, mártíromságot és a többi nagy dolgot, amiről nyilatkozván Tamás mindig megremegteti egy kicsit a hangját (aztán meg megköszörüli, és fröcsögő gyűlölettel szól a szkeptikus és gyáva *kisember* közönyös relativizmusáról), nos, az éppen a „nyugati demokráciák” démosza számára nem bír önértékkel, akik *nem* tudják, hogy a totalitárius politikai gyakorlat sokkal többet köszönhet az „elvi” (univerzalista, objektivista, dogmatikus) konfliktusoknak, mint az „elvtelen” (lokális, interszubjektivista, pragmatikus) konfliktuskerülésnek, és, kétségtelen, sokan, sok helyütt, különböző-

elveikért – általi önzetlen támogatása új ragyogást kölcsönzött a természetjog eszméjének, és az amerikai forradalom eszméit kétszáz évvel később – a gyakorlati politika napirendjére tűzték. Mindkét rendszer számára ez volt a közös univerzalista diskurzus, és az ezen a diskurzuson belül lefolytatott vitát a Nyugat és szövetségesei, az ellenzékiek nyerték meg. Semmilyen reálpolitika nem nyerhette volna meg ezt a hitvitát.” De az ellenzékiek hősiessége, áldozathozatala, tanúságtétele, történelmi-morális igazság iránti szenvedélye odahaza is megnyert egy háborút, és ha nem is olyan látványosat, mint a fegyverkezési verseny, de talán fontosabbat: „A kommunista elitnek észre kellett vennie, hogy ez ugyanaz a szenvedély, amellyel a Narodnaja Volja hősei mentek az akasztófa alá. Nagyon is megértették, és nem csoda, hogy gyerekeik nagy számban csatlakoztak az ellenzékhez.” És az igazság is egyetemes és osztatlan, a lé(t) a tudat(ot) nem részegíti: „A Szovjetunióban nem volt egyetlen apparatcsik sem, aki ne tudta volna, hogy Alekszandr Szolzsenyicinnek volt igaza. Így nem lehet küzdeni.” Bárcsak annyi napig élnek, ahány volt szovjet apparatcsik nem tudja (úgy) *ma* sem. Aztán a filozófiatörténeti hely: „Kelet-Európa Lenin és Trockij óta először fejt ki szellemi hatást.”¹⁴ És végül, de kapaszkodj erősen, a kilencvenes évek kelet-európai demokráciáit viszont ki baltázta el? Nem találod ki: a demokratikus ellenzék, amennyiben stratégiája – taktikai okokból – alapvetően antipolitikus volt, mivel a nép szívéhez ez állt közel. Tamás hiába óvott: a nép szíve nem valamilyen, hanem megvalahova, ahogy a folklór tiszta forrása mondja azt, hogy: nem Sein, hanem egy Sollenből Müssenbe tartó Werden. A demokratikus ellenzék így akaratán kívül támogatta a „gyilkos álmát”, amelyben a politikát a szabadság vége jelenti – vagy hogy is volt? Amelyben a szabadság a politika végét jelenti. Maga hiába volt morális, relativizmusa erősítette az apolitikus amoralitást, amely, íme, a közelmúlt és jelen Magyarországot jellemzi.

Az ellenzéki történet Tamás-féle variánsa pontosan az ellenkezője (a cím által megidézett) Rorty demokráciáról alkotott befolyásos nézeteinek. Rorty egy olyan világról álmodik, ahol legkevésbé olyan erényekre van szükség, amiket Tamás esztétikája glorifikál. Tamás viszont az a titkos misztikus, aki egyszerűen megrendül a „meghalni a hazáért”-, „életünket és vérünket a szabadságért”-, „és feláldozta életét az eszméért”-típusú poétikától. És ellenszenvéről biztosít bennünket az ellenzék romantikus antikapitalista hippi kispolgári vonásait illetően: „Az ellenzékiek valahogy úgy képzeltek, hogy a »totális« állam elhagyott

---

képp, de mégis (úgy) tudják, hogy „egyetlen rendszerbe sem építhetők be a szabadság gyakorlásának inherens garanciái” (Foucault). Ez a nézet egyáltalán nem veszélyes a jogállamiságra, inkább fordítva. Erős vár a mi jogunk, mondják a döntéshozó elitek. Ahol meg egy alapmitéma, egy kulturális alapkód van érintve, ott hadd menjenek a Legfelsőbb Bíróságig. Dramaturg: CNN. O. J. Simpson, kétszeres gyilkos felmentése volt a büntetése a Fehér Lelkiismeretnek, amiért a Rodney Kinget agyonverő Fehér Brutalitást nem találta bűnösnek. Ők szenvednek az elveikért. – De mondd, barátom, te miért szenvednél?

¹⁴ Hol jó szóval, hol Rousseau-val. Tamás mindig egy kicsit ellágyul a trockizmus közelében, mely utolsó mentsvára volt azoknak a vadnaiváknak, akik – a szovjet blokkban legalábbis – a kommunizmus utolsó hívői voltak, amennyiben „az eszme jó, csak a gyakorlat nem” típusú elfojtási képlet egy trükkös változatát adták, amikor lassan (iszonyú lassan) rá kellett jönniük, hogy itt (a „létező szoc.”-ban) nem a kommunizmusban hívők és az eszme megvalósulásában reménykedők uralták le a pályát, hanem despota bürokraták, és már késő. Az elején lett elbaszva. Ha annak idején nem Sztálin nyer, hanem Trockij, akkor minden, érted?, minden másképp lett volna. – Ebbe persze csak a relativista tud beleborzongani igazán. Ha a célszemély ’17 egy fagyos kora őszi napján egyszer véletlenül rosszkor lépett volna le a járdáról, és halálra gázolja egy osztályellenesség trojkája. Mennyi Dzsugasvili utca lett volna a Trockij-korszakban. Ez alapján persze spielberges kiszereleésben egy könnyes és igaz mozit lehetne csinálni abból, hogy a kis Attila/Pizarro/Schicklgruber gyereket a szomszédban elvitte a kanyaró, pedig még hétéves sem volt, milyen kegyetlen az Isten, vajon mit vétett neki ez az ártatlan kicsi gyermek? De az angol kommunizmusra kíváncsi lettem volna. Illetve, várj csak...

cselédszobában zakatol, mint egy mosógép, miközben az *igazi* dolgok a nappaliban és a hálósobában zajlanak. [Áldozatok? Felelőtlenek? – F. Zs.] Lírai ömlengések szóltak a napon való lustálkodásnak és csinos lányok kocsmajától való mustárgatásának polgári erényéről.” Mármost, kérlek szépen, ez képezte az ellenzék legnagyobb „gyöngeségét”, melynek „következményei azonban tisztítóak. Az ellenzéki fölfogás szerint a moralitás kizárólag magánüggyé vált, olyannyira, hogy minden általános normatív vagy preskriptív ítélet képtelen számot adni róla. Elutasították az intézményi diskurzust, viselkedési kódexek bevezetését, erények és bűnök lajstromait, az igazságosságról, a kötelességekről alkotott eszméket, illemkódexeket és a száraz tudományra emlékeztető elvont, univerzalisztikus nyelvezetet. Csak a csapongó, töredékes beszéd volt elfogadható. Az erkölcsiséget a legjobb esetben is csak paradoxonnal, fanyar élccel vagy homályos utalással lehet kifejezni.” – Hm.

És tessék, a történelmi következmény, az utókor efféle olvasói széljegyzeteket produkál: „De várjál, Gázsika, te most arról a magyar démoszról beszélsz, akinek a kráciáját oly hön óhajtod?” Vagy: „De ezek tök hülyék, basszus, ezekért küzdesz?” Vagy: „Mert, nemde, a démosz mindig is antidemokratikus volt.” Vagy: „A demokrata az nem olyan, hogy csak akkor szereti őket, ha őrá akarnak hasonlítani.” Néha az az érzés kerít hatalmába, hogy Tamás született antidemokrata, és minden éleselméjűségét, műveltségét, rafináltságát, alakoskodását az ún. nyugati demokráciák makacsul perzsisztens igazságtalanságai (a kapitalista – a jobbik – rendszer hibái) *megszerttetésénc*ek szolgálatába állítja. Lehet, hogy hasznos feladat. Ha a „demokrácia” szó a jelenlegi nyugatias politikai intézményrendszert jelenti, melynek (remélhetőleg érdemdús) hasznélvezői vagyunk, vagyis – egy örökbecsű Felszab téri graffiti megformulázásában – nem azért dolgozunk, hogy ne kelljen gondolkodnunk munkánk értelmetlenségén, vagyis érdemeket szereztünk olyan pályán, amely nem feltétlenül kényszerpálya, az akár még bizonyos fokú függetlenséget is jelenthet, például annak mély – és közérdekű – átgondolásához, milyen értelemben és fokon érdemes vagy nem demokratának lenni.

Tamás írásai, noha felvilágosító potenciáljuk erős lehet, nem annyira demokratikusak, mint amennyire demokritikusak. Ez persze minden jelentős (anti)demokratikus ideológia jellemzője volt, egyebek közt ezért is halad oly nehézkesen a „jó társadalom” megteremtésére irányuló projektum. (Miért, te mit gondoltál? Hogy az igazi demokrata nem akarná megváltoztatni a démoszt, ha tényleg lenne hatalma hozzá?)

A demokritika nagyjai tudnak a szívhez szólni, de a szív szakad meg, amikor az *egyszerű többség* (gy)alázása ürügyén valaki minduntalan szükségét érzi könnyeit hullatni a nyugati demokráciák nagyszerűségén. Ismered, aki tömegundorát – jellegzetes humanista tünet – azzal legitimálja, hogy civilizációs vagy /és kultúrmissziót teljesít, és ha a sötétek (babonások, műveletlenek, alamuszik, barbárok, buták, agresszívek, balkániak) tudnák, amit nem, akkor mindenki jobban érezné magát, magas és alacsony egyaránt. Jobb lenne a durvának, ha finom lenne, noha ő persze túl durva ahhoz, hogy ezt felfogja.

Hogy így is van? Ki mondta, hogy a felvilágosító dolga nem a legnehezebb.¹⁵

Tamás megkönnyebbülve veszi tudomásul a felvilágosodás egyik – persze csak legitimációs technikáiban újszerű – alapgondolatát, nevezetesen, hogy a démosz, így, ebben a for-

¹⁵ Egy hasonlat: győzzél meg egy román kisvállalkozót, hogy neki most sokkal jobb lenne, ha a dédapja annak idején Gyulafehérváron nem ordítózik (meg)részeg(ült)en a többiekkel, hanem egy józan filippikában győzi meg őket arról, hogy – természetesen köztársaság formájában, de – egyben kell tartani a Monarchiát, és bármit is próbál az erdélyi népekre erőltetni a francia nagyhatalmi érdek, ezt az álláspontot Trianonban a románságnak is nyomatékkaal kell képviselni. Legalábbis nem így nézne ki Erdély, ezt csak elismeri. – Érzed már, hogy a felvilágosodásban van valami eredendően nem-píszí?

mában, ahogy most van, nem uralkodhat. A hatalmatlanok és szegények morálja ugyanis (melynek jellemzőivel Tamás Kelet-Európát szokta ékesíteni) pszichológiailag tipikusan projektív szerkezetű, tehát ők mindig konkrétan be fogják tudni azonosítani, kik miatt nyomorultak ők, akikkel mit tennének először is, ha tehetnék: akiknek leginkább a helyében lennének.

Barbárság vagy egyenlőtlenség.¹⁶ Ez Tamás üzenete a mának.

Noha ő mindig az igazságra és a szabadságra hivatkozik.

A demokritikus ugyanis nem aggódik nagyon. Ha a démosz tudna mit kezdeni a forradalommal, akkor már rég véget ért volna a történelem. Voltaképpen nem tudja, mit próbál elvenni azoktól, akikről mindig is irigyelte azt, amiről nem tudja, hogy mi az voltaképpen. (Figyeled, mondat-alárendelésekkel csináltam meg az Escher-féle bástyát. prozopopoeia kisasszonynak, díszletül.) Hisz nem is lehet beazonosítani olyan szubjektumot, amelyet ő ellenségének gondol. Hisz maga sem egy szubjektum! Az uralkodó osztály nem a Téli Palotában lakik, hanem a részletekben. Ez a körülmény nyilvánvalóan nagyon meggyengíti a munkásosztály (tudod, aki a szombat délutáni rekkenőben ott döngöztö a betont a betonon) esélyeit arra, hogy elmozduljon a politikai akaratképzés nulla fokáról. – Vagy már te is az új vonal vagy? Szerencsét kívánsz, noha nem hinnéd, hogy efféle üzenetekkel és arculat-tervvel akkorát hasítanék a politikaimarketing-tortából?

Az Ész Helyes Vezetésének Elvei, az Általános Akarat és a Felvilágosult Abszolutizmus, no és őrjöngő kíséretük, a nemzetállamok, túlságosan is simán belenőttek egy olyan politikai univerzumba, amely egyre összetettebb, egyre absztraktabb, egyre formalizáltabb, éppen ezért sok tekintetben egyre kontrollálhatatlanabb. Ezt tényleg nem ők akarták. De aligha kétséges, hogy az igazi (szó szerinti) demokrácia iránya is az irányíthatatlannul bonyolult rendszer iránya, vagyis a „jó társadalom” megteremtését rendszerelméleti hiba – logisztikai kollapszus – lenne az esendő egyes emberek akaratától, illetve ezek valódi politikai reprezentációjának hatékony technikáitól függővé tenni. (És mint tudjuk, a „képviselési demokrácia” is eónokra van ettől.)¹⁷

Persze, majd mindenki beleszól minden, a sorsát érintő kérdésbe. És ki dolgozik közben? Jorge Luis császár esete a birodalom tökéletesen pontos térképével.

Jó, jó, beismered, hogy az egyenlőség követelménye szigorú értelemben nonszensz. Cserébe azonban azt kérnéd, ha lehetne, hogy az egyenlőtlenség védelmezése ne legyen olyan szívszakasztóan naiv, mintha a hatalom továbbörökítésének és növelésének új és új technikáit leíró Bourdieu nem értené Nietzschét, aki határozottan azon az állásponton van, hogy „Az igazságtalanság nem az egyenlőtlen jogokban van, hanem az egyenlő jogokra való igényben”. – Tamás például *Szocializmus, kapitalizmus és modernség* című (1993-as) írásában a magyarországi privatizációt – amelyben régi és új döntéshozók és nyomásgyakorlók különböző jogi (+ joggyakorlat!) és jogtalan (+ joghézag!) eszközökkel, informális módokon

¹⁶ *Socialisme ou barbarie* – Trockij tényleg totális gondolkodó volt.

¹⁷ Ez a szépsége (hibája) a Marx–Max Weber–Habermas vonalnak is. Ők Tamás számára végső soron romantikus anarchisták: nem foglalkozik velük – ahogy ők sem azzal, hogy a világ proletárai, továbbá minden nembeli lény evilági egyesülésének, vagy az életvilágot gyarmatosító és elszegényítő intézményrendszerek visszaszorításának – ha nem kiliasztikus forradalmárok, és (a fiatal Marxot leszámítva) nem azok – vannak roppant szigorú és megkerülhetetlen döntéshozatalimechanizmus-vetületei is. Aztán rendszererőforrás-vetületei. Hogy az egyre erősebben (és egyre több tekintetben globálisan) kontextusfüggő rendszerek és alrendszerek működtetése – addig is, amíg mindenkinek jó lesz, és az eltarthat egy darabig – előfeltételezi az emberek eldologiasítását és az elidegenült munkát, amely egyúttal olyan szubjektumokká formálja őket, akik egyáltalán nem kérnek az „eredeti életvilág” állítólagos gazdagságából, ők inkább másfajta gazdagságra gondolnának. A pénz az ember természete: csak csereérték van. (Sértődékeny poszt-lyotardistáknak: bocsa a luhmannizmusok miatt. „Csak” retorika, tudod. *Sokallás* vicc.)

osztottak, szoroztak, és ez jött ki nekik – így védelmezi: „a vita” „akörül a kérdés körül zajlik, lecserélik-e a régi modernizációs-reformista vállalati igazgatást, akár azon az áron is, hogy lassítják a gazdasági változást és fokozzák az állami beavatkozás mértékét a gazdaságban, vagy pedig az 1989-i demokratikus fordulat előtt megkezdett [!] gazdasági reformokat kell-e lendületesen [!] folytatni, még akkor is, ha így a régi „kommunista” (technokrata-szakmai) elit egyes részei a helyükön maradnak. Ez utóbbi nézet hívei úgy érvelnek, hogy ha ez a „fölszívódási” folyamat a Burke [!] által javallott fokozatossággal megy végbe, ahogyan az Angliában is történt annak idején [és hát ugye], akkor a régi és az új elemek összeolvasztásával egy új uralkodó osztályt [nem is azt mondd te, hogy mindig mellébeszél] hoz létre, miáltal a kelet-európai társadalmakba viszonylag zökkenőmentesen köszönt be a pluralizmus [!], az individualizmus [hú, az de jó lesz] és a nagyobb szabadság [ezt azért te nem mernéd meglépni, valld be]. Ezt a modellt, amely a fokozatos változást részesíti előnyben, Kelet-Európában időnként „kommunistának” szokás nevezni, míg a „közösségi” [!] tábor a fejlődés föltartóztatásának, egy autoritárius állam létrehozásának és egy etnikai nacionalizmussal áthatott új vagyonos réteg létrehozásának érdekében tett erőfeszítéseit időnként szereti »konzervatívnak« nevezni.” Ezzel próbálnak „port hinteni a különféle külföldi megfigyelők és politikacsinálók szemébe, akik gyakran végül is pusztán szeszélyből döntenek egyik vagy másik kelet-európai csoportosulás mellett anélkül, hogy megértenék, mi is történik valójában (mint ahogy csakugyan nem is egyszerű átlátni)”, hát hisz nem is azért nem látod te, merthogy buta lennél, de szerencséd, hogy öreganyádnak szólítottál, hány éves is vagy, Királyfi? És hiszel még a mesékben?

Tamás régi mániája, hogy az emberek Kelet-Európában csalódtak a szabad társadalomban és a demokráciában. Azt hitték, ha kitör a kapitalizmus, akkor azonnal minden olyan lesz, mint Nyugaton, de legalábbis a későkádári kabaré leggyakoribb céltáblája, az úgynevezett életszínvonal. Ez is tévedés volt. 1:1. Hogy a parasztot, aki világegyetében ötkor kelt, mert, és késő este kilenckor leül még egy kicsit babot fejteni, nem izgatta fel annyira a szólásszabadság, mint a gondolatai publikálását létkérdésként megélő Tamást, az egy dolog, a másik meg, hogy Veres Péter, valamint Illyés Gyuszi bácsik sem tudhatták, hogy a végső veszedelem pont Brazíliából és Mexikóból érkezik kereskedelmi televíziók („a szellem rágó gumijai” – ő, napsütötte hatvanas évek!) közvetítésével. És ugyanez sarló-kalapács-mintásban: a pesti proli, aki szintén nem nagyon foglalatoskodik alternatív világtérképezések aprólékos filológiai problémáival, tévéből tájékozódik, de azért nézi inkább azt a híradót, amelyiket, mert a bajszos bemondóban ő megbízik, mert olyan becsületes képe van, élete fő célja: nem baleknak látszani (és persze itt a *nem* az elfojtás jelölője), s ennek a fő stratégiája nála, hogy minél kevesebb információból mondja meg a tutkót. Az ostobák iránti kompasszió problémájának, úgy látszik, tényleg csak gazdasági megoldása létezik, mert érzelmi nem, kognitív pedig a szegény hatalmatlan butákat hogy állítod rá a fichtei projektum pályájára. Vagy a Lord Acton-ira. Tamás szerinted kidolgozott erre valami utópiát?

Ennek megfelelően sem Tamás liberális nacionalizmusának, sem neowhig konzervatívizmusának (s valahány *jobb* név a Politikai Nagyszótárban) nincs túl sok üzenete a rendszerváltás utáni tíz év politikai-gazdasági veszteseinek. (Szenvednek azok egyáltalán?) Felbukkan a publicisztikáiból oly jól ismert leoktatós hang, a felvilágosulatlan osztályoknak szóló, mely nagyjából azt kommunikálja: kapitalizmust akartatok, hát tessék, megkaptátok. Szerencsétlenek, buták és gyávák voltatok a kommunizmusban is, és most sem kívánom, hogy elfogadjátok, hogy a ma rabszolgái kellene a holnap szélesebb körű polgári jólétéhez. De tényleg: senkinek nem lett volna jó annyira felaprózni a vagyont. Így legalább néhányan jól jártak. Cserébe ezentúl ők vigyáznak arra, hogy ne legyenek veszélyesek a „szociális feszültségek”. Az amerikai eredeti tőkefelhalmozás is mennyire durva volt (szegény Tocqueville, isten nyugosztalja), mégis a világ legszabadabb országa. A gazdagabb jövő igazolja az antidemokratikus múltat. A vesztesek vigasztaltatnak: valakinek

szívni is kellett. Vagy még ma is privatizációs kuponokat osztogatnánk a rohadó épület előtt, amit a multi már tíz éve lebontott, felépített, és mindenki boldogságára üzemeltet.

– Az unokájának már Ford Mondeója lesz, higgye el, hölgyem.

– Jó, jó, értem én magát. Csak ne mondanák annyiszor ezt a szót a tévében, hogy demokrácia, és akkor egész jó lenne.

Tehát nem kell félni, az interszubjektív viszonyok lényegileg agonisztikus jellegét – mely végső soron (az agresszió és a betegség mellett) a legtöbb emberi szenvedésért felelős, hisz a legtöbb agónban többnyire a többség vesztes, és amíg vesztesek vannak, addig van szenvedés, egyenlőtlenség, irigység, elnyomás – Tamásnak esze ágában sincs megszüntetni. Ő filozófus. Talán bűn lenne ez?, kérdezd; de akkor az elidegenedés problémáját miért azonosítja a munkamegosztás problémájával?, kérdem. Igaz, hogy a modernitás beteljesíttetlen ígérete nem az volt, hogy a filozófusnak nem lesz jobb, mint a szarszippantónak, hanem az, hogy nem lesz szarszippantó. *Sajnos*. Majd feltalálnak olyan gépeket, vagy az orvostudomány odáig fejlődik, hogy szar se lesz. Vagy bármi, de biztos egyszer majd megoldják. A demokrata lelkiismeretének gyógyírja, a felvilágosodás titkos csodafegyvere. A szabad munka kiváltja a rabszolgamunkát! Elektromosság! Holdraszállás! Internetes bankrablás! Csak szabad munka lesz, gyerekek, mert a rabszolgamunkát robotok fogják csinálni. Ti még megéritek, én már nem. A világtörténelem deus ex machinája, Newton–Engels–Verne–Gagarin–korai *Star Trek* vonal. A felvilágosult racionalizmus, sajnos, nem áll meg amaz előfeltevés nélkül, hogy a tudományos-technikai forradalom felszabadítja az embert. Nem pedig elfoglalja. Vagy katasztrófába dönti, és stílusosan a legolcsóbb és legbutább világégés-után-filmek víziói szerint – a Gestellnek megvan a maga fensége.

Ja, és ne feledjétek: idén van az Űrodüsszeia.

„Magasabb kultúra egyedül ott keletkezhet, ahol a társadalomnak két különböző kasztja van: a dolgozóké és a tétlenké [...]: a kényszermunka kasztja és a szabad munka kasztja.”¹⁸

– A „posztkoloniális kritika” dramolettje: Angloszaxóniában jól megy a büntudat, ezért itt küzdök érted, édes kolóniám. Hogy érti, hogy poszt, amikor pamutingét perui, winchesterét indonéziai, teniszüttőjét kínai olcsó munkaerőn vásárolta, és ha kiszuperálta őket, egy jó-tékony szervezettel elküldi Afrikába, ahol jó pénzért szétosztja egy paraállami kommandó?

– Űgy értem, hogy a saját meg az idegen...

– Jó, jó, ezt már mondtad, el ne mondd még egyszer. Hanem mennyit fizetnek neked ezért, fiacskám, odaát?

Lánglelkű legyen-e a demokrata, vagy ne. Éveken keresztül kizárólag smasszerokkal, politikussokkal, személyzettel és a családtagjaival találkozzon-e. Hány vállalati igazgatótanácsban üljön, és kezitsókolomot köszönjön-e a strómanja feleségének. Csak napilapokat olvasson-e, és ha 15 év alatt kétszer szánja rá magát mozira, akkor az egyik az *István, a király*, a másik meg a *Titanic* legyen-e.

Legalább azt lehetne mondani, hogy milliók könnye, vére és verejtéke nem hiába hullt. – Kétségtelen: neked nincs, egyáltalán nincs politikai elképzelésed, és amennyiben e „kritikád” totálisan támadja a politikát, ezzel azt állítod, hogy az anarchia jobb lenne, vagyis akkor vagy megbocsáthatatlanul naiv, vagy reménytelenül ostoba vagy.

– Vagy? – Vagy nem hiszem, hogy efféle írásokkal meg bírnám dönteni a létezőt, vagy tömegmozgalmat elindítani, ha meg mégis, akkor könnyebb volt, mint gondoltam.

De műsorelőzetesekről szóló műsorunkat szakítsuk most meg e műsorunk előzetesével.

Tehát az univerzalista felvilágosodás összecsapása a kulturalista XX. századdal, akit Tamás számára leginkább Rorty szimbolizál.

¹⁸ Nietzsche, id. Lukács György: *Az ész trónfosztása* stb.

Na jó, megnézed, miféle szóhadrendet sorakoztat föl ama (huszadikszázad-ellenes) tézis győztes attakjához, miszerint az újfajta kelet-európai durvább nacionalizmusok és a Rorty-féle „liberális ironikusok” relativizmusa filozófiai lényegét tekintve egykutyá – de előbb megiszol egy kávé. – Hát, igen. Néhány érdekes hasonlat van, de megint minden a Nagy Tamási Differenciálék szerint osztatik egy csoportba, ám amikor odáig ér, hogy „az »etnikai tisztogatás« fogalma elkerülhetetlenül következik ebből a nacionalista filozófiából”, akkor eltűnődsz, hogy vajon ezt is a Rorty-féle „liberális ironikusok” relativizmusával vont nagyívű párhuzamai egyikének kell-e olvasni, vagy nem. És nem is ez a lényeg, Tamás nem akarja végigvinni a hasonlatot, nem hülye ő, neki egy gyenge kontamináció is elég lenne – ő csak a gyanú mustármagját akarja elszórni.

És mi a baj.

Tamás szerint Rortyval az a baj, hogy sutba dobja a filozófiát, mert meggyőződése lenne, hogy az a demokráciával kizáró diszjunkcióban áll, nem pedig az, ami Tamással, hogy.

Hogy az emberek közötti kapcsolatok politikai vonatkozásai a szenvedésről, a boldogságról, a kegyetlenségről és a „pietásról” alkotott fogalmainkra valóban hatással vannak, de mélyebbnek, alapvetőbbnek, radikálisabbnak kellene lenniük ahhoz, hogy a politika több legyen, mint a közvetlenül hatalomelvű¹⁹ interszubjektivitás alapkódjára épülő önzés gyakorlatának hivatalos, pecsétetes, címeres, jogilag és hatóságilag „legitimált” intézménye. Na, és a felvilágosodással meg az a baj (-ban meg az a jó), hogy akkor most viccen kívül azt tanácsolja, hogy minden értelmesen gondolkodó lényt vegyek mindig figyelembe? Vagyis támaszkodjak csak nyugodtan, ne féljek, a saját értelmemre? (És tényleg kiderül, hogy a legsajátabb a leginkább közös? – Ne feledd: az, hogy megtudtuk a különbséget jó és rossz között, volt az eredendő bűn.)

Rorty (és a posztstrukturálisizmus) tekintélye annak a jele, hogy a doxofilek leuralták a világot. (*Értekezés a civil társadalomról:*) „Tehát az akarat váltja föl az igazságot.” „Ha viszont úgy véljük, a gondolkodás mindössze azoknak a társadalmi gyakorlatoknak az egyike, amelyek a minél nagyobb hatalom megszerzését szolgálják, akkor a munkamegosztás nyilvánvalóan igazságtalan, és az igazságosság görög vagy zsidó ideája egyszerűen téves.” Ilyenek. És – ekkora sebességen mit vársz – az ellenfél redukciója abban a kis „mindössze” szócskában. De ha kiveszed a mondatból, mi lesz az érveléssel? Vagy: „a doxofil gondolkodás valóban nem egyéb, mint a személyes vágy és személyes akarat pusztá kifejeződése”. Ilyen korlátoltak ezek a doxofilek. A klasszikus „racionalista”-konzervatív alakzat: a relativisták mint a pusztá önérték-értvényesítés (jó esetben önkéntelen) apologétái és gyilkosok bűnpártolói. Azt mondják, *anything goes*. Úgy vélik, *soha* nincs „minőségi különbség” doxa és episztémé között. De hiába is lenne, e különbségtévést – a doxokrácia diadala – „a modern demokrácia egyáltalán nem hajlandó tudomásul venni”. – Meresztgeted a szemed: mi? És akkor ez a hányingerkeltő, öntudatos szakértőzés minden szinten? A „profizmus”-kultusz, a tehetségtelen, gondolatlantalan, rút törekvők e tömegideológiája? Hogy én mondom mindig a szakmai érvet, az ellen meg mindig a választási kampányra készül? – Feyerabend doxofil doxológus például nagyon súlyos oldalvágást ejt azokon, akik tudományelméleti kérdésekben okoskodnak, miközben nem tudják, miért esik le a pohár, ha elengedik. – Gondolkodsz, hogy ez elszólás-e. – Igen. Feyerabend az eszményi konzervatív.

„Az uralkodó *doxa* szerint a gondolkodás természeti, nem pedig racionális folyamat, lévén annak a személynek a *kifejeződése* (expressziója), akiben a gondolkodás végbemegy, *ergo* alá van rendelve az illető személy szenvedélyeinek, vágyainak, érdekeinek, kulturális

¹⁹ Tisztán neurotiko-paranoid (tehát mind a valóságelvet, mind az örömelvet; mind a gyengéd, mind az érzéki áramlatot elfojtó; „identitás”-, *azaz* ellenség-elvű).

sajátosságainak és legfőként akaratának.” (Egyébként a tamási irracionalizmus-definíció is nagyjából így hangzik.) Alá van rendelve. A gondolkodás a szenvedélyeknek és a többi rémületes fúriának. Mind egytől egyig engesztelhetetlenül gyűlöli a rációt, és eltíporja a szellem függetlenségét. Vágy, érdek, akarat nem vonatkozhat a gondolkodásra. A gondolkodás nem lehet szenvedély. A kulturális sajátosságok nem a gondolkodás létlehetőségét jelentik. A kultúra hályog, ami által homályosan, nem pedig szem, ami nélkül egyáltalán nem.

Erre tényleg nem tudsz mást mondani: van, aki így látja. – Különös módon Tamást leginkább „a »mit csináljak, én így látom« autoritárius álszerénysége” zavarja, ami tipikusan nem az intézményes hatalmi pozíció érvelésmódja, melynek szerénytelen autoritása valóban zavaró lehet azoknak, akiknek semmilyen döntésbe nincs beleszólásuk, mert semmihez nem értenek. Ahhoz se, hogy argumentálják általános érvénnyel akarat és igazság közötti viszonyról alkotott hipotézisük plauzibilitását.

Az Univerzalista Elvek természete ilyen, szinte keresik a konfliktust. Kiszámítható lépéseket és szabályokat követelnek rajtad, ezek haladéktalan prezentálását, melyet aztán az Ész (Isten, Haza, Család) Ítélszéke az Igazság Mérlegére tesz, és ha nehezebb vagy egy kicsánál, akkor a pályázatod eleve tudománytalan. A Transzcendencia Intézményeiben hatalmi parát osztanak, és nem boldogságot. – Ha Feyerabend és Deleuze dramolettjeit egymásba csúsztatod.

A XX. század alakja éppen ezen a ponton nem túl kidolgozott. Van, ami nem – vagy későn – került be Tamás érdeklődésének spektrumába, például a – gondolom – gyűlöletesen divatos „(poszt)strukturalista kritika”, amelyet leginkább (Nietzsche,) Lévi-Strauss, Lacan, Foucault, Derrida, Barthes, de Man stb. nevéhez lehetne kötni, és amely többek között az a „nóvummal” rukkolt elő, hogy a támaszték (az értelem) birtokosának azonosítása azért ütközik komoly – vagy ahogy a klasszikus felvilágosult mondaná: objektív – nehézségekbe, mert az értelem per definitionem nem saját, nem egy birtokolt valami, hanem interszubjektív (nyelvi, narratív stb.) *csemény*.²⁰ E kritika elvileg (ismeretelméletileg, nyelvfilozófiailag, pszichológiailag stb.) provokációja annak az értelmiségi eszménynek, amely politikailag az „individuum” „integritása” és „autonómiája” mellett száll síkra. Noha e kritika a megértés lehetőségét (a kultúra alapintézményeit) valóban radikálisan a nyelvhez („a szimbolikushoz”, „a szemiotikushoz” stb.) köti, és azt bizonygatja, hogy a jelentés lehetősége a be nem teljesülésben áll, a nyelv illuzionista – gyakorlatilag a nyelvet a metafizikai metaforájaként kezeli. De a „metafizikusnak” már ez is sok. Kezdetben vala az Ige, *de* az Ige Istennél vala. Az Ígérőhöz vagy ígéréthez vagy hű.

És persze Tamás valószínűleg jó érzékkel tartja távol magát a Freud–Jung–stb.–Reich–Laing–stb.–Deleuze–Guattari–stb.–Bataille vonalaktól.²¹ Nevezett gondolkodók radikalizmusa – megúsztatatlan magakelletéseiken túl – abból az egyszerű felismerésből származik, mintegy véletlen balesetként, hogy a liberális politika is pontosan ott hibázik, *pontosan ott és hibázik*, ahol az összes totális rezsim is: a szubjektum szociális konstrukciójába túl ké-

²⁰ Épületes formában: „Nincs olyan, hogy szimbolikus magántulajdon [...] Azt hiszed, hogy ellopod mások gondolatait, de ez azért van, mert azt képzeld, hogy a másik birtokol egy olyan tudást, ami nem az övé. Fogd fel inkább úgy, hogy a gondolatok senkihez sem tartoznak, és soha senki nem tud magától gondolkodni: az [ça] gondolkodik, nélküled” (Lacan).

²¹ Viszont így meg ilyesmik fordulnak elő (*Az engedelmtesség indokai*): „A szenvedés (sikeres) teodíceája nem pusztán azt indokolja, hogy szenvedés valaminő értelemben szent [...], hanem azt magyarázza meg, hogy miért kell szeretni az urat, a szenvedés forrását. Jóbnak, Philoktétésznek, a *Venus im Pelz* és az *Histoire d'O* főszereplőinek, a zen (cs'an) történetek hőseinek viselkedése [ka-kukk!] szerkezetileg hasonlít egymásra. Egyetlen filozófus volt tökéletesen tisztában ezzel, a félelmetes Joseph de Maistre. Megcsókolni a suhogó vesszőt – mindig ez volt az uralom legeggyértelműbb jelképe.” Egyetlen, tökéletesen, tisztában, a félelmetes.

sőn száll be. Ők is – amiként a legkonzervatívabb isten-haza-családosok – (úgy) tudják, hogy a norma érvényesítése ezen az időtényezőn múlik, ettől függ ugyanis, hogy a normát normatívnak vagy normálisnak érzékeled-e. A normális az, amit olyan korántól és olyan intenzitással vertek beléd, hogy elkötelezettjévé leszel a Belédvertnek és önkéntes rendőre az Ő mindenkibe való beleverésének. A normatív az az, amit már nem tudnak beléd verni, mert te ellenállsz, még ha meghunyászkodsz is neki. Ilyen körülmények között a „jó társadalmat” célzó egyetlen lehetséges politika valóban az, amely Isten Testeként forgalmazza a tekintély-állam-individuum pítét. (A „belédvert” persze egy tipikus foucaultianus törzsi ködkép – minden törvényt és szabályt szadisztikusnak lát –, még a metafora is „a testre irányuló technológiában” utazik. Itt azonban csak a „beléd” a fontos, a „verés” nem. Léteznek teljesen más hatékony kondicionálási formák is, de ez mindig visszavezethető a büntetés és jutalom *ultimátumára*, és éppen ezért nem oldható meg Wittgenstein kíváncsi, „hogy a jutalomnak valami kellemesnek, a büntetésnek valami kellemetlennek kell lennie”, de a többi stimmel: „Kell ugyan léteznie valamiféle etikai jutalomnak és etikai büntetésnek, de ennek magában a cselekedetben kell rejlenie.” (*Tract.* 6.422)

Az esetlegesség valóban választóvíznek tűnik. Rorty halad a korral, Tamás viszont *gyűlöli* az esetlegességet.

Az esetlegesség akceptálása ilyesmi lehet: ami történt és ahogy látod, csak annak kontextusában érthető jól, hogy hogyan történhetett volna még másképp, és hogyan láthatnád még másképp. És hogy beláthatatlan mennyiségű jelentéktelen és észrevétlen tényező játszik szerepet bárminek a megtörténhetésében. Tamást a dogmatikus kondíció izgatja, amely nem engedi meg a világértelmezésnek ezt a szétszéledését. Végzetes és ellenállhatatlan vonzalom láncolja minden (vagy magához az) ideológiához. Persze, gyűlöli őket, vehemens támadja őket, megint mások nagyszerűségének ecsetelése közben el-elcsuklik a hangja a megilletődöttségtől – és persze hűtlen mindegyikhez, de *csak hozzájuk* hűtlen.

És itt is fel-felbukkan a barikádharcos publicista: a provokációért, a meghökkentésért olykor *jelentős* áldozatokra kész. Ilyenkor eléggé türelmetlen az élet bonyolultságaival szemben. Gyors sikereket akar. Olykor még így is inventív és mély, olykor meg csak dobálja magát, mint egy eszelős, verődik egyik szélsőségtől a másik korlátig.²²

Ha Rorty lenne az egyik elnökjelölt és Tamás a másik.

Tamás Rorty utópiáját amilyen barátságosnak, olyan unalmasnak találja, mert saját eszkatológiai esztétikája a fordulatosabb, kockázatosabb, drámaibb dramaturgiákat pre-

²² Különösen Nagy Gondolkodók közelében száll el sűrűn. „Hegelen kívül senki más nem vette észre [véteti észre végre vélünk Tamás], hogy a vélekedés meghatározó szerepet játszik a polgári társadalmakban.” Végte is Parmenidészről a polgári társadalmak megszületéséig per def. nem tudhatta senki, mert addig csak annyit lehetett tudni, hogy a vélekedés meghatározó szerepet játszik mindenben, legalábbis itt, az árnyékvilágban. Vagy a hitnek „az igazsághoz és az akarathoz való viszonyát” – ha szabad kiemelnem – „mindennél jobban Bernard Williams tanulmánya világítja meg”. Vagy Joseph de Maistre éppen egy amilyen patetikus és részrehajló, olyan egyszerűcske „érve” idézésekor neveztetik „a reakció legnagyobb gondolkodójának”: „Ám ti, urai a földnek! Fejedelmek, királyok, császárok, magasztos fölségek, lebirhatatlan hódítók! Kiséreljétek csak meg összetoborozni a népet minden év egy megadott napján, valamely kijelölt helyen – hogy táncot ropjon!” És persze, ha ti nem is, ezt megcsinálja nektek bármikor „a legszerényebb misszionárius, és halála után kétezer esztendővel is engedelmeskedni fognak neki” – Tamás szerint ez komoly „kihívás az Észhez”. Nem beszélve ama kihívásról, hogy a fejedelmek, királyok stb. vajon miért nem kíméltek időt, pénzt, vért, vasat, hogy minél több falu temploma körül ugrálhasson egy kicsit évente egyszer-kétszer a nép? És, felelj, Ész!, a Richter-skála szerinti 5-ös fokozatnak megfelelő pátosz esetén nem kellene-e evakuálni a lakosságot, mielőtt még arra ragadtatja magát, hogy a fenségest is az Én teljesítményének állítja be?

ferálja. Grandiozitást követel. Néha megsuhint az az összetéveszthetetlenül carlschmittes filing.

Mindazonáltal Tamás neofelvilágosult racionalizmusa igazi szellemi felfrissüléseket jelenthet a 20. századi közhelyekben dagonyázó, ámde nyitott fiataloknak. És tanulságokkal is szolgál. Például. Kedves tanulói ifjúság. Azt üzeni a Gazsi, hogy „a radikális filozófia dilemmái egzisztenciális dilemmák”. (Nem kell feltétlenül belegondolni, csak megjegyezni.) Másképp is lehet, csak az nem radikális. Semmi gond. De ne légy gyanútlan (*Előszó*): „Ha az író idegen a recepció szellemétől, semmire sem tud rábeszélni másokat; ha eltölti a várt recepció szelleme, nincs mire rábeszélnie másokat. A kor legszembetűnőbb jellegzetessége a *transzcendencia elfojtása*: radikális kritika; arkangyalok; utópikus mozgalom; üdvterv; eksztázis; halálvágy; »semmi nincs jól« – mindez kimondhatatlanná vált, sőt, ízléstelenné. Nem azt mondják, hogy »nem igaz«, hanem hogy »nincs kedvem« – és nincs ennél erősebb érv. Nem bánt. Nem akar megváltoztatni. Még meg is jöhet a kedve. Nincs kedve ahhoz, ami kivezet az emberi állapotból, nincs kedve ahhoz, ami bevezet az emberiségbe. Ez magasztos, buta és bájos. Engem mulattat. Vakmerő és banális: szünidő.

Hogyan tegyen szert nem ironikus élvezetre az, aki szerint semmi sincs jól?”

Mi sem egyszerűbb. Az ironikus élvezettel valóban összeférhetetlen az a meggyőződés, hogy semmi (!) sincs jól. De az eksztázisnak nagy jövője lehet, és az jót tehet az ironikus élvezeteknek, szemben például azzal, ha valaki nem tudja elviselni, ha más neutrális a Legfontosabbal szemben. (– Ki az emberi állapotból, be az emberiségbe, de ne feledd szavad. –) Tamás a szarkazmus, a gúny, a pamflet nagyszerű művésze; az *irónia* azonban szinte teljesen hiányzik stílusából. Vanni leginkább az elején és a végén van (*Előszó*, *A nacionalizmus mint rejtjel és metafora*, illetve *Levél a töprengőhöz*), akárcsak a legtöbb pszichológia és antiplatonizmus.

(Viszont: Rorty és az irónia? Viccelsz.)

És ne tévesszen meg, hogy erősen él „a racionalista” argumentációs stílus kellékeivel. Számos retorémája sugározza azt a meggyőződését, hogy itt most ő tulajdonképpen „bizonyít”, „cáfol”, „demonstrál”, „levezet”, ahogy a természettudományokban, illetve a felvilágosodás korai szakaszában szokás. És hogy hisz a rációban, határozott névelővel. Tulajdonképpen elméleti fizikusnak kellett volna lennie.²³ Rendeteg a „mindig”, a „soha”, az „egyetlen”, a „voltaképpen”, a „szükségképpen”, a „kétségek nélkül”, a „köztudomásúlag” és mtsai.

„Következésképpen”: Tamásnál világos és szabatos (*claire et distincte*) minden nagy hagyományú metafora: fény és sötétség, ész és szív, bűn és erény, jó és rossz, igaz és hamis. Szabadság, igazságosság, racionalitás, természet.

Na, és a műveltségesszémény. Ha csak azokat a szerzőket és műveket ismeri és olvassa, amelyekre hivatkozik, és olyan alaposan, amilyen magabiztossággal nyilatkozik róluk, akkor csak egyre kell vigyázni, hogy másra is jusson idő. Így is látszik, Tamás nem úgy fontos ember, hogy már nem ér rá olvasni. Meg még egyszer elolvasni, hátha elfelejtette már első olvasata naivitásait. Meg a régi restanciák. Hja...

De ami miatt méltán lehet a „*Legtizenkilencedikszázadiasabboskodásaitokért*” Érdemérem büszke tulajdonosa: Tamás láthatólag abban a hitben él, hogy a világon minden fontosat meg lehet tudni és át lehet látni és végig lehet gondolni. Ez nála nem szemfényvesztés: látszik, hogy tényleg így gondolja.

De azt már klasszika-filológiai túlkapásnak találod, hogy Carl Schmitt jog- és politikafilozófiai okfejtéseiről pont azt kéne bebizonyítani, hogy tévesek, ama racionalista babona

²³ De ne izgulj, *úgy is* minden jóra fordult volna.

(metafizika, ontológia stb.) alapján, hogy a gonosz téved.²⁴ Miért számít, hogy miféle okfejtésnek konklúziója (előfeltevése) az, hogy a politikában csak barát van és ellen, és hogy az már fél győzelem, ha egy pillanatra sem tévesztjük szem elől, hogy ki kicsoda? Ha ez a konklúzió, akkor az okfejtés téveszmés-deluzív irányt vehetett valahol, nem? (Igaza persze ettől még lehet, de csak akkor, ha szignifikációs stílusa leuralja a valóságelvet.)²⁵

Schmitt nem kevesebbre „jött rá”, mint hogy hogyan *kell* gondolkodni a történelemben – mitikusan –, csak sajnos későn, sőt már Bismarck is későn, mert a németek vesztettek, és, ach, csak az angolok ne végeztek volna ennyivel előttünk stb.

„A racionalitás”-kritikának természetesen van tétje (mi másért csinálnád), nevezetesen, hogy *kényszerítve leszünk-e* arra, hogy (ha nem) áldjuk (csakis átkozzuk), amit – ezért meg ezért meg ezért – (nem) választhattunk; vagy pedig *tudjuk*, hogy szeretni nagyon konkrét dolog. Bocs.²⁶ Komolyra fordítva a szót: vagy pedig *tudjuk*, hogy az a *képességünk*, hogy (ne csak) indifferensek legyünk a Nagy Differenciákkal szemben, teszi lehetővé, hogy ne legyünk ellenségesse iránta, ha egy (feltehetőleg) szép napon azon kapnánk magunkat, hogy rabjai vagyunk, mert mindenkit börtönbe zárunk, aki nem.

– Szóval azt állítod, hogy a Szent Inkvizíció téved!

– Én azt állítom, hogy...

– Igen vagy nem!

– De Tisztelendő Atyám...

– Igen vagy nem!!!

Weh den Neutralen, jaj a semlegeseknek. Carl Schmitt levonta a konklúziókat. Aki nincs velünk, az ellenünk van. Aki nincs ellenünk, az velünk van. Ha Isten velünk, ki ellenünk. Végül mindenki két gomb²⁷ közül választ.

A para, attól, hogy butaságokat beszél, még nem feltétlenül buta.²⁸

– Na, és mit közvetítenek mostanság az agyába ültetett chipen keresztül?

– Ne bohóckodjon, Doktor úr, én tudom, hogy maga nem hisz ebben.

A racionalizmus kísérlet a (szimbolikus) valóságelv megszállására, a téveszme pedig a be nem engedett (elfojtott) valósá válása. Ám vakság lenne nem észrevenni, hogy a racionalizmuskritikából sehogy nem következik sem a barát/ellenség totalizált bináris opozíciója, sem ennek impozíciója; a konkretizációk meg már Heideggernek se jöttek be. A paranoid gondolkodás Szuverénje azért objektív, mert valós. Az. Ez a transzcendentális jelöltje, a középpontja a paranoid cirkulusnak, mely tudvalevőleg harmonikusan működött egy csomó bevett racionálét. Ő mondja a *te* szemedbe, hogy a vita az ördög műfaja. „A gonosz egyik eszköze a párbeszéd” – idézi Tamás Kafkát.

De, mint tudjuk, Róbert Gida sose engedné, hogy valami Igazán Rossz Történjen.

– Mondom néktek – mondá kedves állatainak Zarathustra (Wildner Ödön remix) –, „Az”

²⁴ Vagy: „a gonosz”, idézőjelben, attól függően, hogy hol állsz, úgy értem: ha velük vagy. – Bízál bennem – mondta Aladdin Jázmin hercegnőnek, és Ő Aladdin kinyújtott keze felé nyújtotta kezét.

²⁵ Azaz a szimbolikusban közvetítődő alapkódokba sikeresen épít be univerzalizáló impozíciós alaprutinokat (retorikai figurákat: tranzakciós sémákat), melyek kedveznek a totalizált én (a lacani *moi*) által uralt interszubjektivitásnak, melynek kizárólagossá és nagypolitikává vált változatait totális diktatúráknak nevezzük.

²⁶ Ugyan, kérlek. A tömeges tahóságra előszörre neked is csak gazdasági megoldások jutnak eszedbe. Pl. a vagyon igazságosabb elosztása (az üzemitől a globális szintig) jelentősen megnövelné az össz-szabadidő-mennyiséget, mely minden nem-agresszív finomkultúra (golfozás, perzsaszőnyegszövés, zenehallgatás, táncolás, érdeklődés az emberek, a művészetek, a tudományok és létünk végső kérdései stb. iránt) alapja.

²⁷ 1-es gomb: „Tudod, mi lesz...” 2-es gomb: „...ha nem ezt nyomod meg.”

²⁸ Kivéve, ha nem közvetítődik semmilyen más képlettel, és az felettébb ritka.

Egyetlenhez való hűség nihilizmus: Ő azt mondja néktek, (a)mit nem szabad. De vajon miért kell megtiltani? Tartsatok ki véle és csak véle a végsőkéig, és meglátjátok.

– Á, dehogya! – énekelték a refrént az állatok.

Dionüszosz és Ariadné a hangulatos mediterrán tengerparton.

Vagyis folytatjuk műsorunkat.

Szubsztancializmus.²⁹ Azon kapod, hogy Heideggerről univerzális kvantoroktól hemzseggő, roppant sommás kijelentéseket kockáztat meg, és abban a tónusban, miközben láthatólag csak a *Rektorsrede* jár éppen a fejében. Kapkod, úgy hozza összefüggésbe a dolgokat, mint egy asztrológus Napóleon horoszkópjánál.

– Itt Autentikus Lét, itt Autentikus Lét, Das Man, Das Man, hallasz engem? Vétel!

– Itt Das Man. Hallgatlak, Autentikus Lét.

– Figyelj, tanúskodnod kéne, hogy nem vagyok „a Dasein álarcos csepűragója”.

– Én, a Dase... a Das Man, tanúsítom, hogy Autentikus Lét barátom őszintén ellen-szenvezik – a szerinte nem is annyira jelentős – Heideggerrel, a habitussal, a stílussal, a göggel, a kritikátlan öntömjénezéssel, a kötelező teuton áhítattal stb., és hogy ennyien bedőlnek neki. Heideggerről nagyon sok rosszat mondanék – mondaná –, ha muszáj lenne róla szólnom. Főleg – igen – erkölcsileg és politikailag nagyon gáz a csákó. A náci jelzővel mégis takarékosan bánnék.³⁰

Tamás azonban múlthatatlan szükségét érzi, hogy úton-útfélen kiösszon egy-egy ilyes jelzőt, egy-egy „érdekes”, „tehetséges” stb. társaságában, de ezeket nem veszi komolyan, ezekről ugyanis sosincs más mondanivalója. Hogy lehet érdekes, ha náci. Teológiailag? Az nagyon ízléstelen lenne. Filozófiailag? Ennek ellene mond Logos, Ethos, Pathos és Aramis.

És Eros.

És valahány ellenségük földön és égen.

De mit szól az érintéses kényszerneurotikus ehhez a kompasszionátus magyar racionalista szóösszetételhez: „Cioran, ez az érdekes román fasiszta gondolkodó”? – De hiába cserélgeted a jelzői alárendeléseket, például: Cioran, ez a gondolkodó román érdekes fasiszta, így se jó valahogy. A szubsztancialista megoldások³¹ előnye rendszerint erkölcsi természetű: hogy jogod legyen hozzá, hogy megengedhesd magadnak, hogy Cioranról...

²⁹ A tünékeny időt nemfogalmak definiálásával mulató mondatok sokasága, melyekkel a szerző megragadja a dolgok változatlan lényegét.

³⁰ A teljesség kedvéért egy Heidegger-passzus 1933-ból: „A német nép választásokra hívatott a Führer által; de a Führer nem kér semmit a néptől. Hanem a legszabadabb választás legközvetlenebb lehetőségét nyújtja neki: vagy akarja az egész nép önnön *Dasein*-ját, vagy nem... Ez a választás egyszerűen nem hasonlítható a korábbi választásokhoz. Különleges minősége a meghozandó döntés egyszerű nagyságában áll... E végső döntés túlnyúlik népünk *Dasein*-jának legvégső határain... A választás, amelyet most tesz a német nép – *kimenetelétől függetlenül* [kiemelés három pont, mögőkerülés egy pont] –, már a nemzetiszocialista állam német valóságának megjelenése és az iránta való legerőteljesebb tanúságtétel. A nép önmagáért érzett felelősségének akarása azt akarja, hogy minden nép megtalálja elrendeltetésének nagyságát és igazságát... A Führer ráébredt erre az egész népben lakozó akaratra, és egyetlen döntéssé forrasztotta össze.” Ebben a dramolettben Heidegger nem azért iszonyú ellenszenves, merthogy nem jött volna rá (rájött), mennyire buta volt náciügyben, hanem mert (éppen ezért) a Lét-történetet saját bűnbakjává változtatta. De már szerintem ek-szisztált a Lichtungban az az el-nem-rejtettség, miszerint vannak dolgok a „létfeledettség világéjszakájában”, amikről Heideggernek sajnos fogalma sincs – vagy csak az van. Tényleg, hogy elszúrta! Gondold el, ha nem a Dasein-gond-végesség-zum-Tode vonalat veszi, hanem a *Lét és idő* alaposságával megy neki egy fundamentál-szexológia, a *Férfi és nő* halaszthatatlan kidolgozásának!

– Az a keserű, rigolyás, hipochondriás vénember?

– Az, az.

...ez legyen az egy és oszthatatlan igazság. De ha a *fascio* jelentését meg akarod érteni, semmiképp sem tanácsolnám, hogy késői Ciorant (Heidegger) olvassál. Tamás írásaiból viszont kitalálhatod, hogy ha bűnös ártatlanságodban „keserédes Chamfort-szerű francia esszéista”-ként olvasnád a román fasiztát, akkor mi lehetsz te. Főleg, ha ezután elárulja neked, hogy Cioran világéletében gyűlölte a magyarokat.

Egyrészt.

Másrészt Tamás szerint „Heideggernek Hitlerrel való hírhedt kalandja lenyűgözően izgalmas és tanulságos történet”.³² Ez az, ami lenyűgözi. Így már érthető. Aztán (*Szocializmus, kapitalizmus, modernség*): „John Lukacs írja *The Duel* című fölkavaró új könyvében, hogy mi mindnyájan nemzeti szocialisták vagyunk [hát, ez valóban roppant felkavaró lehet mindnyájatoknak], még akkor is, ha azt a mozgalmat, amely eredetileg viselte ezt a nevet, Churchill és a szövetségesek 1945-ben legyőzték.” – És ezt bírod, hogy „Churchill és a szövetségesek”? Hogy nem az a több tízmillió, aki a mocsokban, hőségben és fagyban nyomult pusztákon át, romok közt, megölt x embert, mire őt is eltalálta egy lövedék vagy repesz, mondjuk a nyakán, és napokig tartott, míg elviselhetetlen kínok közt elvérzett, hanem Churchill? Ártatlan metonímia. Még egy szívat?

Aztán.

„A radikálisoknak – úgymond Tamás – mindig és föltétlenül igazuk van, hiszen az élet förtelmes. Ennek az undorító világnak az elutasítása az, ami miatt a forradalmi radikalizmus annyira magávalragadó.” Nietzsche, szegény, mit mondana erre. A jó hírbe (a. m. „evangéliomba”) keveredett rossz lelkiismeret krédója. Az élet förtelmes, a világ undorító.

– Az emberfaj sárkányfog-vetemény – mondta Beavis.

– Haha. Haha – mondta Butthead.

– Már csak egy Isten menthet meg bennünket – mondta Beavis.

– Haha. Haha – mondta Butthead. – Khoo. Haha.

A valóságelv ellentmond az örömelvnek, mert egy olyan valósághoz ragaszkodunk, amelyben az öröm csupán léhaság – voltaképpen *alantas* (vö. tragédia vs. komédia). A 20. század hatalommegszállott gengszterei, Sztálin, Mussolini, Mao stb. viszont „a forradalmi radikalizmus” „tragikus nagy alakjai”.

Elovasod még egyszer.

Megpróbálok beleélni magad. Elsőre nem megy, és többször nem erőlteted.

Olyan affektusmennyiséget mozgat a szavakkal, hogy folyamatosan azt a benyomást kelti, mintha általában az erősebb társas impozíció jogáért harcolna. Hogy éppen hogy a mások úgynevezett belügyeibe való nagyobb mértékű beavatkozás legitimálásán fáradozik.

Automatikusan bekapcsolja benned a rejtett-tranzakció-analitikust: az emberi kapcsolatok erőteljes impozicionalitása éppúgy „kettős” természetű – legalábbis azon kultúrák felől nézve, amelyek egyszerre tartják értéknek a szeretetet és a szabadságot –, amiként a gyenge. A szeretet vagy az erkölcsök törvényei éppúgy kedveznek az emberek

³¹ A kontaminációtól való félelem uralta kényszerneurozis kognitív tünetei.

³² Egy másik történet: „Jung azt is akarta, hogy találkozzam Heideggerrel, aki néha átjött ebédre. »Viszont akkor – mondta – meg kell fékeznie szarkazmusát...« Lemondtam a programot.” – Feyerabend.

egymás iránti törődésének, mint egymás feletti kontrolljának. A szabadság törvényei éppúgy kedveznek a toleranciának, mint az agressciónak vagy /és a közönynek.³³

És milyen, amikor szelíd?

Akkor is kemény.

A *Vázlat a hagyományról* című írás elejéről: „A hagyomány a habitus történetének fölfedezésére irányuló értelmező munka, illetve az e munka várható, elképzelhető, remélhető céljáról alkotott hipotézis. / Ámde miféle habitusról van itt szó? / A gyakorlatban, *ergo* az erkölcsben megtestesülő, begyakorolt, jellemmé váló habitusról: erényről. / A hagyomány mint értelmező munka és a habitus inherens céljáról, *teloszáról* alkotott hipotézis, föltevéseket gyártó tevékenység, sosem befejezhető vagy állandó; céljához csak az autoritás juttathatja el; eszményi esetben természet- és emberfölötti tekintély. [Ne dőlj be nagyon, jön a másik kanyar.] / Minémű erkölcsi-gyakorlati tudás sült ki ebből? Hogyan befolyásolja a hagyomány ezt a tudást? / Korlátozólag. [Aléthész legein ó Szókratész.] / [Enter.] / Amíg a hagyomány létezik, addig nincs végső tekintély. [Hukk.] A hagyomány az ismeretlen – avagy az *epokhé*, fölfüggesztett ítélet által óvott – tekintélybe vetett hit és remény meglététől függ. A fundamentumot az epokhé védi: épp azért fundamentum, mert nem férhet hozzá ítélet.” De a java ez után következik, ezt csak kedvcsinálónak ragadtam ki, nagyon fordulatós írás; csak az olvasónapló-betétek (plusz könyvészet, és Tamásnál a könyvészet mindig, militáns módon, hosszadalmasan, a főszövegben, és olyanok derülnek ki például, hogy a Cambridge University Press minden könyvét Cambridge-ben adta ki, minimum, de lehet, hogy New Yorkban, Sidneyben és Fokvárosban is) meg-megakasztják a gondolatmenetet.

Az írás utolsó mondata pedig: „Bármi van túl a horizonton, hiszünk benne, hogy fölkel a Nap.” Nap Nagybetű. Én ezt tettem volna ki hátlap-mondatnak a lábrataposós helyett.³⁴

A *Vázlat a hagyományról* szerint a hagyomány éppen fikció voltában tölti be alapvető kulturális, történeti, kognitív stb. szerepét: „mondjuk a mesét, elregéljük, ami volt. / Nem azt folytatjuk, amit tettünk, hanem amit elmeséltünk. S amit nekünk elmeséltek arról, mit cselekedtek a régiek.” – Ez tők korrekten hangzik, mondod, de hogy jön ebből a messianizmus. Én se tudom, de figyelj: „A hagyomány nem a történelemről szól. [...] A történelemnek azt kellene elbeszélnie, ami volt, ám a hagyomány a vulgátán, a legjobb [? – mármint milyen szempontból?] szövegen nyugszik. / A kánon akkor lehetséges, ha a vulgáta bírálata irreleváns. / A vulgáta akkor bírálhatatlan, ha a vetélkedő szövegvariánsok horizontunkon túl fekszenek.”

Kezded már érteni?

„Ha a hagyományból nem következik a kánon lehetősége, akkor csak a hagyomány relativisztikus értelmezése lehetséges.”

És?

Erre sajnos nem kapsz választ, annyit tudok tenni érted, hogy kurziválom, ahol nem kapsz: Iksz Ipszilon, „korunk egyik legnagyobb katolikus filozófusa és teológusa írja: »Amikor a kultúra klasszicista fogalma érvényesül, a teológiát végleges vívmánynak fogjuk föl, és természetéről értekeziünk. Amikor a kultúrát empirikusan fogják föl, a teológia mint tovahaladó folyamat ismeretes, és az ember a módszeréről ír.«” Satöbbi, végül: „bármely kultúrában élni: sokba kerül. Ára: önkéntes vakság. Haszna: a határolt kritika. Sokáig azt hittük, az önkéntes vakság zárja ki a kritikát. De az ellenkezője az esetleges pluralitás tudatának bénultságához vezet.”

³³ A közöny habituális természetű – szemben az indifferenciával, melyet konkrét (és jobbra univerzalizált, tehát impozitív) differenciákkal szembeni semlegesség képességeként értek.

³⁴ Ti.: „A burzsoá, ha nem védi többé a köztársaság, csak vadember, aki naponta a lábunkra lép.”

– Mihez?

– Mit tudom én? Az esetleges pluralitás tudatának bénultságához, hallottad. Ami az ellenkezője az önkéntes vakságnak.

– Szóval a pasi megbénul az esetleges pluralitás tudatától, és ezért az önkéntes vakságot választja. Akkor te miket dumáltál eddig róla?

– Azt viszont mondtam, hogy eddig mindenben hitt, csak a szeretet erejében nem.

„Ha nem igényeljük gőgösen [gőgösen], hogy túllássunk a horizonton, láthatárunkon innen törekedhetünk némi szerény igazságra. Nem tagadható: magas ennek az ára. Önkorlátozás. Lemondás.” – Na, és aztán jön a legutolsó mondatban a Nap. *Bármi* van túl a horizonton, feljön az a Nap, hiszünk benne.

Az előző és következő rész tartalmából:

Tamás utolsó szava tehát, hogy a jó társadalom lehetősége *nem* abban a filozofémában áll, hogy

(F XX) mi csak mellérendelt szubjektivitások vagyunk, már mindig is egymástól meghatározva, és nincs magasabbrendű szubjektivitás alias „objektivitás”, vagy ha van, és tényleg akar valamit, az biztos ki fog derülni. Addig is mi megpróbálkozunk nélküle, hát ha mégis feketék lesznek a négerék istenei, a mi lelkünk meg fehér.

Hanem abban, hogy

(F XXX) kell lenni magasabbrendűnek. Az abszolút autoritások egymás metaforái. Az embert csak az univerzális elv teheti jóvá. – De, várjál, aki még emellé igazi szabadelvű is, mint Tamás, az azt mondja: jó az, amit mindenki szabadon belátott, hogy tényleg jó. És látá az Ember, hogy jó. Meg hogy gonosz.

A tételnek két fő változata van, a monoteista és a humanista. Két egytestvér, Metafizikai Egyetlen és Közös Emberi Lényeg, feleségeikkel, Transzcendenciával és Immanenciával, az egypetéjű ikrekkel. A tétel mindkét változata olyan szubjektumokkal számol, akik „száműzetésként élnek meg az értelmezés szükségességét” (Derrida).

És akik időről időre megoldják a külvilág bizonyításának problémáját.

Tamás diagnózisa szerint tehát a Dolgok Állása az anarchisztikus és monadikus társadalmi aktorok kialakulásának kedvez mikro- és makroszociális szinten is. A 20. század egyre több autisztikus, magába záródó, ellenséges társadalmi identitást termel. A ráció gyengülése és a forradalom bukása következtében emberek százmilliói önnön természetükben mint fátumban hisznek. És az még csak hagyján, hogy abban nem hisznek, hogy a különböző aktorokat jellemző autisztikus természetek megváltoztathatók, de abban sem, hogy összemérhetők lennének. Az inkommenzurabilitás és a disszenzus legitimálásaként értik a szabadságot. Küzdenek minden felsőbb és magasabb, minden metafizika és hierarchia ellen. A transzcendens és az egyetemes lehetősége ellen. Nem hisznek semmiben. Végso elátkozottságuk emblémája, hogy a pálfordulás³⁵ számukra nem az igaz hitre térés, hanem a hitehagyás metaforája, nem epifániaként, hanem stratégiaként, nem teológiailag, hanem pszichológiailag értik. Árulót csinálnak a metanoia hőseiből. Az „önazonosságot” nem örök (kulturális) feladatnak, hanem befejezett (természeti) ténynek tekintik; és nem nemesen versengenek egymással, hanem legjobb esetben is az egymás iránti önelégült közöny állapotában koegzisztálnak. Elidegenülnek egymás és önmaguk nembeli lényegétől, ami abban áll, hogy az ember nembelilényegkereső lény. Radikálisak, nincs utópiájuk, politika- és intézménygyűlölők, nem győzni akarnak, „hanem ki akarnak szállni, azt akarják, hogy hagyják őket békén és felejtsek el őket”, „a vér számít, a szellem nem”. „»Mi hadd legyünk mi!« – és ennyi az egész.” Vélekedéseik „nem a Menny vagy a külvilág felé irányulnak, hanem szükségképpen ön-

³⁵ Tamásnak persze nem, mondjuk, a – példaként éppoly jó – „szent tehén” jut eszébe. Még hogy egy tehén szent. A marháskodásnak is van határa. A villanypásztor.

magukra. Ugyanakkor mégsem reflektáltak, hanem apodiktikusak. [És a refrén:] Az önreflexió lehetősége abból a föltevésből táplálkozik, hogy létezik univerzalisztikus eszmecsere, »a látvány sehonnan« [*the view from nowhere*], amellyel kulturális énünk szembesülhet.” Tehát nem a másikkal, hanem a sehollal való szembesülés. A metafizikailag univerzálisan nem hierarchizált, mellérendelő interszubbjektivitásról a keserű, ostoba, defetista, autista etnikai tisztogatók ugranak be neki: „Hajthatatlan akaratok egész sora, valamennyi reflektálatlan és megindokolatlan, áll egymás mellett, elszigetelten, egymásra vonatkoztatás nélküli *mellérendeltségben*, ahol az ellenség valójában nem a mellérendelt szomszéd, hanem az univerzalisztikus elmélkedés mennyei kukkolója [az univerzalista mint voyeur / Isten szeme, *male gaze*, para], aki belepislant a mi kis intermundiumainkba a hajthatatlan akarat határán túlról, és kilesi a titkainkat, ez a valaki, akinek nem is szabadna léteznie. A többi mellérendelt csoport, azaz az etnokulturális »nemzetek« nem valódi riválisaink, mivel kollektív *Wollenjük* »maximája« nem is látható vagy érthető a mi elszigetelt intermundiumunkból (»világocskánkából«; »*Welchenünk*ből«). Őket inkább távol kell tartanunk, semmint fölébük kerekednünk.”

Nem teheti meg – mondaná Lacan –, hogy ne a másik(ak) szemében pillanthassa meg egyedül sajátját, és – hű(tlen) Kojeve-tanítvány – kedvenc Hegel-helyéről idézne: „A cselekvés nemcsak azért kétértelmű, mert éppúgy önmagának, mint a másinak szóló cselekvés, hanem azért is, mert elválasztatlanul éppúgy az egyiknek, mint a másinak a cselekvése.” A sajátban – Kanttal szólva – analitikusan benne kell foglaltassék a más. A jelenvalólét (*Dasein*) – mondhatta volna Gadamer egy lakonikusabb pillanatában – már mindig is a relacionálisba-vetett (*das Ins-Relational-Eingeworfene*). Vagyis: az interszubbjektív térben felvett bármely pozíció már pusztán létrejöttében más pozíciókkal történt transzpozíciók „eredménye” („identifikáció”, mint a szubjektum léteremtő operációja: az első Mássá válás – a reflexió eredete). Nem képes nem a másik által értelmezni önmagát. Az aktorok az interszubbjektivitás minden szintjén szükségképpen figyelembe veszik egymást, ez a létmódjuk, akármilyen is a viszonyuk: a(nta)gonisztikus, kooperatív, erotikus, gyűlölködő, ezek kombinációi stb., és az interszubbjektivitás a tranzakciók reciprocitását, propozíciók és diszpozíciók komplementaritását jelenti. Ez pedig a kód (a „strukturális tudattalan”) közösségét. A ma meghatározó társadalmi „identitás”-képző tényezők (etnikai, faji, vallási, ideológiai, politikai, osztály-, nemi) sem mentesek ettől.

Pont látvány? És pont sehonnan?

És ha létezik a Tamás által leírt gondolkodás és habitus – és bizony, hogy létezik –: pont az nem fér össze a mennyei kukkolóval és a transzcendenciával?

Tamás az interszubbjektív „erők játékának abszolút reciprocitásáról”: „Ez a modern utópia emberi kozmosza. Nincs semmi szilárd, semmi rögzített; csak egymással szembeállított »szubbjektivitások« vannak; nincsen semmi »mögöttes« szubsztancia”, és hogy ne legyen kétség a platonizmust illetően, így fejezi be, baudrillard-i hangon: „csak a látszat van: vágyak átlelkesített kozmosza”.

Igazság, Jóság, Szépség, Szentség, Szeretet *et al.* – így Tamás – csupán az interszubbjektív „immanencia” [*contradictio in adjecto*] ellenében létezhetnek, mégpedig egy (azaz 1), szükségképpen „transzcendens”. Nézőpont végtelen kegyelméből, *feat. View From Nowhere*.

„Objektív idealizmus”? Hát van még olyan? Az impozíciós stratégiáknak az a válfaja, mely a megismerést függetleníteni akarja a megismerőtől? Ugyanis ha sikerül meggyőzni a másikat, hogy az interszubbjektivitás túlságosan is bonyolult játékának igazságossága, szabadsága, szeretetelvűsége csak univerzális elv közbejöttével garantálható, akkor egyúttal attól a – többek közt az előítéleteknek és az önzésnek teret adó – „szubbjektivista” tehetérteltől is megszabadítod, hogy a maga értelmére kelljen támaszkodnia? Nem éppen a felvilágosodás (nemkülönb a reformáció) annak a típusú argumentációnak a bajnoka,

miszerint a metafizikai legitimációkra hivatkozó különböző hatalmi intézmények és autoritásaik „egyetemes” igazságai és ítéletei „partikuláris” előítéletek és szubjektív „önkény” kamuflázsai csupán? És nem az derült ki, hogy „az emberi tudás” nem egy folyamatosan emberből istenné fejlődő, a hamis és részleges tudást fokozatosan igaz és teljes tudássá alakító *valaki*, hanem a sok különböző (és hasonló) embernek a mindig korlátozott érvényű tudása? – Természetesen van transzindividuális és közös tudás, mely a preegzisztens kultúrák közvetítő... stb.

Valahányszor a különbözők összevetésének lehetséges nézőpontjáról esik szó, Tamásnak kizárólag a Foucault által (Bentham ötlete alapján) leírt „panoptikum”-struktúra jut csak eszébe, ahol minden egy olyan centrális nézőpont köré szerveződik, ahonnan minden belátható és ellenőrizhető. Ahogy Isten néz bennünket. És igen: amennyiben ez a nézőpont létezik, ez valóban csak metafizikai lény lehet. És az, hogy valaki ilyennek a létezésében nem gondolkodik, azt jelenti, hogy minden összehasonlítás, összevetés, transzindividuális vagy transzkulturális kritérium lehetőségét tagadja? Mert ezeket is interszubjektívnek gondolja? Meg hogy a diszkurzusok többé vagy kevésbé általánosan érvényes explicit szabályait e diszkurzusok nagyrészt implicit/tacit/tudattalan agonisztikája határozza meg? Ezekbe nagyon bele lehet vésni, az igaz, ahonnan már tényleg nem tudod belátni „Isten” *szükségességét*. Lehet, hogy azért, mert te tényleg hiszel egy (sok) jobb társadalom eljövételéhez való azonnali hozzájárulásodban, következőképp semmiképp sem jelölöd meg a szenvedés okát a kéjvágyban.

A *Levél a Tőprengőhöz* azon kevés írás egyike, ami csak magyarul jelent meg. Ez többek közt Anima és Animus párbeszédét tartalmazza, akik mellesleg úgy tűnnek fel, mint egymás kölcsönösen kizárólagos erotikus partnerei, egyébként pedig arra jutnak, hogy ugyan alighanem nem tudják bizonyítani, de a szexus az olyan, mintha bizonyíték lenne arra, hogy a másik létezik. – Azaz egy pornóba illő kezdés után kiderül, hogy szex helyett a legkövetkezőbb ismeretelméleti para megy kívül világ bizonyítása, valamint kognícióm eredete témakörökben. A passió tamási stációi: szex, másik ember, kívül világ, Isten. De persze az Animushoz közel álló forrásnak számító narrátor, csakúgy, mint humanista nihilista beszélgetőpartnere (két párbeszédet futtat a narrátor), a tőprengő, tudják, hogy „objektíve” (*viewed from nowhere*) (*or everywhere*) nem fogják egymást meggyőzni. A narrátor ugyanakkor azzal vádolja a humanista relativistát, a tőprengőt, téged, hogy „De hát te nem akarod (azt hiszem), hogy a Messiás eljöjjön.” – És arca nem tudja elrejteni keserű csalódását benned. Szerinted az intelligibilitás világa, amiről egyáltalán szó lehet: emberi világ; partikularitások rendezett káosza; nyelvben, zenében, érintésekben és a többiben közvetítődő evilág. Úgy véled, ha létezik szuperpozíció, amely meghaladja e partikularitások szükségképpen korlátoltságát („véges egzisztencia”), az mindennek és mindenkinek és az egésznek reális és potenciális múltbéli, jelenbéli és jövőbéli pillanatát kell hogy ismerje, egyetlen pillantással kell hogy átlássa, akkor is bizonytalan, hogy ő hogy viszonyulhat – például ahhoz, hogy egyetlen iránti gyűlöletünkben miként takarjuk el önmagunk elől, ami a napnál világosabb: hogy partikularista voluntarizmusunk miatt *deus absconditus* Ő. – Haj, de akkor nyilván bűneink miatt harag gyúl keblében, látván, miként forgolódunk itt összevissza, mint egy kozmikus méretű denevérraj, néha el-elcsípve valamit fényéből, de vakon zsibongjuk körül egymást, míg rá nem jövünk, hogy egy olyan univerzális rendet kell alkotnunk – *van* –, amelyben mindenkire egyformán és csorbíthatatlanul süt az Ő Fénye, amelyben végre mindenki láthatja Őt. Messiás az, aki ennek a technikáját kitalálja. *Significatio tarda*. Az Igazság Pillanata: a bűnös anya(g, *materia*), a hűtlen teremtés, a kurva élet végre odaadta magát Urának és Parancsolójának. És akkor a Fiú. A sugárzó ifjú, aki tényleg megmondja a világnak, hogy mi van, és mindenki látni fogja színéről színre.

Őrült beszéd, de van benne rendszer, ráadásul eléggé mainstream. Mi értelme a világnak, ha nem egyetlen értelme van. Hogy fognak majd csodálkozni az elkárhozottak, mondja Pascal, amikor az Utolsó Ítéletet *tulajdon* értelmük mondja majd ki.

Itt a siralomvölgyben meg nyilván éppen azokban az esetekben, ahol az egyetemes kritériumok problematizálódnak, nő meg az esélye, hogy nem tudnak majd megegyezni még abban sem, hogy mik legyenek azok az alapszabályok, amelyeket minden fél elfogad, s amelyek alapján a „konfliktuskezelés” egyáltalán elindulhat. Hogy Cipruson ki lőtt először, hogy miért nincsenek néger hokiedzők, és hogy Dosztojevszkij így képzelte-e Oroszország világtörténelmi küldetésének alakulását, hogy a meszkalin vallási vagy más használata, vagy a klitorektómia vagy az abortusz egyetemes emberi jog-e, vagy pedig Rushdie-nak meg kell halnia, vagy miből élne a brit titkosszolgálat és a muszlim terrorizmus, ha mi ezt a partit fejben le tudnánk játszani. És a tetejébe még jönnek ezek az új szofisták, akik azt mondják, hogy az igazság relatív, mert a megismerők relacionális lények.

Fitzcarraldo (Klaus Kinski) így adja elő „ön”-félreértésének alappéldázatát: réges-rég, amikor Észak-Amerikának még csak egy szűk keleti parti sávját lakták az európai telepesek, egy ember fogta magát, és messze elcsatangolt a kontinens belseje felé, mígnem elérkezett a Niagara-vízeséshez. Visszatérve elmesélte, hogy olyan roppant természeti tünneményt látott, melynek elképzelésétől talán visszariad az emberi elme, de. Mondták is neki, messziről jött ember azt mond, amit akar, de. Mi a bizonyítéka. „Hogy mi a bizonyítékom? Hogy én láttam.”

Szerinted elhitték neki?

Láttad már a Niagarát?

Akkor tudod a választ.

„– Az – mondanád, gondolom [írja a *Levélben* Tamás] –, hogy az »egész« kívülről nézve, sőt éppen a külső tekintet föltevésének abszurditása miatt »irracionalis« (»leírhatatlan«, »önellentmondó«, »ismeretlen«), nem lehet akadály annak, hogy egy sajátos területen a filozófia vagy a társadalomelmélet hű legyen a maga racionalitásváltozatához mint értékes, használható *hagyományhoz*.

– De melyik az a sajátos terület, kedves barátom? – kérdezném erre én (talán).

– Ó – mondanád erre te, gondolom, mosolyogva –, hát az a terület, amelyet ez a kulturális tevékenységfajta saját intellektuális hagyományának engedelmeszkedve művelni szokott. Vannak-e szintetikus a priori ítéletek? Mit remélhetünk? – efféle.

– De hát akkor a filozófia saját szimbolikus gyakorlata pusztán illúzió? – kérdezném ekkor én (bizonyára).

– Ugyan – mondanád te ekkor még szelídebben –, semmivel nem inkább, mint ez az »életvilág« bármely más tartományában szokásos...”

Aztán persze te időről időre hülyeségeket kezdenél el beszélni.

Ő meg kérdezne.

Columbo a gyanútlan, művidám gyilkost.

„– És hát – mondanám én kedvesen, bár ravaszkásan, és látnám, hogy te már látod a csapdát, de szeretetre méltóan nem is törödsz vele (képzelem) – ez nem abszolút közöny az igazság iránt?

– Dehogynem – mondanád te előzőeken.

– Nem fölszabadulás ez – kérdezném udvariasan – a parancsoló tekintély uralma alól?

– Dehogynem – mondanád te kedélyesen.

– Nem fölszabadulás ez – kérdezném én barátságosan – az észösztön és általában az ész fennhatósága alól?

– Dehogynem – felelnéd te vidáman.

– Nem – kérdezném én nemtörődöm mellékességgel – az egyetlen vezérfonal nélküli teljes kötetlenség ez?

– De még mennyire – mondanád te kizökkenhetetlenül víg egykedvűségedből [!].

– Nem vagy hát – kérdezném fáradt, de mélabútól mentes sóhajjal – nyakig »a teljes bűnösség állapotában«?

– Csudákat – mondanád erre te hirtelen felélénkülve –, hát nem veszed észre – kérdeznéd fiatalos energiával –, hogy éppen az *ártatlanság* állapota? Hogy lehetsz – mondanád bocsánatkérően emelve felém poharad – ennyire dőre?

– Mit gondolsz – kérdezném riadtan [riadtan!] – Mississippi Fred McDowell és Sam »Lightnin'« Hopkins számairól?”

Szóval egy pillanatilag ne becsüld le, ifjú barátom, a metafizikai vonalat.

És jól vigyázz, hogy ne hibázz. Például ne mondj ilyeneket, hogy a szexualitás „esendő, bár hatalmas dolog”. Vagy hogy „legfőbb ideje volt megszabadulni a »szellemi világtól« [»!«], maradnak a matematika, a zene, az íny és az erogén test örömei, a szemlélődés és a konstrukció élvezete”. Más nem marad? Nem, más nem. – Mi? Megszabadultál a „»szellemi világtól«”? És ennek „legfőbb ideje volt”? Vajon min töprengsz, miközben ilyeneket mondasz?

„De ha a te képzeletedben az »észösztön«, az igazságkeresés mindenképpen összekapcsolódik a lázadás szisztematikus tébolyával...” – képzeled a képzeletedről a narráció egyes szám első személye.

És ilyeneket mond a szemedbe: „Az értelmezési nehézségeknek ez a halmozódása [amire állandóan hivatkozol] nem egyszerűen székepszishez vezet, hanem annak az állapotnak a rezignált [rezignált, barátom, rezignált] elfogadásához, amely a szó egyetlen komoly értelmében irracionális: nincsen, egyszerűen nincsen racionális leírása.” De te nem válszolhatod erre, hogy: csak mitologikus, narratív, rendszerelméleti, reklámpszichológiai, teológiai, logikaelméleti, fundamentál-ontológiai és bulvár-zsurnalisztikai. Meg hogy: ez így próbálta leírni, az meg úgy. – „Racionális”? Úgy érted, hogy van-e egy megneemtámadási szerződés a vitázó felek között? A *minima moralia*? – És a másik *mint olyan*?

Esetleges Pluralitás – így hívják a tamási nagydramolett ördögi szereplőjét, Jágóját, Lady Macbethjét, Jockey Ewingját.

És aki pszichologizál, mekkorákat téved.

Ezzel szemben.

„Az egész világon fiatal hímek tízmilliói támasztják a kerítést, várva, hogy végre kitörjön a verekedés. Az legalább ingyen van, és legmélyebb biológiai késztetéseiknek is megfelel.”

Ó. Már érted.

Legmélyebb biológiai késztetésük, hogy verekedjenek.

Mivé leszel, ha nem véd többé a köztársaság.

És akkor a köztársaság a biológiailag gonosznak alighanem csupán tüneti kezelése lehet.

– Atyaisten, te nem az istenanya oldalán állsz! – kiáltaná Gilles Deleuze.

– Az interkulturális diskurzus éppen *jó esetben* függeszti fel a morált – okoskodna Homi Bhabha –, ez a hibriditás politikájának előfeltétele.³⁶

– Bernini meglátogatja cellájában Szent Terézt – célozgatna a késői Lacan.

És a kérdőjel a mondat végén: az utolsó írás utolsó bekezdése: a narrátor, találgatván, „milyen is lehet az az »életvilág« [ez a szó nagyon fontos, ezen a nyomon érdemes elindulni],

³⁶ Édes Apodiktikám! A gonosz nagy hátránya, hogy elsősorban strukturális természetű, formalizálnia kell – a jó biztonsága más: (f)elismered. Nem demonstratív morál: *jó érzés*. – A „hatalmi” intézményeket „birtoklóknak”, politikusoknak, jogászoknak, állami tisztségviselőknek, újságíróknak – igen, az egyes embereknek – arra kell törekedniük, hogy a pénzt és az időt igazságosabban osszák el a polgárok között. Ha ez az általános morál, akkor megszűnik a mai „jogállam”

ahol csak a relevancia válogat [mi más? az esetlegesség?], ahol a fundamentumra való rekurzust halálra kacagják” – a következő „mítoszt” képzelet el: „egyikük» valahol a Loop déli része és az Old Town között egy kocsmában, ahogy kell, alkonyatkor, fölteszi nem-pusztuló lábát a söntéspult rézrúdjára, föltartott két halhatatlan ujjával némán italt rendel. Két hajtasra ledönti, menne már, de ekkor nekidől egy kapatos férfi valami sötétkék kabátban, érzi a melegét, kellemes, baráti, italos meleg, a forró testű részeg átfogja a vállát, és azt mondja: – Gyere velem, már egy órát késtem a vacsoráról, kikapok az asszonytól. – A jövevény csak rázza a fejét. – Előtte nem fog jelenetet rendezni. – A jövevény megígéri, hogy varázslattal békét szerez, akkor sem lesz jelenet, ha nem tart a becsípett emberrel. – Jó, értem én – mondja a kapatos férfi –, inkább csodát teszel, csak ne kelljen velem jönnöd. Lenézed te az én kicsi otthonomat – mondja alkoholos elérzékenyüléssel. Ó, dehogy – válaszolja a másik, sietnie kell, a világrend követeli, nem állodogálhat itt a fűrészpörben napestig, rendnek kell lenni. – De én nem csodát akarok – mondja az elázott férfi –, én csak egy cimborát akartam, aki kivédi a villámokat. – De hisz épp ez az én szakmám – mondja a másik –, pusztá kézzel kapdosom el a mennyköveket; menj haza békével – mondja a részeg embernek –, megígérem, hogy nem lesz semmi baj. – Nem érted te ezt a dolgot – mondja leverten a borizú férfiú [figyeled, ahogy figyel a szóismétlésre? borizú, részeg, elázott, kapatos: egy Steinmann] –, nekem nem az eredmény kell, hanem az, hogy ne egyedül menjek haza. De a kalauz majd fölkölt a helyiérdekű [sic], ha elalszom.”

Első pillantásra „egyikük” leráz magáról egy részeget, aki nem akar egyedül hazamenni a feleségéhez, aki, úgy látszik, annyira borzalmas mégse lehet, ha a csávó jobbnak ítéli meg az esélyeit akkor, ha, amellet, hogy be van nyomva, még egy vadidegent is odavisz. (Kezd érdekelni a nő, mi? Majd leteszitek aludni ezt a disznót, aztán megosztjátok a szabadidő kellemes eltöltésével kapcsolatos nézeteiteket.)³⁷ Második pillantásra nem az ironikus, hanem a mesés (hú, olvastad a *Homokembert*?)³⁸ értelmezést teszteled: az „egyikük” valóban mágus vagy valami efféle, isten, angyal (démon?), aki tehát akkor itt most nem pusztán barátságosan poénkodik egy kissé intruzív, de alapjában kedves részeggel, hanem simán és konkrétan már el is rendezte ezt a kis alkoholos malört az asszonynál. (Aki várta őt haza a vacsorával.) A részeg azonban teljesen neutrális a csodával szemben; éppen pont amennyire a varázsló a részeg társaságigényével szemben. Ilyen az ember meg az Isten: folyton jót akar, s örökön rosszat („gonoszat”) művel. – Vagy fordítva? Ezt sose tudom. (Mondta a Gonosz és teátrálisan hahotázott.)

„Ördögök, mentsetek meg a megőrüléstől!» – kiáltozott az agg kereskedő, aki az este fáradtan dőlt le a díványra, és most az éjszakában csak összes erői megfeszítésével, nagy nehezen kelt föl. Tompán kopogott az ajtón. »Befelé, befelé, minden, ami kint van!» – kiáltotta.”³⁹

Gonosz, ami szép? Neked eszedbe jut valamilyen példa?

---

szemfényvesztése: a pénz=hatalom egyre formalizáltabb, egyre arcátlanabb – azaz egyre „törvényesebb” – kisajátítása, és egyre veszélyesebb koncentrációja. – Aztán lesz időnk megbeszélni a legnagyobb világtörténelmi trükköt, a 7. parancsolatot. Vagy esetleg feljössz hozzám, és megmutatom az mp3-gyűjteményemet.

³⁷ „Készültem én eleget másra, mint ami aztán lett” (Kispál és a Borz).

³⁸ „Eta” Hoffmann.

³⁹ Franz Kafka: *Tagebücher*, 1913. okt. 14. Id. TGM ibid.

ALKATTAN ÉS REGÉNYTIPOLÓGIA

avagy: Dosztojevszkij és Németh László

I.

Németh László gondolkodása elválaszthatatlan a huszadik század szellemi jelenségeitől. Vele kapcsolatban valóban ennek a századnak az egészéről beszélhetünk, hiszen megteremtője szinte egyidős volt ezzel a történelmi időszakkal, tudatos életútja pedig a „rövid” huszadik század kezdetén, az első világháború kirobbanásával vette kezdetét. Mindaz, amivel Németh egész életében viaskodott, valamiképpen az első egyetemes világégés által megmutatkozó sűrűsödési pontból nőtt ki, a század halmozódó válságai mind ide mutattak vissza, élete megélésére pedig majdnem pontosan annyi esztendő adatott számára, amennyi az említett „rövid” század alatt, 1914-től 1989-ig eltelt. Bár megélni már nem élhette meg, de megérezhette a fogyasztói társadalom jellemzőit is, hozzá kapcsolódóan pedig a „történelem végét”, erről tanúskodik, hogy alig valamivel a második világháború lezárulása után Hódmezővásárhelyen elkezdte írni eredeti látásmódjáról tanúskodó *Harc a jólét ellen* című vígjátékát, nem beszélve arról, hogy élete végén egyik tanulmányában pontosan jelezte: a történelem menete annak megszűnése felé halad.

Életműve nehezen áttekinthető, ezért aztán hol a gondolkodó Németh Lászlóról, hol a szépíró Németh Lászlóról beszéltek, vagy éppen különböző korszakairól, annál is inkább, mert az életmű tanulmányozását megalapozó Grezsa Ferenc az egyes korszakok önállóságát és kapcsolódását mutatta be úgynevezett korszakmonográfiáiban. Az életmű folyamából önálló szigetként önmagukban is hatalmas tömbök emelkednek ki, gondolkunk például az 1932 és 1937 között egyedül írott folyóirata, a *Tanu* tizenhét füzetére. Ez a gazdagság azonban mintha inkább nehezítené, mintsem segítené az életmű megértését, s nem is csak azért, mert a mindent a maga képére egyszerűsítő korunk az *élet* és a *mű* összetettségével nem tud mit kezdeni, hanem azért is, mert a művek egymásra következő sora azok természetes kapcsolódását is eltakarja. Szabó Zoltán mondta ezzel kapcsolatban ritka éleslátással: „Németh László esetében a tehetség izgatóbb, mint a szellem. A szellem izgatóbb, mint összes műfajai. Egyes műveinek nagy része jelentősebb az összes művek jelentőségénél, bár a mű mennyisége tiszteletet gerjeszt. Ám az összes művek az író nem kifejezik, hanem nehezen hozzáférhetővé teszik...”¹

Logikailag hibátlan levezetés a Szabó Zoltáné, Németh Lászlóra vonatkoztatva is igaznak gondolom például azt, hogy a tehetség izgatóbb, mint a szellem, a szellem pedig izgatóbb, mint összes műfajai, mindezekről elválasztva, másokkal kapcsolatosan pedig azt a megállapítást is elfogadhatónak tartom, hogy az összes művek az író nem kifejezik, hanem nehezen hozzáférhetővé teszik, az egyes művek pedig általában tekintve is jelentősebbek az összes műveknél. Nem biztos azonban, hogy ezek az utóbb idézett állítások Németh László életművére vonatkozóan is megállják a helyüket.

II.

Egy-egy mű létrejöttében a racionálisan alig megismerhető teremtmőerőnek tulajdonítjuk a legnagyobb szerepet; ezt a felfogást újabban is megerősítették ismert költőink, amikor verseik keletkezéséről, jelentéséről beszéltek. A művészi tudatosság kérdései általában

¹ Szabó Zoltán, 1984. 237–238. o.

egyes kötetkompozíciós elvek tanulmányozásakor merülnek fel, hogy aztán a tudatosan felépített életművek megteremtett összetettségét ismét csak hallgatás kísérje, pedig tanulmányozásuk nyilvánvalóan számos elméleti–alkotáslélektani–esztétikai jellegű kérdés felvetésével és tisztázásával járna. Az életmű tudatos felépítésének kérdése Németh László életművével kapcsolatosan sem merült fel eddig, noha Németh élete és műve számos jelét mutatta ennek, nem beszélve arról, hogy az író önkomentárjaiban szinte *csak* erről beszélt. Ha, ismét csak tudatosan, az életmű formálódásában nem lett volna fontos szerepe az *időnek*, akkor azt mondhatnánk, hogy majdnem minden összetevőjében előre megtervezetten formálódott az általa megteremtteni vágyott nagyobb mű – megtervezetten, Németh pedig életének kiemelkedő pontjairól visszatekintve igyekezett is láthatóvá tenni ezt a megtervezett egységességet.

Pályája kezdőpontján, a *Nyugat* novellapályázatának megnyerését követően hosszú levélben jelezte Osvát Ernőnek az általa betölteni vágyott szerep legfontosabb jellemzőit, a *Tanu* elindítása után pedig, tulajdonképpen első könyveként *Ember és szerep* címmel megírta, mintegy a formálódó életmű elé, annak bevezetőjét. Merthogy az *Ember és szerep* bevezetőnek íródott, legalábbis Németh elképzelése szerint az lett volna a feladata, hogy előszóként álljon az életmű előtt, s megmutassa annak belső kohéziós pontjait. A nagyobb egységeket összerántó megtervezettséggel később is találkozunk majd, ebben az összefüggésben a *Tanu* tudatos felépítettségét talán nem is kell említeni, ehelyett Németh egyik levelére hívom fel a figyelmet. A levelet a *Tanu* első számának *próbanyomatait* átnézve írta Gulyás Pálnak: „Húsz-huszonöt számot akarok még a Tanuból kiadni; sajtó alá rendezni megelőző kritikáimat; három regényemet és színdarabomat; kikerekíteni a verskötetemet, s a legfontosabb: megírni életrajzomat; – ha az megvan, munkásságom, úgy érzem, teljes egész, melyhez sem én nem adhatok hozzá, s melyből mások sem vehetnek el. Ha minden erőmet összeszedem, három-négy év alatt ezt a munkát elvégezhetem; feleségemmel megbeszéltük, hogy mihamarabb pénzhez jutunk, veszünk Pest körül egy hold földet egy egyszobás házzal, s oda húzódunk.”²

A *Tanút* végül is 1937-ben zárta le, egyedül írott folyóiratának tizenhét füzetben huszonkét (!) száma jelent meg, utána a jelzett kivonulás következett, kezdetét vette Németh *exodusainak* sorozata. Az első vélt záróponton pedig, merthogy abból is több akadt, a második világháború lezárulása előtt, megírta *Magam helyett* című önéletrajzát, így, s egyáltalán nem véletlen, hogy éppen így akarta teljessé tenni az életművét. Később is, amikor életének, vele együtt pedig művének kényszerű lezáródása felsejlett előtte, az összefoglalás, műveinek összegyűjtése és véglegesnek szánt önéletrajzának megírása foglalkoztatta, ezzel akarta bemutatni, hogy az élet megélése s az általa tanulmányozott eszmék mit alakítottak azon, amit a legfontosabbnak tartott: önmagán. A végleges lezárás is hasonlított a *Tanu* indulásakor papírra vetettre, mivel gondolkodását, életművét kiteljesítve jutott vissza önmagához. Miközben életművét elrendezte, az életműsorozat kötetei elé megírta *Negyven év* című pályarajzát. Ha az *Ember és szerep* a bevezető volt ehhez a műhöz, akkor a *Negyven év* az összefoglalás, az epilógus, csupán a két szélső pont között megteremtett egységes mű megmutatására nem nyílt lehetősége, az életműsorozat kötetei ehhez nem biztosítottak valódi lehetőséget. Ezért is írta *Naplójában* megkeseredetten: „Megkísért, hogy az egész életmű-szerződést odadobjam. De nem szabad – csak az az elhatározásom lesz szilárdabb, hogy a Művet magamnak adom ki, az ő kiadásuk arra jó, hogy énnekem végig kelljen mennem, össze kelljen állítanom az egyes darabokat, s hogy a közönség figyelmét fölhívja: van az *Utolsó kísérlet* is, nem ez, az eredetije...”³ Igen, volt az *Utolsó kísérlet* is és volt a *Tanu* is, annak a létre az életműsorozat 1989 előtti köteteiből talán még következtetni sem lehet, s létezett, ahogy Németh írta, a teljes mű is.

² Németh László, 1993. 124–126. o., a levél 1932. szeptember 26-án íródott.

³ Németh László, 1980. 181. o.

Az egységes mű felépítésének elképzelése Németh László világából fakadt, mégis érdemes felfigyelnünk arra, hogy Ady költői világában is észrevette a felépítettség jegyeit. „Utalásaiban áttekinthetetlen s szerkezetében mégis világos világ. A motívumok ilyen osztódására, ekkora ösztönösségére s ilyen tudatosságára nemcsak a magyar lírában, de a világírában is bajos példát találni” – mondta, majd *A minden titkok verseire* utalva hozzátette: „Az Adyval kapcsolatban annyiszor emlegetett dantei rend ebben a kötetben mutatja meg bordáit a legnyilvánvalóbban. De burkoltabban: ez lesz a szerkezete mindenik Ady-kötetnek. Ha korunk lélektani figyelemével nézzük: egy-egy lírai önarckép mindegyik.”⁴ Annak megértéséhez, hogy miképpen került a lét, a megélt és a megélendő élet, hozzá kapcsolódóan pedig az egységesként felépíteni vágyott mű gondolkodásának középpontjába, némi kitérőt kell tennünk.

III.

Németh László Dosztojevszkij világát a fontos szellemi jelenségeknek kijáró alapossággal először feltehetően André Gide Dosztojevszkij-monográfiájából ismerte meg. Németh 1928-ban André Gide-ről írt esszét (*André Gide*), szellemi tájékozódásának részét képezte az újabb francia irodalom feltérképezése, mintegy magára rótt feladatként olvasta a francia irodalmat, „amikor foglalkozni kezdtem vele, véletlenül hibáztam rá, az új francia irodalom kellő ismerete nélkül”, írta szokatlan őszinteséggel, s azonnal a maga életének összefüggései közé is állította Gide alakját: „André Gide a huszadik század legnagyobb francia írója. Nem mint művész, ahogy hirdetik róla, s nem mint gondolkozó, ahogy ő szereti hinni. Mint életművész nagy, a szónak abban a nem profán értelmében, hogy az életét szimbólummá fokozta. Maga az ember a műalkotás, nem élete külsőségeivel, hanem általános jelentőségű belső drámájával”,⁵ írta, s ennél nem is írhatott volna többet az, aki a maga életét szerette volna műalkotássá formálni. Közben azonban elolvasta Gide Dosztojevszkijről írott könyvét is, s rátalált a Dosztojevszkij világát uraló antinómiákra. („Egyik francia, angol vagy német regényíró sem vitte végig azt, amit Dosztojevszkij, aki arra használta a regényformát, hogy a modern ember antinómiáját ábrázolja”⁶ – mondja Czesław Miłosz.) Gide-et olvasva Németh nem a formában találta meg az antinómia jelenlétét, hanem az alkat összetettségében: „Antagonizmus: ez a szó, amelyet Dosztojevszkij-tanulmányában André Gide oly szeretettel használ. Az ember nagyságot ő az emberben levő, logikailag össze nem egyeztethető ellentmondások fényével véli fölmérni. Dosztojevszkij ezeknek az antagonizmusoknak valószínűs ég-pokol villáma. A megtisztulást keresi s a bűnben nyújtózik ki, evangéliumi és démoni, szent és szadista.”⁷ Alkattani gondolkodása ekkor rögzült végérvényesen, szinte szárnyalva írta le az alkata egymással ellentétes pólusaira eljutó embert. „Ez az ember – mondta az erkölcsös emberről –, nem törődik a törvénnyel, minden kívülről ráerőszakolt regula értelmetlen ösztöneinek a kétirányúsága mellett. Az ilyen ember hol azt sajnálja, mért nem vagyok fölebb, hol azt, mért nem vagyok alantabb. Szentté merevedne, de ellenállhatatlanul vonzza indulatai bozótja is. Az átlag ember, ha megváltoztatja élete erkölcsi atmoszféráját, már fuldokol. Ő a sűrítés és ritkítás irányában is saját igazibb elemét találja. Ő van jobbra és ő van balra is. S minél inkább jobbra vagy balra kerül, annál inkább vágyik a másik oldalon állni. Föltorlasztja magát és szeretne zuhatagként lezuhanni. S ha lezuhant, visszasajog belé előbbi helyzete. Az erkölcsi igényesség váltotta ki az ösztönök visszaütését, vagy az ösztön törvényei a magasság-vágyat? A Newton harmadik törvénye ez, az erő, amely ellenerőt terem.”⁸ Ezt az élményt Dosztojevszkij műveinek olvasása még inkább felerősíti majd, ekkor azonban még Gide kedvéért jellemezte Dosztojevszkijt. Gondolkodása

⁴ Németh László, 1970. 71–72., 72. o.

⁵ Németh László, 1973. 385. o.

⁶ Miłosz, Czesław, 2001. 69. o.

⁷ Németh László, 1973. 380. o.

⁸ Németh László, 1993. 71–76. o.

középpontjában Gide állt, ezért a leírtakhoz gyorsan hozzátette: „Az a mód, ahogy André Gide ezeknek az antagonizmusoknak az értékmérő jelentőségét túlhangsúlyozza, nyilvánvalóvá teszi, hogy a maga vélt természetét védi.”⁹

Ezt megelőzően is olvashatta Dosztojevszkij írásait, innentől kezdve azonban a korábban tudatosabban tette ezt. 1929 áprilisának végén Földessy Gyulához írott levelében nemcsak a betegségéből való gyógyulásáról írt, hanem újabb, megrázó szellemi élményéről is: „Eckermannból el-elolvastam néhány fejezetecskét, bár egészen lekötni most nem tud – hatalmas konkurrensé támadt Dosztojevszkijben. Azt hiszem, ez az az író, aki teljesen fölnyitja a lelket. Ady óta a legtermékenyítőbb irodalmi hatás, s föltétlenül a legnagyobb író, akivel behatóbban foglalkoztam. A kedviért erősen tanulok oroszul. Szeretnék egy nagyobb Dosztojevszkij-tanulmányt, esetleg könyvet írni; remélem, hogy verem vele nemcsak hazai, Dosztojevszkijről hápogó kis okoskodóinkat, de André Gide könyvét is.”¹⁰ Ekkor, történetesen az év közepén közölt Németh egy rövid írást a *Nyugatban Két könyv Tolsztojról* címmel. Ebben a tulajdonképpen recenzióként közölt írásban két, magyarul akkor megjelent, Tolsztojjal foglalkozó könyvet ismertetett, ezek közül az egyik *Az ismeretlen Tolsztoj* címet viselte, s Tolsztoj kiadatlan írásaiból adott összeállítást, a másik Tolsztoj lányának, Alexandrának a *Tolsztoj futása és halála* című munkája volt, mindez azonban ma már tulajdonképpen lényegtelen, az írás számunkra két ok miatt bír fontossággal. Németh ebben az írásában mondta ki a magyar problémáknak az emberiség általános kérdéseivel való összekapcsolásának szükségességét: „Talán épp az orosz hatás vonhatná a magyar irodalom fölé az örök problémáknak azt a kék egét, amely nélkül a nemzeti irodalom csak egy néptörzs irodalma lehet.”¹¹ (Meglehet, mondani sem kell, az így megteremtődött ellentét párral egész életében küszködött.) A másik ok, hogy Tolsztoj vallásosságának elemzése során talált rá a maga szellemi pozíciójára, Tolsztoj vallásossága kapcsán, de Dosztojevszkijre is utalva írta: „Gyakorlati világjavító kísérleteiben bizonyára sok a naiv, de az elvi álláspont, amelyhez elért, fontosabb az emberiség életében, mint szépirodalmi művei. A vallásban Dosztojevszkij és ő tesz oda az ékezetet, ahova tenni kell: nem a hitre, hanem a vallásos érzésre. Nem azt kérde, hiszed-e, hogy Jézus kiszállt a csónakból és lebegett a Genezáret taván, hanem: az élet-e az utolsó bíród, vagy felelős vagy az életen túl is valakinek. A vallás neki nem az értelem halálugrása, hanem egy élet fölötti szellemi tendencia elismerése. Ő az az ember, aki úgy küzdött ki magának Istent, hogy szellemi életünk törvényeit sem tagadta meg. Vallástanításánál is fontosabb, hogy a lelkiismeret mérlegérzékenységét eddig számba nem vett súlyok mérésére fejlesztette tovább. Patikamérleglen mért a durva tizedes mérlegek korában.”¹² Mindezt Tolsztoj kapcsán, Dosztojevszkijt csupán megemlítve írta. A mából nézve zavarónak tűnik, s talán már akkor is az volt, hogy együtt jellemezte Tolsztojt és Dosztojevszkijt, mintha nem érezte volna a szellemi pozíciójuk közötti különbözőséget, noha Tolsztojt már akkor is a megváltás és az új harmónia, Dosztojevszkijt pedig az apokalipszis és az „értékek átértékelésének” prófétájaként tartották számon, s így keletkezett mítosz körülöttük, ahogy Fehér Ferenc ezt kimutatta, éppen abban a nagy válságban, amelyikből Németh gondolkodása is kinőtt.¹³ Tolsztoj a vallás helyére állította a maga vallásosságát, Dosztojevszkij azonban valami mást tett. Olvassuk újra Németh mondatát: „Ő az az ember, aki úgy küzdött ki magának Istent, hogy szellemi életünk törvényeit sem tagadta meg.” A jellemzés Dosztojevszkijről szól, róla beszél. Érdekes, hogy később Dosztojevszkijt alig említette, Tolsztojt viszont, főképpen 1945 után, annál többet, pedig Némethet akkor is a „szellemi élet törvényeinek” és az „élet fölötti szellemi

⁹ Uo.

¹⁰ Uo.

¹¹ Németh László, 1973. 284. o.

¹² Uo., 288–289. o.

¹³ Fehér Ferenc, 1996. 62. o.

tendencia” elismerésének igénye irányította. Azaz: a vallás által képviselt energiákat az életre vetítette rá, s úgy őrizte meg a vallásos érzéseket, hogy azokat az élet megélésének módjával kapcsolta össze.

IV.

Az *Ulro országa* című könyvében Czesław Miłosz közli – vagy, ahogy mondja: elhelyezi, mint kődarabokat a mozaikon – a Dosztojevszkijről írott tanulmányát. A tanulmány szövege alig néhány oldalt tesz ki, tíz bekezdés, a bekezdések pár mondatra tagolódnak, nem csoda, hogy akkor, amikor könyvébe illesztette a *Dosztojevszkij és a nyugati vallási képzet* címet viselő írást, szükségesnek látta kibontani annak tartalmát. Meglehet, éppen ezzel azokkal a magyarázó jegyzetekkel tette ennek a könyvnek a részévé ezt a pár oldalnyi, bölcséleti súlyú írást, ahogyan az is elképzelhető, hogy kötetének világát tágította-gazdagította a tanulmány közlésével.¹⁴

A könyv, amelyről beszélek, a spirituális hagyományt és annak eltűnését térképezi föl, azt a gazdag gondolkodástörténeti hagyományvilágot, amelyik a racionalizmus uralomra jutásával mintegy „kiiktatózott” az emberiség gondolkodásából. Az embernek az Istenhez fűződő kapcsolata foglalkoztatja, az, hogy az ember az Istennel azonosulva a teljességet találta meg, az Isten tette teljessé az embert, ahogyan azt Eckhart mester is megfogalmazta a XIII. században: „Keressél Istennel bármit is, semmi az, legyen akármi is – haszon vagy jutalom, bensőségesség vagy bármi; *Semmit* keresel, ezért találni is *Semmit* találsz. Hogy *Semmit* lelsz, annak az az oka, hogy keresni is *Semmit* keresel. Minden teremtmény a merő *Semmi*vel egyenlő. Nem azt mondom, hogy csekélyek volnának, vagy hogy egyáltalán valamik is; a merő *Semmi* egytől egyig mind. Aminek nincs léte, az *semmi*. Márpedig egyetlen teremtmény sem bír léttel, mert létük Isten jelenlétén múlik. Ha Isten csak egy pillanatra is elfordulna a teremtményektől, *semmivé* lennének.”¹⁵

Hosszú történeti és gondolkodástörténeti folyamat vezetett odáig, hogy az Istennel való kapcsolatában teljessé váló ember Isten halálának felismerésével eljutott a *Semmi* abszolútizálásához – Heidegger filozófiája már ezt az állapotot rögzítette. Ezt a rendkívül összetett, a világ kiüresedésével, az én autonómiájának és integritásának elvesztésével együtt járó folyamatot Dosztojevszkij mélyen megélte, ennek okán fordult *könyvében* Miłosz is Dosztojevszkij felé: „Dosztojevszkij ifjúkorában hitt az emberiségben, elérzékenyült a fennkölt eszményképektől, Fourier híve lett, és arra várt, hogy hamarosan beköszönt az egyetemes boldogság. Az a négy év kényszermunka Omszkban, közbüntényekért elítélt parasztok és fékezhetetlen banditák között, akikre csodálattal tekintett – ez érlelte ki legnagyobb művei fő problematikáját. Ekkor tette föl magának a kérdést, képes-e az ember szeretni felebarátját. A *Feljegyzések az csejnyukból* válasza: nem.” A könyvbe iktatott *tanulmány* továbbmegy ennél a megállapításnál, Dosztojevszkij vallásos felfogását a nyugati civilizáción belüli fordulópontként értelmezi, Dosztojevszkijt a vallás Krisztusa és a tudomány igazsága közé helyezi, miközben idézi magát Dosztojevszkijt is, miszerint ha választania kellene Krisztus és az igazság között, akkor Krisztust választaná, s megjegyzi: Dosztojevszkij „soha nem tudott felülemelkedni azon az ellentmondáson, amely a Krisztus és az igazság közti választást felvető mondatában rejlik.”

Ez a választási kényszer minden korábbtól különböző helyzet következménye, nem kapcsolódik a hit és az értelem közötti, a korábbi évszázadokban zajló vitákhoz, sokkalta inkább ahhoz a pillanathoz kötődik, amelyikben a hit már nem volt képes legyőzni az igazságot, ám az igazságot választó ember is sajátos dilemma elé került: „...az egyén létezni akar, de abban a pillanatban, amikor beletörődik az igazságba, vagyis azt mondja, ez van, nincs mit tenni, kétszer kettő négy, akkor kénytelen elismerni, hogy ő maga *nem létezik*. Íme, a meghasadt tudat betegsége – ‘gondolkodom (de gondolkodik-e az objektív

¹⁴ Miłosz, Czesław, 2001. 49. o.

¹⁵ Eckhart mester, 1986. 17. o.

értelem?), tehát nem vagyok', azaz tisztában vagyok azzal, hogy pótolható statisztikai adat vagyok. Ezért kiált 'nemet' a világrendre az elbeszélő, de mivel semmit sem állíthat szembe ezzel a renddel, az egész *Feljegyzések az igazság pártján* áll. A cenzor kihúzta azt a fejezetet, amelyben Dosztojevszkij megpróbálta mindezt ellensúlyozni. Mi volt ott, fogalmunk sincs, csak annyit tudunk, hogy a szerző keresztényként szólalt meg. Akkor sem állította vissza, amikor könyv alakban is megjelent a mű, a fejezet eltűnt."¹⁶

Ne az eltűnt fejezet foglalkoztasson most bennünket, hanem Dosztojevszkij szellemi pozíciójáról gondolkodjunk – az igazsággal, azaz a tudomány által megfogalmazottakkal nem tudott szembefordulni, ám ezen az oldalon állva mégis megpróbált keresztény választ adni az őt foglalkoztató dilemmákra.

V.

Az, ahogyan Németh László az élet megélésének kérdését gondolkodásának középpontjába állította, Dosztojevszkijre nyúlik vissza. A tudományos igazság elismerése és a vallásos érzés átélésének szükségessége nyilvánvalóan Dosztojevszkij hatására alakult ki benne, ennek megértésére csupán a *Feljegyzések az egérlyukból* első részének hatalmas monológját kell elolvasnunk, s ezt kell összevetnünk Németh első fontos regényének, az *Emberi színjáték*nak a megfelelő részeivel. „De hát mi közöm nekem a természet törvényeihez meg a számtanhoz, amikor nekem valahogy nem tetszenek ezek a törvények, és nem tetszik a kétszer kettő négy sem. Én természetesen nem töröm át a falat a homlokommal, ha valóban nincs erőm ahhoz, hogy áttörjem, de nem is békülök ki vele csak azért, mert kőfal áll előttem, s mert nekem nincs elég erőm...” – mondja az egérlyuk lakója. Másutt ezt olvashatjuk: „Az értelem jó dolog, ez kétségtelen, de az értelem csak értelem, és csupán az ember értelmi képességét elégíti ki, az akarás pedig az egész élet, vagyis az egész emberi élet megnyilvánulása az értelemmel meg minden egyéb vakarózással együtt. És bár életünk ebben a megnyilvánulásban gyakran balul üt ki, mégiscsak élet, nem pedig csupán négyzetgyökvonás. Hisz én például egészen természetesen akarok élni, azért, hogy kielégítsem egész életképességemet, nem pedig azért, hogy csupán értelmi képességemet, tehát egész életképességemnek alig csupán huszadrészét elégítsem ki. Mit tud az értelem? Az értelem csak azt tudja, amit sikerült megtudnia (egyebet bizonyára sohasem is fog megtudni; ez ugyan nem vigasz, de miért ne mondjuk ki?), az emberi természet pedig teljes egészében működik, mindazzal együtt, ami benne van, tudatosan és tudattalanul, és ha téved is – de él.” S még mindig ennek a monumentális monológnak a részlete következik: „A tudat például összehasonlíthatatlanul különb, mint a kétszer kettő. A kétszer kettő után, magától értetődik, nem marad semmi tenni-, sőt megismernivaló sem. Akkor csak egyet lehet – eltönni az őt érzékünket és szemlélődésbe merülni. Igaz ugyan, hogy a tudattal is ugyanarra az eredményre lyukadunk ki, de legalább megkorbácsolhatjuk néha magunkat, és az mégiscsak új életet önt az emberbe. Igaz, hogy ez maradi dolog, de mégiscsak jobb a semminél.”¹⁷

Ez az ember az egyéniség jogát követeli, nem akar hasonlítani senkire, s azt szeretné, ha rá se hasonlítana senki. Ha az a világ, amelyikben élnie adatik, normális, akkor ő nem szeretne normális lenni. Ő is és Boda Zoltán, az *Emberi színjáték* főhőse is az elkülönülést keresi, a különbözőség jogát, hogy így lehessenek részesei az emberiségnek. Boda Zoltán monológjaiban a társadalmi meghatározottságokkal szemben szintén az egyéni akaratra helyezte a hangsúlyt. „Minden embernek magának kell tisztáznia életét. Ha csupa önmagával rendbejött emberből állna a társadalom, akkor a társadalom se tehetne mást, ő is rendbe jönne. [...] Egész határozottan érzem, hogy az én életemet nemcsak Lenin és Marx, de Krisztus sem

¹⁶ Idézett részek: Miłosz, Czesław, 2001. 49., 73., 79. o.

¹⁷ Idézett részek: Dosztojevszkij, F. M., 1973. 693., 700. o.

oldhatja meg. Csak magam!” Ezzel tudatosította és vállalta önmaga és a világ ellentétét, ugyanakkor kísérletet is tett az ellentét feloldására. A szeretetvallás, mások szolgálata a győzelem igényeként fogalmazódott meg nála, törekvése a belső értékek hasznosítását követelte. Mikor kiderült, hogy a szeretet nem képes visszavezetni az életbe, az irodalom jelentette számára a visszatérés új lehetőségét. Proféciaának tekintette az irodalmat, így az része lett etikai tiltakozásának is. Az irodalom, az íráság összefogta fejlődésének addigi motívumait és továbbfejlesztette önigazolását: „...egyszerre egész idegen, a világtól különböző anyagnak érezte magát, amely büszke lehet rá, hogy ennyi ellenséges erő közt is élni tud. S újra átvillant rajta, de most sokkal élesebben a Nagy Költemény, igazolni mindazt, ami vele történt, megénekelni a Farakás legendájától az előző esti kiábrándulásig mindent: gyönyörű önapoteózis, amely világra szólóan megmutatja, hogy a Boda Zoltán-elemnek éppúgy megvan a maga jogosultsága a Mindenségben, mint a vasnak vagy káliumnak, akármilyen fölöslegesnek tűnik fel az első pillanatra.” Korábbi gondolatmenetét most az irodalom kapcsán fogalmazta újra: „...a költészet semmit sem tisztáz. Aki kész, az felmutatja magát, aki nem kész, vergődik. Csak az élet tisztáz. Ha én holnap rendbe jövök magammal, nem írok többet” – mondta. A Csonkaság dicséretéről írt verset, alkata igazolására és elfogadtatására törekedett. Tagadta a társadalmat, a társadalomhoz való alkalmazkodás felfogása szerint önmaga elárulásaként valósulhat csak meg. Ettől a felfogástól egyenes út vezetett Hódosig, a Cigánysorig, az ottani gyülekezetig. Világképét, vallásos felfogását újabb s újabb stációkat bejárva volt kénytelen megfogalmazni. Világképében kiemelkedő hely jutott a „vallásos érzésnek”. Az egyén, a hős, miután a társadalomról önmagára helyezte a hangsúlyt, nem fogadhatta el az emberi lelkiismeret felmentését, a tizenkilencedik századi haladástannal is ezért fordult szembe. „Aki a haladásban hisz, nem hisz önmagában. A haladás eltolja rólunk a felelősséget. Én csak láncszem vagyok, én csak szerény sejt vagyok. Már akkor inkább a kereszténység. [...] A haladás talán van, de nem tudok mit kezdeni vele. Isten talán nincs, de meg lehet fogódzni benne” – mondta. Vallásossága azonban különbözött a vallások tételeitől, Zoltán ugyanis nem a hitet, hanem az érzést állította előtérbe. Önmagát akarta felmutatni, az életet akarta tisztázni, a boldogságot, a harmóniát szeretne volna elérni, s ez mind a hitnek az önmagára való vonatkoztatását jelentette. A vallást elszakította az „ég zsinórpádlásától”, ahogyan a regény másik hőse, Horváth Laci mondta, s azt is önmagába helyezte. Üdvösség-hajszolása közben így vált önmaga céljává és mértékévé is, „az emberek a maguk alkotásai, a természet a tied” – mondta. A reá jutó rész helyett az egésztest követelte: „A foglalkozás: osztozkodás az emberi munkában, s védekezés az egyéni gond ellen. Mi történt ezzel az emberrel, hogy nem akar osztozkodni, hanem az egész emberi munka kell neki, ahogy a filozófiának az egész tudás? Ki biztosította be ezt a vakmerőt, hogy átnéz a gond vállán, s lemond a védelemről, amely a részmunkásnak kijár?” – kérdezte.¹⁸ Saját istenébe, önmagába kapaszkodott, hiszen nála a hit akarata a személyiségből eredt, s a személyiségre irányult. Az Isten ez emberbe került, a túlvilág az életbe...

Innét elindulva érthetjük meg, hogy Németh Lászlót miért jellemezte az élet fölfokozott szemlélete, életművében ugyanis a valódi kohéziós, azaz az egyes műveket magához rántó erőt az élet fölfokozott megélése teremtette meg, ez adott az egyes létállapotok kivetítődésének magukon túlmutató jelentőséget. Bármelyik időpillanatot is szemléljük, Németh valóban mindig az élet megélésének módjával, annak fölsejlő távlataival vagy éppenséggel elakadásaival mérte önmaga helyzetét. Már említett első fontos regényét, az *Emberi színjátékot* követően, a *Tanu* programjának élén a minőség gondolatával szorosan összekapcsolódva ugyancsak az egyéniség lehetőségeinek keresése állt – s csak ezt követően következett mindaz, amit a társadalomról, az ideológiákról, a harmadik útról, a minőségszocializmusról s még annyi más jelenségről gondolt. Maga az annyit emlegetett *minőség forradalma* kifejezés is Némethnek a munka és szenvedély elszakadását feloldani akaró elképzelésére utalt, az az ember pedig, aki önmagában megvalósítja a minőség forradalmát, őrzi a születtekor megörökölt ezermesterséget, képes a minőségi termelésre, szembe fordul a társada-

¹⁸ Idézett részek: Németh László, 1973.b, 297., 522., 269. o.

lom által kínált életformákkal, s számára a munkának egyetlen faja a tiszteletre méltó: „...a vállalkozás, s olyan államért fog küzdeni, amely megbecsüli a munka egyéni együtthatóját.”¹⁹ Ugyancsak a *Tanul* időszakában írta Németh Gulyás Pálnak: „...újra meggyőződtem, hogy barátságod nagyobb garancia ügyem mellett, mintha a »szajhák kara« udvarolna körül, te pedig közelről láthattad, hogy akármilyen hibáim vannak is, egész életemet akarom eszmévé váltani, illetőleg nem is tekintem életemet másnak, mint kidolgozatlan lemeznek, melyből ciánnal és savakkal, a szenvedés mérgeivel kell egy eszmét előhínom.”²⁰

Az életnek ez a szemlélete megőrződött a későbbi korszakokra is. 1945 után, amikor éppenséggel a változások jellegéről és értelméről töprengett, ebben s még annyi másban Bibó Istvánhoz kapcsolódva, így írt: „Az az erkölcsstan, amely az emberi erkölcsöt – növéstervként – legmagasabb összerendezőjének tekinti, a világot nem ellenségnek, hanem tápláléknak tekinti, nem bizonyítja magát vele szemben, hanem kifejlődik őáltala: létét nem tettekkel, hanem tevékenységgel valósítja meg; sorsa nem döntésekből, hanem a kifejlődés halk ugrásaiból áll.” Ekkor mondta ki, már-már az axiómák tömörségével: „A tett akkor jön, ha a lét elakad. A legnagyobb tett – lenni, és nem szorulni tette”,²¹ etikai rendszerét pedig az ötvenes évek második felétől kezdődően dolgozta ki.

Kell-e mondani, hogy Németh Lászlónál az alkat felfedezése is Dosztojevszkij hatására történt? A vallásos érzés mellett az alkati antinómia tudatosítását is Dosztojevszkijnek köszönheti. Igaz, az alkati antinomikus összetettségét már az említett Gide-esszében leírta, világot azonban csak jóval később teremtett erre az összetettségre. Visszatekintve két különböző alkat eredőjeként teremtette meg magát, s művei világát is a hősök alkatából bontotta ki. Ezen a ponton elkanyarodott Dosztojevszkijtől, akinél a hősök egymásmellettisége teremtette meg a művek antinomikus világát, Némethnél pedig egy-egy hős alkata uralta a szóban forgó művet, a hősök antinomikus párja éppen csak megmutatkozott azokban. Ennek is megvolt az oka, láttuk, hogy az *élet* és *mű* antinómiájáról Németh az életre helyezte a hangsúlyt, azt növesztette föl, s az az élet, amelyikkel azonosult, uralkodóvá vált a művön. Am nem egyszerűen egy tudat uralja a művek világát, hanem – látni fogjuk majd – az egy emberre szűkített vagy éppen növesztett élet és a külső világ összeütközése. Az antinómia a Németh által önmaga számára kialakított szerepek egymás mellé állításakor is felfedezhető: éppenséggel az egymással szembenálló szerepek közötti mozgás révén épült be az idő Németh László világába.

A megemelt élet és az alkati antinómia középpontba állítása kapcsolja Németh Lászlót legkiválóbb kortársaihoz, s teszi művét valóban korjellemzővé. Gondoljunk például arra, hogy a lét Heidegger gondolkodásának középponti kategóriája, s Heidegger is feltette magának a kérdést, hogy milyen magatartást kell magának választania, hogy az emberi élet a maga sajátosságaiban megmutatkozhasson előtte. Ehhez hasonlóan Heidegger gondolkodásához kapcsolódik Németh az élet fölfokozottságának hangsúlyozásával is: nem fogadja el a lét mögött fölsejlő Semmit (noha tudomása van róla), ehelyett az életet ruházza föl minden értékkel; egyáltalán nem véletlen, hogy az életet azzal a „vallásos érzéssel” hevítette át, amelyet a vallások a túlvilággal való kapcsolatban teremtettek meg. Az élet ebben a fölfogásban menekülés is, miközben hatalmas energiákkal töltődik fel, némiképp összhangban Heideggernek azzal a gondolatával, mely szerint „az ittlét mindaddig, amíg létezik, sosem készen, sosem egész és lezárt, mint valami tárgy, hanem a jövő és a lehetőségek felé mindig nyitott marad.”²² Nem feledkezhetünk el arról sem, hogy Heidegger gondolatrendszerének kialakulásában a húszas években megmutatkozó válságjelenségek is szerepet játszottak, s Németh ezeket a válságjelenségeket szintén mélyen átélte.

¹⁹ Németh László, 1933. 141–143. o.

²⁰ Németh László, 1993. 164–166. o.

²¹ Idézett részek: Németh László, 1980. 750. o.

²² Safranski, Rüdiger, 2000. 221. o.

A Németh László életét és műveit uraló, antinomikus vonásokkal felruházott alkat is önmagán túlmutató jelentőséggel bír: hangsúlyozása révén nem csupán a megemelt élet-hez kapcsolódó feszültségek megjelenítésére nyílt lehetősége, hanem rendkívül jelentős szellemi jelenséghöz is kapcsolódott általa. Fehér Ferenc a Dosztojevszkij uraló antinómiák kapcsán írta le: „ő az antinómiák klasszikus költője, aki a polgári individualitás fejlődési lehetőségének poláris ellentéteit – néha egy ember lelkében, néha egymással szembefordított figurákban – a legszélsőségesebben megélte.”²³ Lengyel András Tverdo-ta György kutatásaira is alapozva bemutatta, hogy – példaként idézve – „József Attila a *Szabad-ötletek jegyzékében* és *A Dunánál* című ódájában, nagyjából egyazon pillanatban, problémáira diametrálisan ellentétes válaszokat adott”, a József Attila világát uraló antinomikus vonásokat pedig végső soron az „elrejtőzött világegész” és a bizonyosság keresésének kényszerében és megtalálásuk lehetetlenségében látta.²⁴ Ebben az összefüggérendszerben Németh alkati hangoltságú viaskodásait is a nagyobb világ törvényeit figyelembe vevően tudatosítottak, s nem pedig ösztönösnek, a családi életből természetesen kibomlónak kell látnunk, noha erre korábban megvolt a hajlandóságunk.

VI.

Az időben való létezés aztán újabb – minden eddiginél súlyosabb – antinómiát is elhelyezett Németh gondolkodásában: pályája kezdetén önmagát, ezt az *Emberi színjáték*ból vett töredékek is jelezték, a Semmi eluralkodásának folyamatába helyezte, s a szétesés ellenére próbálta a világban a lábát megvetni, 1945 után viszont az újkori szellem gondolkodásmódját tanulmányozta, az elemzés uralomra jutását, s ennek eredményeit igyekezett a gondolkodásába építeni. Tanulmányai azt mutatták meg számára, hogy az elemzés mint módszer az újkorban formálódott ki: „Az újkor története voltaképp a XVI-XVII. század fordulóján kezdődik, ahol a természettudomány módszerei kialakulnak. Az újkor története nem is más, mint ennek a módszernek a behatolása művészet és élet különböző területeire, filozófiába, irodalomba, a gyakorlati tudományokba stb., s a technikán át a mindennapi életbe is.”²⁵

Az a folyamat, amelyről tanulmányaiban Németh hallatlan részletességgel és kedvvel beszélt, ugyanaz, mint amelyet Miłosz a varázslat megtörőjének tartott. Az elemzés uralomra kerülése – Miłosz ezt a folyamatot Newtontól eredeztette – hozta magával a világot varázslatként megélők vagy megélni akarók szemszögéből a világ kiüresedését, a Semmi uralomra kerülését. Nem mondott mást Paiszjij atya sem *A Karamazov testvérekben*: „A világi tudomány nagy erővé egyesülve, kivált a legutóbbi időkben szétboncolt mindent, ami égit csak örökölt kaptunk a szent könyvekben, és az e világi tudósok kegyetlen elemzése után az egész régebbi szent tanításból – egyáltalán semmi sem maradt.”²⁶ Ez azt is jelenti, hogy Németh gondolkodásának első és második szakasza, hiszen pályakezdésével, Dosztojevszkijhez való viszonyulásával, Boda Zoltán „igehirdetésével” magát is a Semmi irányába mutató folyamatba helyezte, ugyanannak a történeti-gondolkodástörténeti folyamatnak egyik, majd másik oldalával való azonosulással járt együtt.

Németh László vakként szemlélte volna a világot, ha nem vette volna észre, hogy a különböző időpillanatokban az általa elfoglalt szellemi alapállások a történelmi időbe kivetítve antinomikus párként léteztek. Természetesen tudatában volt ennek, pályája zárópontján, *A „vallásos” nevelésről* című tanulmányában – egyáltalán nem véletlen, hogy a vallásos érzés fontosságát ismét felvető írásában tért vissza erre a kérdésre – az egész problematikával szembenézett. Amikor egyik olvasója Toynbee írásait küldte meg neki, ezt a gesztust így kommentálta: „A cikk megküldője előtt lelkem üdvössége lebeghetett, hisz harminc év

²³ Fehér Ferenc, 1996. 63. o.

²⁴ Lengyel András, 1996. 18. o.

²⁵ Németh László, 1988. 6. o.

²⁶ Dosztojevszkij, F. M., 1971. 219. o.

óta mindig akadt egy-egy ember, aki nem tudott belenyugodni, hogy azt az egy-két lépést, ami a vallástól szerinte elválaszt, meg ne tetesse s mért ne épp ő tetesse meg velem. Az illető alkalmasint látta a *Galilei*-t, tudja hogy én is a XVII. századot tartom a szakadás korának, s a *Galilei*-ben épp annak a meg hasonlításnak a kezdeteit írtam meg, mely a tudományban szárnyat bontó ész s a vallás hatalmában maradt érzések közt támadt; figyelmeztetni akart hát, hogy kívánná egy nagy tudós, akinek a nevével írásaimban tán találkozott is, ezt a háromszáz éve mélyülő meg hasonlást, az újkori ember igazi schizofreniáját feloldani.”

A dilemmát, az újkori ember, de akár a maga életének dilemmáját Németh így exponálta: „Az újkori ember szerencsétlensége az volt, hogy ezt a két egymásra szorult félényt elválasztotta egymástól; a tudomány a vadember igényeinek a megvetésére nevelte az ész, a primitív viszont kielégítetlen, álútra szorult igényeivel megrontja az életet, s végeredményben megbosszulja magát az éssen is.”²⁷ Fel lehet-e oldani ezt az ellentmondást? Aligha, inkább csak feloldási kísérleteket lehet tenni. (Németh ilyen megoldási kísérletnek látta – most már különbséget téve közöttük – Dosztojevszkij és Tolsztoj válasza: it is: Dosztojevszkij a „vademberi”, Tolsztoj a „filozófusi” ugrást képviselte.) A maga feloldási kísérletében visszatért szellemi kiindulópontjához: elfogadta a tudomány eredményeit, de a vallásos, nem az Isten létéből következő, hanem a világ iránti áhítatból fakadó vagy azt felépítő érzést sem zárta ki gondolkodásából.

A kérdésre, megélte-e Németh a Semmivel való találkozást, szembenézett-e vele?, egyértelmű *nemmel* kell válaszolnunk. Ez a *nem* alighanem szellemi kiindulópontjának az eredménye, a hitet ugyanis adottságként tételezte, s ha folytatott küzdelmet önmagával, márpedig folytatott, egész életét folytonos küzdelmekben és viaskodásokban élte meg, akkor ez a küzdelem a hitért folyt, a meggyőződésért és a bizonyosságért. Az ő számára ugyanis nem a *Teljesség* és a *Semmi* ellentétpárja létezett, hanem a *hit* és a *hitetlenség* ellentétpárja, a hitetlenség és az ezzel együtt járó kiüresedés, eljelentéktelenedés riasztotta. Ám ennek a jelenségkörnek az elemzésekor is óvatosnak kell lennünk. Az antinómiákban létezve, gondolkodása mozgástörvényeit követve sokszor jutott el a végsőnek gondolt pontra, ám ez csupán „kilengés” volt – mintegy annak a helyzeti pozíciónak az elfoglalása, ahonnan az ellentétes irányba indulhatott el. Mindez azonban nem feledtetheti, hogy pályája ütközésekkel tarkítottan telt el, méghozzá úgy, hogy az ütközések sora, a heroikusság, ez is Németh kifejezése önmagával kapcsolatban, szinte már az indulás pillanatában beleprogramozódott ebbe az életútba. „Két tendencia hat ebben az emberben – már-mint abban az erkölcsös emberben, akit a *Gide*-esszéiben jellemezett. – Mint egy fölhajított kőben, egymást rontja benne a fölhajítás sebessége s a földnehezség gyorsulása. A kezdeti nehézség azt mondja: hős vagyok, a vak erők ellenében élek, a föld azt mondja: ostobaság a vak erők ellen küzdeni. Ugyanannak, aki oly szenvedélyes igenekeket mond, gúnyos nemeket is kell mondania. (...) Állítás és tagadás nem a világ értelmére, hanem az egyéni erőfeszítés értelmére vonatkozik. Az egyik műfaj mélyén kétségbeesetten megfeszült izmok szoronganak, a másikat minden izmok elpetyhüdése jellemzi. (...) A heroizmus hinni akar. Amiben hisz, az változik.”²⁸

Láthatjuk, gondolkodása cselekvés-, ebből következően pedig eredménykényszerrel telítődött, a hitre a cselekvés értelmességének megteremtéséhez volt szüksége. A felvázolt kettősségből a heroizmust, ezzel pedig a hit akarását választotta. Nem a hitet önmagában, ezt már nem tudta megtenni, sem a kifejezés vallásos értelmében, sem az életre vonatkozóan, hanem azt, hogy akarni kell a hitet, mert nélküle nem lehet létezni, még akkor is akarni kell, ha már nem lehet belékapaszkodni. Ezért, a hit akarata miatt nagyítódta fel életének botlásai, erősebben, mint a valóban hívő embernél, hiszen ő megérti, feldolgozza és megbosszítja akár magának is a történeteket, míg az az ember, aki csak akarja a hitet, botlásait önma-

²⁷ Idézett részek: Németh László, 1974. 10., 11. o.

²⁸ Németh László, 1973. 381. o.

gában felnöveszti, mivel akarata ellen cselekedett, s ezzel tulajdonképpen önmagát sértette meg, ezt pedig senkinek, így magának sem tudja megbocsátani. Ez az ember a szeme előtt felsejlő kiüresedéssel sem tud mit kezdeni, vagy nem veszi észre, vagy ha észreveszi, akkor elmenekül előle. A szerep megmutatja magát, feltöltődik a készenlében lévő energiákkal, azt, aki vállalta a szerep betöltését, a tetőpontra juttatja, aztán pedig már az aláhullás, a szét-esés, a kiüresedés következik. Ekkor, a mélyponton lévő embernek mutatná meg magát a Semmi, ekkor lehetne szembenézni vele, tanulmányozni, leírni, belépusztulni vagy elmenekülni előle – főképpen egy újabb, akkor felsejlő, újonnan megmutatkozó szerepbe, mint tette azt Németh is, számtalan alkalommal. Németh előtt, nyilvánvalóan azért, mert a kínálkozó szerepekben elvegyülve formálta művét, sokszor megjelent a kiüresedés réme, legalább annyiszor, ahányszor a hit szót leírta vagy a heroikus kifejezést használta. Érezte, hogy választott szerepeiben szinte a választóvonalon mozog, a szerepet még be lehetett tölteni, de alá is lehetett zuhanni a magasból. A valódi kilépés akkor történt meg, amikor szerepei mindegyikétől eltávolodott, amikor már majdhogynem védekezőeszköz-ként maga előtt tartott előfeltevéseire sem számíthatott. Erre a saját világából való kilépésre s így a felnövesztett szereptudat elhagyására azonban alig-alig találunk példát, talán csak az 1941. április 29-én Gulyás Pálhoz írott levelét idézhetjük: „A húsvétot Kenesén töltöttem, mögöttem Teleki P. öngyilkossága, fölöttem a tavaszi háború motorzúgása, a táskámban Aiszkhülosz – s én a Minőség forradalma III. kötetéhez javígtattam a Tanu régi naplóit (San Remo, Erdélyi útirajz). Egyszerre valami damaszkuszi villanás csapott át rajtam (de Paulusból – önmagam Paulusából önmagam Saulusává tevő), és megéreztem jelentéktelenségemet. De úgy, hogy ez az érzés azóta is a legnagyobb élményem. Jelentéktelen – nemcsak ebben a világomlásban, de még a magyar irodalomban is. Két-három hét óta ez az érzés bont és épít bennem. Volt fájdalma: a szégyen, hogy olyan szerepekben kakaskodtam, melyekben mások, nagyobbak, észrevehették a kicsinységemet. De van vigasza is, hisz szenvedéseim nagy része úgy is abból támadt, hogy egy próféta gesztusait erőltettem egy nyárspolgár kötöttségeivel...”²⁹

Ez a pillanat, az önmaga jelentéktelenségére ráismerő pillanat szinte az egyedüli Németh életében, mivelhogy életfelfogása hősiess volt, legalábbis pályája első nagy korszakában, meghódítandó területeket, legyőzendő ellenfeleket keresett magának, önmagáért, választott szerepeiért akart helyt állni, így aztán ekkori élete a maga fölé növesztett szerepek törvényei szerint rendeződött. Ha kapcsolatba került valamivel, azonnal személyessé formálta azt, alkata, gondolatrendszere ránőtt az irodalomra is, az irodalmi műfajokat „átértelmezte”, saját hőstipológiát alakított ki, szerepeiből és a műveiből organikusan kibontakozó rendszer formálódott, ennek minden eleme kapcsolatban állt a többivel.

VII.

Ezen a ponton érkeztünk el a *mű vagy vallomás?* kérdésének feltevéséhez, ahhoz, hogy megkérdezzük: önálló, saját alakjáról leváló műveket írt-e Németh, vagy olyan, önmaga alkataiból-világából táplálkozó munkákat, amelyek külön-külön való létük mellett egységessé összeolvadó vallomássorozatként is olvashatók? A művek sorából felépülő nagyobb mű vágya, ahogyan erre a nagyobb műre többször is utalt, nyilvánvalóan a Semmitől való elfordulásnak, az élet ezzel együtt járó felnövesztésének, aztán pedig eltorlaszolódásának köszönheti a létét. A felnövesztett én mindig törekszik a példaállításra és a vallomástételre, Boda Zoltán, az *Emberi színjáték* főhőse az önüdvözülés mítoszát teremtette meg, a regény ezzel mintegy csírájában magában hordozta a kibontakozó életmű legkarakteresebb vonását. Láttuk, Németh jóformán a *Tanu* indulásakor belekezdett a munkáit magába foglaló mű előhangja, az *Ember és szerep* papírra vetésébe, jelezve, hogy az általa megteremteni vágyott mű egyáltalán nem nélkülözi majd a személyességet és a vallomásosságot.

²⁹ Németh László, 1993. 376–377. o.

A létrejött és a visszapillantások időszakában önmaga előtt is megmutatkozó mű azonban másképpen őrzi a vallomások jegyeit, mint ahogy azt tételezte. Bár arról, hogy miképpen is képzelte el az életet előtérbe állító művet, nem beszélt, utalásaiból és a számos lélektani megfigyelésre alkalmat nyújtó feljegyzéseiből úgy tűnik, hogy a cselekvés mindenképpen megelőzte volna a művet, valamiképpen úgy, ahogy az *Emberi színjáték*ban is történt: a regényben Boda Zoltán életéhez kapcsolódtak, annak függvényében léteztek a tanításai. A cselekvés később is kiemelt jelentőséggel bírt Németh gondolkodásában, valódi történésként ezeket tartotta számon, gondoljunk például arra, hogy a cselekvésként megélt *Tanu*-időszakot a későbbi időszakok állandó viszonyítási pontjaként szerepeltette, ahogy a szárszói beszédet is kiemelkedő jelentőségűnek tartotta, nem csupán a tartalma miatt, hanem azért is, ahogy elmondta. Később a tanítás bírt számára meghatározó jelentőséggel, ez is formálódó világa törvényeiből következett, bár a gyakorlat egyre inkább összeütközésbe került a műveknek való elkötelezettséggel. A cselekvés, majd a cselekvés függvényében létező mű mellé csatlakozott volna az önéletrajz, ennek az önmagán-önmagában megfigyelt változásokat kellett volna rögzítenie. Az önéletrajznak erre a típusára is találunk példákat Németh életművén belül, gondoljunk csak a *Tanu-évek* című szövegére vagy a *Magam helyett* című nagyobb terjedelmű önéletrajzi írására. Egyetlen pillanatra sem találjuk meg bennük például az *Ember és szerep* hevesességét, nem az általa megteremteti vágyott nagyobb mű részei, vagy ha igen, akkor is csak a dokumentálás, a történések önmaga szempontjából való rögzítése volt a feladatuk. Az életnek, ezzel együtt pedig a cselekvésnek, a közvetlen cselekvés vágyának a hangsúlyozásában természetesen számos tizenkilencedik századi vonás fedezhető fel, ne lepődjünk meg ezen, az a Németh László, aki a húszas évek végétől hallatlan izgalommal vetette rá magát a huszadik századi szellem tanulmányozására, számos tizenkilencedik századi vonást őrzött magában, a két század különbözőségét szinte önmagában ütköztette.

Az élet elakadásának pillanatában azonban a mű, nem is mindig az említett egységes mű, hanem inkább egy-egy regény vagy dráma megírása vált legfőbb céljává; önmaga és az élet megélése közé a műveket állította, azoknak feladatokat jelölt ki, a maga életével kapcsolatban is. Ennek kapcsán nagyon pontosan írta Szilágyi Erzsébet: „Németh László meggyőződéssel vallotta, hogy egy gondolat, egy műalkotás igazi hatóereje nem tartalmi értékeiből származik, hanem abból, hogy mit ad a kezünkbe egy-egy ilyen igazság a saját önmegértésünk lehetőségéül.”³⁰ Alkatával viaskodva építette be a maga világába az időt, az alkat szélső pólusai között vibrálva mindenkori létállapotát esszébe, drámákba, regényekbe vetítette ki. Írói-gondolkodói világában a gondolatok és motívumok hatalmas rendszert alkottak, miközben az élet megélésének lehetséges változatait mérlegelte, gondolkodása a megemelt lélettől a megértett élet irányába mozdult el. Ha írói-gondolkodói világának kezdőpontját az *Emberi színjáték* jelentette, akkor a végső pontot az ötvenes évek végétől írott *Irgalom* című regény (1965-ben jelent csak meg). Az egyén önmagának való elkötelezettségét hirdette első regénye, az *én és az emberiség* lehetséges kapcsolatáról szólt a pályázáró mű. Az *Irgalomban* az egész emberiségre hivatkozott, s máskor is, a *Tanu* kiáltványában, az *Iszonyban* például, ez az emberiséghez való viszonyítás is Dosztojevskij hatására került be Németh László világába; az egerlyukban élő ember monológiájában olvashatjuk: „Amikor már ismert költő és kamarás leszek, lépten-nyomon beleszeretek valakibe; tengernyi pénzt, milliókat kapok és nyomban az emberiségre áldozom...”, valamivel később ugyancsak az emberiség kifejezéssel találkozunk: „ábrándjaim olyan boldogságig hevültek, hogy okvetlenül, azonnal össze kellett ölelkeznem az emberekkel, az egész emberiséggel”, ismét csak valamivel később: „hazafelé menet egy időre félretettem azt a vágyamat, hogy összeölelkezzek az egész emberiséggel.”³¹

³⁰ Szilágyi Erzsébet, 2001. 20–21. o.

³¹ Idézett részek: Dosztojevskij, F. M., 1973. 720., 721. o.

Németh művei részeseivé váltak az így kialakuló rendszernek, de – a legjelentősebbek legalábbis – önmagukban is léteznek, maga a teljes mű viszont csak az idővel való kapcsolatban mutatja meg magát teljes egészében. Példaként felelevenitem, amit Berzsenyiről írt egyik *Naplójában*: „Minden életkorban szükségem volt egy barátra, aki az én akkori alapangulatomban tud mellettem ülni. Az élők közt nem igen volt ilyen, a halottak közül kellett föl hívnom őket vagy megcsinálni. Most Berzsenyi (majd az élő Móricz Zsigmond) lett az, ami valaha Antigone és Kurátor Zsófi. Bármilyen különböző is volt az alkatunk, a magányomon, az elzártságomon keresztül megértettem őket. Szinte gyönyörűség volt a dohukat, a mélabújukat fölvenni magamban.”³² Esszéinek, drámáinak hősei nagyobbrészt történelmi szereplők, Németh mégis úgy beszélt róluk, mintha magáról beszélt volna, önmagára volt jellemző mindaz, amit róluk mondott; ebben az apró – apró?, a VII. Gergelyről, Galileiről, Széchenyiről írott esszék, tanulmányok, drámák vannak közöttük! – arcképeknek a sorozatából s létállapotának folyamatos kivetítéséből felépülő műben a szépírói munkák öntörvényűsége és az élet megéléséhez kapcsolódó vallomásosság szembekerült egymással. Az egyes munkák, merthogy azokban mégiscsak az élet küzdelmei zajlottak, hangsúlyozottan vallomásos hangoltságot kaptak, felerősödött a kapcsolódásuk. Önálló létük mellett valamiféle rájuk mért feladatnak is megfeleltek, funkciójuk lett azon nagyobb egészen belül, amelyről Németh annyiszor beszélt. Súlyuk, értékük, nem a helyük, azt az idő mozgása határozta meg, Németh küzdelmeinek heveségétől teremtdött meg. Regényei, közöttük az említettek is, kulcsregényként is olvashatóak, ehhez a szinthez kapcsolódik vallomásainak, önéletrajzi írásainak, drámáinak, esszéinek, leveleinek nagyobbik része. Példát említve: Németh egyik legismertebb regényének, az *Iszony*nak a valódi kérdése az, hogy lehet-e bűnként értelmezni a magunk világának kétségbeesett megvédését, felmerült az íróban pár hónappal a regény végleges változatának papírra vetését megelőzően is, minden „áttételt” nélkülöző vallomásában, amelyet egyik legmélyebb, legnagyobb erejű írásának tartok. (A töredékekben megőrződött írás a *Személyes ügyben – Cikkfogalmazványok és töredékek* – címmel jelent meg.) Ehhez hasonlóan érezhetjük azt is, hogy különböző naplót, feljegyzéseit, leveleit, vallomásait hatalmas erő hatja át, ez az erő ma is képes fogva tartani az írások olvasóit. Németh László, most még maradunk ennél a megállapításnál, az önmagában felnövesztett lélek vallomásaiként írások – művek és vallomások – sorát hagyta ránk, immáron rajtunk múlik, hogy olvassuk-e őket, s ha igen, akkor hogyan tesszük azt. Az időben egymás mellett álló írások jelentősége, ha önálló létükön túlmutatóan a tehetség és a szellem természetére visszautaló módon is tudjuk olvasni őket, meghaladhatja az egymás mellett álló művek jelentőségét, s váratlan, de nem érdemtelenül elnyert fénybe állíthatja az eddig csupán másodlagos jelentőségűnek tartott munkákat. Ezt a művet immáron az utókornak kell felépítenie, ha képes lesz érdeklődést tanúsítani iránta, s hogy valóban fel kell építenie, az mutatja, hogy alkotórészei minden természetes kapcsolódást nélkülözve hevernek az életműsorozat köteteiben. (Az életműsorozatnak megvolt a maga szerepe Németh műveinek megismertetésében, ám más erényét nem tudjuk megemlíteni, hibái nem csupán a politikai szempontok érvényesüléséből származnak, maga a tematikai csoportosítás sem felel meg az írások szellemének, mivel a tematikájuk alapján egymás mellé állított írásokból eltüntetett egyik legfőbb megteremtőjüket, az időhöz való kapcsolódásukat.)

VIII.

Annak megértéséért, hogy a felnövesztett élet helyére miképpen lépett a mű, méghozzá nem az önmagában létező mű, hanem az egymással szoros kapcsolatban álló művek sorozata – ebben az értelemben műnek tekintem az ide kötődő leveleket, naplókat is –, forduljunk ismét vissza ahhoz, amit Szabó Zoltán mondott Németh Lászlóról. Szabó Zoltán, rokon volt ebben más elemzőkkel-értelmezőkkel, két egymással vetekedő sajátos vonás

³² Németh László, 1977. 554. o.

küzdelmével jellemezte Németh pályáját. (Kell-e mondanunk, hogy az alkati antinómia megnyilvánulása volt ez a két egymással szembekerülő vonás?) Az egyik sajátos vonást a „természetes ember” megmutatkozásával, a másikat az „artificiális ember”, azaz a „társadalom-csinálta” ember megmutatkozásával írta le. A természetes ember ezzel az *homme artificiel* Németh Lászlóval került szembe, az egyik a maga természetes ösztöneit követte, a másik a „környezetből, iskolából, ismeretekből, sznobizmusból, társadalomból, kívülről érkező becsúgyakból, nyomásokból tevődik össze, ezek hatásától meghatározva olyasmivé összegeződik benne, amit mondjuk az »íróság« kifejezéssel, ezzel az artificiais szóval lehetne jellemezni. Az író-képzet, ami ezekből a külső hatásokból tevődik össze, vagyis nem a saját lelkéből lelkedzett, hanem társadalmilag és a környezet felől, és meghatározott, részben diákosan vagy tanárosan konformista.”

A két ember, magatartásmód, íróeszmény érvényesülését Szabó Zoltán más-más időszakban látta: Németh pályáját a természetes ember uralma jellemezte, 1935-ig, a reform elakadásáig, az artificiais emberé pedig 1935 után. „Így teszi az élet második felére az »íróság« képzete és az írói pálya Németh Lászlót olyan tragédiai egyéniséggé, akinek a sorsa, emelkedése s végül a végzete, természetében eleve meg van határozva. Németh László alkat és képlet szerint nem tipikusan író, maga is úgy hiszi, nem elsősorban művész, alkata inkább a »szellem emberé«-é. A pálya folyamán az első évtizedben – 1935-ig – a hódítást, a képességek szerteszét szórását parancsoló »*homme naturel*« az úr, Németh László tehetsége természetének megfelelő korszaka: kalandozások kora. Fiatalkora a váltott vállalkozások kora. Megvan az artificiais, kívülről érkező ellenőrző is, de a döntés a tehetség természete szerinti döntés. Az a feljebb rendelt lélekben, ami valóban felsőbbrendű, mint a kapott képzetekből összetevődő tanáros, diákos ellenlábasa.”

Az artificiais ember győzelmének, mondja Szabó Zoltán, messze ható következményei lesznek majd. Elsőként az, hogy a lélekben felülkerült a mű, a nagy mű vágya, majd pedig az, hogy meghatározóvá válik a tizenkilencedik századiasság, az „irodalmi klasszikusság” iránti vágy: „a rendes tanulmány, a nagy regény, az igazi történelmi dráma, a klasszikus vígjáték: ez adja a gondolatnak, az indulatnak, a váagnak és az iszonynak, a használni akarásnak és az értelemnek azt a kifejezési formát, ami maradandóvá s jelentőssé teszi a művet.” Az íráság tudata, a nagy, akár a nemzet egészét reprezentáló mű megteremtésének vágya adott, ha ugyan adhatott felmentést azért a gondolati önáltatásért, amellyel Németh a korral való küzdelméből a mű kedvéért kilépett. Szabó Zoltán ezt is érzekelte: „És árva Németh László ezt (mármint az önáltatást – F. L.) tudta. Ha nem tudta volna, nem érezte volna nagy műveinek minden diadalát kudarcnak. Ezért félt annyira minden bemutatón. A Tanu-számok megjelenésekor sohase félt, a rákövetkező harcot egyenesen kívánta. Az már a történelemcsinálta környezet és helyzet következménye volt, hogy erről az útról nem volt visszaút, a lelkében lelkedzőhöz, a maga mivoltát kifejezőhöz, az ezt tükrözőhöz, az *homme naturel*-hez. ... Csak kiút volt horizontálisan a vásárhelyi vagy nem-vásárhelyi Certosába előbb, onnan vertikálisan fölfelé.”³³

Ezzel a gondolatmenettel szemben számos ellenvetés felhozható, Vekerdi László például megemlítette, hogy „a Lakatlan Szigeten élő ember – és mi egy kicsit máig ott élünk – nem mindig tudja könnyen megkülönböztetni a »naturalist« az »artificialist«-tól, de még nagy kontinensek irodalmaiban is gyakran épp a leginkább saját tehetségre épülő művekről derülhet ki az »íróság«”.³⁴ Ugyancsak Vekerdi László figyelmeztetett arra, hogy Németh az »íráságból« is kilépett, jóval korábban, ahogy azt Szabó Zoltán jelezte, ha máskor nem, akkor Vásárhelyen, nem beszélve arról, hogy a maga küzdelmeinek megelégeként is szüksége volt a művekre, az alkati antinómia felszínre vetett vonásait műveiben szembeállította egymással, mégis azt kell mondanunk, hogy Szabó Zoltán idézett mondataiban

³³ Idézett részek: Szabó Zoltán, 1984. 233–234. o.

³⁴ Vekerdi László, 2001.

alapvető megfigyelések rögzültek. Ezek megértéséhez látnunk kell azt is, hogy az idő miképpen szorította ki Németh saját korából: 1932-ben még az emberiséghez kívánt szólni történelmi jelentőségű választási alternatívát kínálva, legalábbis ezzel a tudattal élte meg a *Tanu* elindítását, 1935-re elvesztette az addigra megszerzett cselekvési lehetőségeket is, saját terébe szorult vissza, a történelem már valós választási lehetőségeket sem kínált számára, nemhogy olyan helyzetet, amelyikben történelmi súllyal, cselekvőként vehetett volna részt, így maradtak a pillanatok, mint például a szárszói beszéd pillanata, amelyekben a történelemmel szembefordulva a maga álláspontját elmondhatta – s a művek, amelyekbe világának egészét akarta belesűríteni. Nem maradt számára más tér, csak mit a művekben megteremtett, s ez valóban óriási veszteség annak számára, akinek programjában a mű megteremtésének és a közvetlen cselekvésnek a vágya együtt szerepelt. A változás meghatározó jelentőségű, ebben egyetértek Szabó Zoltánnal, azt azonban, hogy műveit a társadalom által elvárt íróság jegyei jellemezték volna, nem tudom elfogadni.

Más történt: nem az „íróság” képzeete erősödött fel, hanem a cselekvés kényszere uralkodott el Németh pályáján, ennek kiszolgáltatottan formálta szerepeit, ennek jegyében írta műveit is, s a különböző célképzeteknek alárendelt alkotói elképzelések a közvetlen vallomások jelenlétét az egyes műveken belül és a művekből összeálló nagyobb művön belül is jócskán felerősítették. Így, a korral s önmagával viaskodva, alkatát a művön is uralkodóvá téve vívta Németh László a maga küzdelmét egészen addig, hogy – túljutva életének „irodalmi periódusán”. Tudom, mérhetetlen leegyszerűsítés rejlik ebben a megállapításban, valahogy azonban mégiscsak igaznak érzem – az irodalom és az élet, a mű és az élet között viaskodva visszajutott az élethez. Itt, pályájának zárópontján, *Negyven év* című pályarajzában írásakor szakadt fel belőle hatalmas önvallomása, ahogyan azt Szabó Zoltán is bemutatta: „Nem a nem írásra teszek fogadalmat most sem, amikor az *Irgalom* odanyújtásával publikációim sorát lezárom – írta. – Élettevékenységeim közül szinte csak ez maradt épen, öngyilkosság volna a mozgásban tartó motort leállítani. Csak irányát változtatom meg. Utolsó vásárhelyi évemből maradt fenn egyik naplóm borítékán a *Chartreuse de V. felirat*. Vásárhelyi Certosa. Egy fiatal barátom, különben kiváló művész, értelmes, rokonszenves ember látogatása hagyta bennem az elhatározást, hogy ha úgyszólván a beszédnek értelme, hagyjunk hát föl vele, s éljünk, mint a karthauziak, fölfele alkotva meg egy-egy napunk. S éltem így vagy két hónapig. A karthauzi fogadalom persze akkor sem mechanikai némaságot jelentett, csak hogy semmi olyanról nem beszélek, ami *nekem* fontos. De akkor még nem voltam érett erre a szerzetességre; családom viszonyai is hazaszóltak. Azóta betegség, környezet közönye, elszakadás mindazoktól, akik szívesen hallgattak, megvalósította fogadalom nélkül is a Certosát körülöttem. Mind ritkábban történik meg, hogy a mondanivaló áttörje a szavakat pötyögtető csöndet, s ha megtörténik: dadogóvá váló hangom, az arcok elidegenedése figyelmeztet, hogy fájdalmaimra nincs fül, gondolataimra felvevő szerv. A mű volt az egyetlen nyelv, melyet még beszéltem, most, hogy ez is megszűnik a közlés szerve lenni: a Certosa teljesen bezárult, s az írás, ha gyakorlom, olyan lesz, mint az imádkozás. Albert Schweitzer okolja meg Bach-könyvében a környező közöny, meg nem értés s a bámulatos, boldog termékenység szomszédságát azzal, hogy Bach nem embereknek, Istennek komponált. Annak, aki már nem hisz, mint ő, a lipcsei karnagy, a személyes Istenben, ez nehezebben megy majd, később is fogott hozzá. De ha Istennek a világ mögött álló, abban csak részben megvalósult s bennünk is a megvalósulásért küzdő lehetőséget tekintjük, akkor a világtól elhagyatva, de lelkünkben meg nem törve, amíg bírjuk: ennek a lehetőségnek tömjénezni, mégiscsak olyasmiságot lesz, mint a karthauzi imája Istenéhez.”³⁵ Láthatjuk, a műveken és a műveiben megörzött küzdelmein keresztül jutott vissza oda, ahonnan elindult: az élethez.

³⁵ Németh László, 1969. 70. o.

IX.

Láttuk, a felnövesztett énnék döntő szerep jutott Németh László szépírói műveiben, akár azt is mondhatnánk, hogy felnövesztett énje uralta azok világát, főképpen azért, mert – szemben szellemi elindítójával, Dosztojevszkijjal – önmaga és a mű közötti kapcsolódást soha nem szüntette meg. Dosztojevszkij világa erősen személyes hangoltságú volt, ahogyan Némethé is, ám Dosztojevszkij írói szólama soha nem került fölénybe az általa teremtett hősök szólamával, míg Németh nem is törekedett a regények világának az önnön világától való eltávolítására, jegyzeteiben, regényeihez, drámáihoz fűzött megjegyzéseiben általában utalt a kapcsolódási pontokra, ám ha nem ismernénk ezeket a megjegyzéseket, akkor is tudomásunk lenne a művek képviselte személyességről, hiszen ugyanannak az írórt fogva tartó gondolatsornak a meghatározott részeit képviselik. Ha gondolkodásunk megmaradna az összehasonlítás egyszerű szintjén, főképpen pedig ha csupán a Dosztojevszkijhez kapcsolódó összehasonlításokkal élnénk, akkor akár arra is gondolhatnánk, hogy a Németh által életre hívott tudatregény nem más, mint a Dosztojevszkij korában és természetesen előtte is létező monologikus regény kései változata. (Ezt a meggyőződést táplálhatja az is, hogy Dosztojevszkij polifonikus regényének leírásakor Mihail Bahtyin sűrűn él a monologikus regény jellemzésével, s a jellemzés során feltáruló számos ismérv valóban lefedti Németh műveit. A tizenkilencedik századi monologikus regény és a Németh által megteremtett tudatregény közötti különbség megértéséhez Németh poétikáját is meg kell vizsgálnunk.) Ám ha ragaszkodnánk az említett azonosításhoz, akkor eltekintenénk attól, hogy Németh gondolkodásának legfőbb szervezője éppen az idő volt, legalapvetőbb törekvése az idő vagy a *kor* – hogy ezt az általánosabban használt kifejezést használjuk – átélésére és kifejezésére irányult, miközben élesen elhatárolta magát a társadalom és a kor ábrázolásától. Már a harmincas évek elején megfogalmazta a korral kapcsolatos nagy vallomását: „A jelen az ember drága kincse. Drága, mint a szabad-akarat. Legnagyobb erőnk: az erőfeszítés érdemességéről mondunk le, ha a jelent odaajándékozunk a történelem távlatának. Praesens perfectumban nem lehet nagy dolgot csinálni. A komikum-érzék is fölkel a »jelen történésze« cím ellen. Érzi, hogy itt valaki az élő nézi úgy, ahogy a holtakat szokás. Az élő azonban mindjárt fölugrik és orron üti. A jelen történésze boncleletet akar fölvenni, ahol csak kopogtatni, hallgatózni szabad. Mindenki iparkodik tájékozódni a maga korában: ez igaz. Csakhogy a magam korát nem úgy kell megértenem, mint Periklészt. A jelenben lelkesedésemhez keresek rözsét, erőim áttöréséhez rést. A jelent azért figyelem, hogy hozzáadhassam magam, személyes bátorsággal eldöntsem a csatát. Periklész korát szemlélni akarom. Egy elhitt jóslat megölheti a hiszékenyt. A túlságosan kielemezett korimperatívuszok megbéníthatják a babonás kort.”³⁶ Ha komolyan vesszük mindazt, amit eddig elmondtunk, akkor Németh gondolkodásában és műveiben – és művei mögött – is látnunk kell a korát, ahogy Dosztojevszkij gondolkodása és művei mögött is az általa meglátott, de még inkább megélt kor húzódott meg, úgy, ahogyan azt Bahtyin leírta: „Maga a korszak teremtette meg a polifonikus regény előfeltételeit. Dosztojevszkij szubjektíve benne állt kora ellentmondásos többsikűségében, többször táborot váltott, az egyiktől a másikhoz csatlakozott, és ebben a vonatkozásban a társadalom objektív életében egyszerre működő különböző síkok személyes életútjának és szellemi formálódásának különböző szakaszai voltak. Ez a személyes tapasztalat Dosztojevszkijt mélyen áthatotta, ő azonban ennek ellenére nem engedte munkáiban közvetlenül, monologikusan kifejeződni. Ez a tapasztalat őt csak hozzásegítette ahhoz, hogy mélyebben megértse ama egymás mellett élő, extenzíve kibomlott ellentmondásokat, amelyek az emberek között – nem egyetlen tudat eszmei lehetőségei között – működtek. A kor objektív ellentmondásai tehát nem azzal hatottak meghatározólag Dosztojevszkij munkásságára, hogy ezeket önnön szellemi fejlődése során személyesen mi-

³⁶ Németh László, 1973. 408. o.

képp élte át, hanem azzal, hogy párhuzamosan együtt élő erőkként objektíve látta meg őket (igaz, e meglátás mélyen személyes átéléssel párosult).³⁷ Ennek a tapasztalatnak a leképeződése a tér volt, az együttesen jelenlévő különböző emberek számára egyaránt biztosított tér, amelyben az egymáshoz való viszonyukat megélték. De miféle tapasztalat rejlett az időben és nem a térben létező Németh László létérzékelése mögött? (Mielőtt megpróbálnánk a kérdésre válaszolni, arra utalunk, hogy az idő valóban Németh központi kategóriája, s nemcsak abban a vonatkozásban, hogy ő maga igyekezett a kor lelkéhez közel hatolni, hanem abban az összefüggésben is, hogy hősei az időben léteznek, valamennyi hosszú fejlődési folyamaton megy keresztül, s még drámáinak a szereplői sem egymással állnak szemben ugyanabban a térben, hanem általában korábbi önmagukkal az időben; Németh számára ezért okozott külön gondot a drámák világának a megteremtése – míg Dosztojevszkij regényeiben szinte drámai nagyjelenetek követik egymást.) S most akkor essen néhány szó Németh létérzékeléséről. Dosztojevszkij és Németh kora között zajlott le az idő regénybeli felértékelődése, gondoljunk a Némethre is ható Marcel Proust regényírói művészetére. Az *Emberi színjáték*ban Németh Dosztojevszkij- és Proust-élménye egyaránt megfigyelhető, később – addig, amíg ilyen jellegű hatásokról egyáltalán beszélhetünk – a Proust-hatás lesz az erősebb; a *Gyász*ban például az emléktömbök a regény szerkezetét meghatározó szerephez jutnak, még akkor is, ha az idő szubjektívizálása nem olyan mértékű, mint Proustnál. A másik meghatározó tapasztalat a felnövesztett én lehetőségeinek beszűkülése. Míg Dosztojevszkij regényhősei a maguk dilemmáit korlátozás nélkül ütköztethetik egymással, addig Németh már az én visszaszorulásának tapasztalatát rögzítette magában, a zárt formák mögé való visszahúzódást. (A zártság tiszteletét alakította ki az újklasszicista irányzat is, ehhez Németh – legalábbis a *Gyász* írásának idején – erősen kötődött.) A hangsúly az egyén lehetőségeinek kibontásáról az egyén és a társadalom ütközésére helyeződött át – s ez az áthelyeződés Németh életében, gondoljunk a *Tanu* keretei közé való kényszerűen megélt visszahúzódására, majd az így megteremtett világának szétesésére 1935-ben, Németh műveiben is megfigyelhető. Míg az 1928-29-ben írt *Emberi színjáték*nak a felnövesztett élet mellett az a legfőbb „dosztojevszkiji” vonása, hogy a regényben a hősök egymás mellett élnek, gondoljunk Boda Zoltán, Horváth Laci és Behr Alfréd hármására s egymást követő nagyjeleneteikre, addig a *Tanu* elindításának pillanatában, az 1932-ben írott *Gyász*nak a legfőbb jellemzője az egyén és a világ ütközésének az ábrázolása lesz, ahogyan aztán az egyén és a világ kapcsolatának vizsgálata lesz majd minden Németh-regény témája, az idő által megteremtett módosulásokkal s a motívumvilág lassú átfejlődésével. De nemcsak a regények világának jellemzője lesz ez, hanem poétikájuk legfőbb szervezőeleme is, úgy, ahogyan Dosztojevszkijnél a polifonikus világlátás sajátosságai is meghatározzák regényeinek poétikáját. Németh az egyén és a világ ütközését ragadta meg, ezért regényeivel kapcsolatban a tudatregény kifejezést – a monologikus regény megfelelője lenne ez – csak akkor tartom használhatónak, ha ehhez a kifejezéshez rögtön hozzátesszük: Németh a tudatregénynek azt a típusát teremtette meg, amelyik az egyén világgal való ütközésének tartalmait mutatja meg, s a tizenkilencedik század által megteremtett monologikus regényt éppen ezáltal aktivizálta és újította meg. Lássuk ennek az aktivizálásnak a sajátosságait. Dérczy Péter a *Gyászt* elemezve a következőket írta: „...megváltozik az elbeszélismód, az elbeszélő viszonya a történethez, legalábbis a korábbi tendenciákhoz, különösen Móriczhoz képest. [...] A regény döntő hányadát az auktorális és perszonális elbeszélés ötvözte adja. [...] Németh László a kétféle elbeszélismódból létrejövő különös tudatábrázoló technikát alkalmazza. Különösnek azért nevezhető ez az eljárás mód, mert Németh László megtartja a múlt századi realista regénytípus különleges megjelenését, azaz a szerzői grammatikát. A szerzői pozíció azonban jelentősen módosult. Amit Kurátor Zsófitól megtudhatunk, az elsősorban ilyen leíró jellegű, szerzői elbeszélésű szövegből származik: ezek a szövegek azonban még-

³⁷ Bahtyin, Mihail, 2001. 39. o.

iscsak egy tudat idejét és terét állítják elénk.”³⁸ Számos pontos megfigyelés található ebben a leírásban, főképpen a tizenkilencedik századi realista regénytípus hagyományainak továbbélésével kapcsolatosan, Dérczy Péterrel szemben azonban úgy gondolom, hogy Németh írásművészetének a sajátosságát nem a szerzői elbeszélésű szövegeknek a hős tudatára való vonatkoztatása jelenti, különösképpen azért nem, mert az *Iszony*ban Németh – lényegében hasonló hatást elérve – a hősnő monológiát teszi meg a tudat ábrázolásának eszközévé, hanem az, hogy egyén és társadalom ütközésének határterületére érkezve egyaránt képes volt az egyén és a társadalom világának ábrázolására, hol a tudat mindent egybefogó feltárásával, hol pedig a hős és a szerző nézőpontjának változtatásával. A tudat tartalmainak feltárásakor is képes ugyanarra a nézőpontváltásra, mint amilyent a hős és a szerző szavainak váltásakor teremt meg. Lássunk egy-egy példát erre. A *Cyász*ban olvashatjuk Kurátor Zsófival kapcsolatban:

„Estefelé néha hazaszaladt a szüleihez. Ilyenkor a kapuk előtt ácsorgó emberek úgy néztek rá, mintha nem is őt, hanem a szerencsétlenségét néznék. Köszöntésükben volt valami szokatlan: Zsófi ismerte ezt a hangot, azelőtt ő is ilyen idegenkedő tiszteletudással húzódott a sorssújtottaktól. Már rég elment mellettük, s még hátában érezte a tekinteteket, elképzelte, ahogy valami megjegyzést tesznek rá, s aztán elismétlik egymásnak az ura esetét, mint annyiszor a baleset óta. Zsófi a hátába szegzett tekintetek alatt kissé begömböltette a derekát, s lelkiismeret-furdalást érzett, hogy nem találta meg magában azt a nagy fájdalmat, amelynek az ácsorgó emberek idegenkedő csodálata szólt. Összeszedte a gondolatait, hogy a maga szomorú özvegyi sorsára gondoljon; »meg se száradt a menyasszonyi csokra, s már feketébe öltözött, huszonnégy éves, s már itt áll a világban, mint a kisujja«, addig gondolkozott ezen, amíg a gondolkozásba befáradt. A rokon asszonyok, akik időnként el-elfogták, egész kerekén megkérdezték: no, megvigasztalódtál már kicsit, Zsófink? – s félrefordított fejükől rengeteg szájalommal pislogtak rá. Zsófi tudta, hogy két hónap alatt nem illik kicsit sem megvigasztalódni, s azon volt, hogy éppolyan fejhangon feleljen, mint ők – nem olyan könnyű abba beletörődni, ángyi; elébb megöregszem én, mint beletörődjek. – Eleinte bántotta valami, amíg ezeket a vigasztalhatatlan szavakat mondta. Amint lehetett, kitépte magát az ángyi nyúlós vigasztalásából, s utólag iparkodott olyan elkeseredett lenni, mint a szavai; de hogy ez a magabúsítás egyre nagyobb fáradságba került, hozzászózott viselkedése és érzései közt ehhez a kis hazugsághoz, megtanult érzés nélkül válaszolni a fájdalmas tekintetekre és siránkozó biztatásokra, csak arra vigyázott, hogy mint »fiatal özvegy«-et meg ne ítéljék.”³⁹

Tegyük emellé az *Iszony* következő részletét, Kárász Nelli a hozzá kilátogató Takaró Sanyira nézve így idézte fel táncukat:

„Sanyin rövid bekecs és kucsma volt; azt hittem, apához jöttek az ökrök miatt, vagy az én pulykáimra küldtek Terusék kereskedőt. Húsz szép pulykát neveltem karácsonyra, s nem volt, aki a pusztáról elvigye őket. Csak, hogy olyan állhatatosan mosolygott rám – elébb csak ahogy gázolt, aztán a vizsla meggyömködött nyaka fölött is –, akkor fogtam föl, honnét ismerem én ezt a diónyi, meleg lében forgó szemet, amelyik mindig úgy nézi az embert, mintha valami kettesben elkövetett huncutságra akarná emlékeztetni. A bálban is így nézett egyre. A tömzsi két kezében fogta a derekamat; a fejét kissé félrehajította; az emlékeztető szemebarnája csaknem rám folyt, huncutul nyájaskodva. Nem tudom, hogy mosolyoghattam rá vissza. A nagyvendéglő falán volt egy aranykeretes, szalmakoszorús tükör; abba bepillanthattam volna megnézni magunkat tánc közben; őt, amint rám

³⁸ Idézi: Olasz Sándor, 1995. 63. o.

³⁹ Németh László, 1974. 555. o.

kacsmarog, s magamat, ahogy szintén félrebíltam a fejem, s furcsállásomat leplezve feladni próbálom rája. De a tükröt bepárálta az embergőz, s én magam is csak valami gőzön át néztem mindent ebben a nagy vonzódásban, zsvajgásban.”⁴⁰

Láthatjuk, Nelli is képes magát kívülről nézni, pontosabban úgy, ahogyan feltételezése szerint a közösség láthatta, úgy, ahogyan azt Kurátor Zsófi is gondolta. Nem az elbeszélő személyében meglévő különbözőség tehát a lényeges, hanem a hatás azonossága; Németh regényírói gondolkodásának sajátosságait ebben az azonosságban kell keresnünk. Azt látjuk, hogy az általa létrehozott regény határterületet érint: az egyén és a közösség érintkezési területét, úgy, hogy előttünk a kölcsönhatásaik mutatkoznak meg. Hiába gondoljuk azt, hogy a közösség csupán a hősnő előfeltevésein keresztül mutatkozik meg, ezek az előfeltevések mégis hatnak a hősnőre, mert gondolkodását befolyásolják. Gondoljunk például az *Irgalomnak* arra a jelenetére, amelyikben Kertész Ágnes az apjának küldendő levél megírására készülődik:

„Ha az ember beszél, ezer apró jelből látja, hogy a másikra hogy hat a beszéde, s maga is százféléképp, mosollyal, hangszúllyal, kézmozdulattal tudja, amit mond, a másik hangulatához, megértéséhez srófolni; a leírt mondat azonban ki van verve a világba, s ott szaval, vágja a fintort, a bukfencet helyettünk. Ez, főképp, ha magáról s az érzéseiről ír az ember, olyan kellemetlen. Most azonban különösen bajos vállalkozásnak tűnt föl: a hét év alatt támadt távolságot betűkkel áthidalni; valóságos tériszonyt váltott ki. Okosabb tán, ha az apjából indul ki, hogy annak mit kell, mit nem szabad megírni. Így, persze, bonyolult feladvánnyá válik a megírása. Az anyja levele kicsit hideg volt; neki éreztetnie kell az örömeiket. De azért túlságosan feltűnő se legyen a két levél közt az eltérés: az öröm oda-csöppentése után neki is beszámolóba kell átmennie; viszont azt is érezze az apja, hogy az orvostanhallgatónőben nem vesztette el régi sétálótársát, felfedezéseinek a méltánylóját; az anyja a gondjait küldte az érkező elé, neki meg kell nyugtatnia, hogy nincs olyan nagy baj, kibírják, ha hónapokat kell is pihennie; amellet az anyját is mentenie kell, általában azt a benyomást kelteni, hogy köztük harmónia van, idehaza a régi család várja; de azt is úgy, hogy az itthoni villózások ne érjék egész váratlanul. Mialatt a megszólítást nézte, nem is tudta, hogy fog ennek a sok feltételtől függő kísérletnek megfelelni.”⁴¹

Aki ennyire figyel a másik félre – a külső világra –, az a maga gondolkodásába illeszti annak a világnak az elvárásrendszerét is. Pontosabban: a maga gondolkodását önmaga és a világ közötti érintkezési felületekre helyezi. A Németh László által megteremtett regény, nevezhetjük tudatregénynek is, ezeknek a kapcsolódási pontoknak a középpontba állításával feszültségekkel telik meg, azt is mondhatjuk, hogy a tizenkilencedik századból, Dosztojevskij előtről átvett monologikus forma huszadi aktivizálódását láthatjuk. Olyan regényvilág teremődik tehát, amelyikben a hangsúly az egyén és a világ kapcsolódási pontjaira helyeződik át; az a kijelentés, hogy ezeket a regényvilágokat tudatregények foglalják magukban, annyiban mondható igaznak, hogy egyén és világ kapcsolatára a regény világot uraló főhős nézőpontjából nyílik rálátásunk. Teljes összhangban Némethnek a felnövesztett énhez való ragaszkodásával, azzal, hogy minden szétesés ellenére, szembe fordulva az én erodálódásával (Sándor Iván használja ezt a kifejezést) az én, az egyéniség felépítésére törekedett. Azt, hogy az énnak ez a felépítése nem mehetett végbe feszültségek nélkül, éppen regényíró látásmódjának az énről az én és a világ találkozási pontjára való át-helyeződése mutatja. Végző soron éppenséggel ez a szétesés előtti énhez való ragaszkodása teszi lehetővé, hogy Németh László regényeit vagy éppen drámáit a saját léthelyzetét kife-

⁴⁰ Németh László, 1971. 342. o.

⁴¹ Németh László, 1972. 64. o.

jező vallomásai sorába illesszük, s egész életművét a már elveszített teljesség visszaszerzésére törekvő ember legőszintébb megmutatkozásának láthassuk...

Felhasznált irodalom

- Bahtyin, Mihail: *Dosztojevszkij poétikájának problémái*, Könczöl Csaba, Szőke Katalin, Hetesi István és Horváth Géza (ford.), Gond-Cura/Osiris, Budapest, 2001.
- Dosztojevszkij, F. M.: *A Karamazov testvérek*, Makai Imre (ford.), Európa Könyvkiadó, Budapest, 1971.
- Dosztojevszkij, F. M.: *Feljegyzések az egérlyukból. Dosztojevszkij művei – Elbeszélések és kisregények*, Makai Imre (ford.), Európa Könyvkiadó, Budapest, 1973. I. 667–786. o.
- Eckhart mester: *Beszédek*, Adamik Lajos (ford.), Helikon Kiadó, Budapest, 1986.
- Fehér Ferenc: *Az antinómiák költője – Dosztojevszkij és az individuum válsága*, Cserépfalvi Kiadó, Budapest, 1996.
- Lengyel András: „Az elrejtőzött világegész keresése – József Attila gondolkodói alkatáról”, in: uő.: *A modernitás antinómiái. József Attila-tanulmányok*, Tekintet Kiadó, Budapest, 1996.
- Miłosz, Czesław: *Az Ulro országa*, Pálfalvi Lajos (ford.), Európa Kiadó, Budapest, 2001.
- Németh László: „A minőség forradalma”, in: *Tanu*, III. 1933. január, 141–143. o.
- Németh László: *Negyven év – Horváthné meghal – Gyász*, Magvető és Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1969.
- Németh László: *Két nemzedék*, Magvető és Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1970.
- Németh László: *Bűn – Iszony*, Magvető és Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1971.
- Németh László: *Irgalom*, Magvető és Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1972.
- Németh László: *Európai utas*, Magvető és Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1973.
- Németh László: *Emberi színjáték*, Magvető és Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1973. b.
- Németh László: *Sajkódi esték*, Magvető és Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1974.
- Németh László: *Homályból homályba*, I–II., Magvető és Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1977.
- Németh László: *Utolsó széttekintés*, Magvető és Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1980.
- Németh László: *Négy könyv*, Németh Judit (vál. és szerk.), Vekerdi László (s. a. r.), Gondolat Kiadó, Budapest, 1988.
- Németh László: *Németh László élete levelekben 1914–1948*, Németh Ágnes (szerk., s. a. r.), a jegyzeteket írta Grezsa Ferenc, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1993.
- Olasz Sándor: *Az író öntőformái. Nyugat-európai minták Németh László regényszemléletében*, Új Forrás könyvek, 1995.
- Safranski, Rüdiger: *Egy némethoni mester. Heidegger és kora*, Rácz Péter, Schein Gábor és Tatár Sándor (ford.), Európa Kiadó, Budapest, 2000.
- Szabó Zoltán: „A tusakodó ember”, in: uő.: *Ősök és társak. A válogatásban közreműködött és a szöveget gondozta: Czigány Lóránt*, Európai Protestáns Szabadegyetem, Bern, 1984. 207–240. o.
- Szilágyi Erzsébet: „A világ megértése önmagunkon keresztül. Németh László drámáinak hermeneutikája”, in: *Művelődés*, 2001. május, 20–21. o.
- Vekerdi László: „A tusakodó és a belátó ember”, in: *Tiszatáj*, 2001 /7. 67–72. o.

ALKAT ÉS MŰ

Füzi László Németh László-könyvéről*

A meghívó Füzi László könyvéről való beszélgetésre invitál. Ez, ha a beszélgetés nem feleslegést jelent, ma egyáltalán nem egyszerű feladat. A nehézség több dologból fakad.

1. A könyv, amelyről szólni kell, igen gazdag anyagú, vaskos, közel hétszáz oldalas mű. Az elemzésre váró problémák olyan gazdag szövedéke jelenik meg benne, amelynek behatárolt időben legfőljebb egy-egy mozzanata beszélhető meg.

2. Németh László életműve, amely ugyancsak rendkívül részletgazdag, mára recepciójának olyan szakaszába érkezett, amelyben a korábbi, viszonylag szilárdnak látszó értéktételek is bizonytalanná váltak; mára a hetvenes-nyolcvanas évek Németh László-képe – kimondatlanul is – megrendült, a szellemi élet egészére érvényes új konszenzus pedig még nem alakult ki. Ma – már és még – nyitott kérdés, hogy egy nagy író korszakos jelentőségű életművéről, vagy – Fejtő Ferencet idézve – egy „kártékony zseni” alapvetően problematikus produkciójáról, esetleg – ahogy József Attila vélte – „egy elveket még elnagyoltan sem képviselő” író-ideológus korszakos teljesítményéről van-e szó. S bár az író kitartó tisztelői a mostani centenáriumra is jó néhány művel jelentkeztek, az olvasói érdeklődés minden jel szerint mára jelentősen megcsappant. Az első benyomásokra építő ítélkező akár az életmű érdektelenné válására is gondolhat.

3. Ma igazi Németh-specialistának, a nagy terjedelmű életmű részleteiben is otthonosan mozgó szakértőnek legfőljebb néhány kutató tekinthető – magam például semmiképpen nem tartozom közéjük. Az az anyagismeret, amely a véleményt nyilvánítótól elvárható, ma csak keveseknek sajátja; legtöbbször csak más életművek ismerőjeként, az érintkezési pontok felől közelítve tud Németh Lászlóról megnyilatkozni, s ez szükségképpen magában rejtje az értelmezés esetlegességének veszélyét.

E helyzet alapvetően behatárolja lehetséges mondandómat. Nem vagyok ugyan híve annak, hogy a recepció ingamozgását az irodalomtörténész szolgálai kövesse, a hatástörténet azonban kétségkívül előtérbe állít bizonyos fejleményeket, míg másokat – pillanatnyi „érdektelenségük” következtében – háttérbe szorít. Azaz, akár akarjuk, akár nem, valamiképpen előre tematizálja beszédünket. Ezért úgy gondolom, az lesz a leghelyesebb, ha a könyv egészéről csak röviden, summázva szólok, s csupán egyetlen problémát, amely a könyvben is megjelenik, s magam is lényegesnek vélek, próbálok meg saját nézőpontomból értelmezni.

A könyv egészéről általánosságban magam is csak azt mondhatom, amit egyik kritikus, a Németh-életmű alapos ismerője, Monostori Imre már kimondott: „Füzi László [...] könyve a legjobb Németh Lászlóról szóló könyvek közé tartozik, összességében megítélve: rangos irodalomtörténeti (egyszersmind filológusi) teljesítmény” (*Új Könyvpiac*, 2001. 8–9. sz. 5.). A teljesítmény, úgy vélem, két, egymást támogató fejleményre alapozva jöhetett létre. Egyrészt Füzi László régi, kitűnő ismerője a Németh-életműnek, immár legalább negyedszázada kutatja azt, s ez a könyve egy hosszú és

* A szöveg Budapesten, a Bibó István Szellemi Műhely Füzi László *Alkat és mű. Németh László 1901–1975* című kötetéről (Kalligram, 2001) rendezett vitáján hangzott el, 2001. október 29-én.

szisztematikus fölkészülés eredménye, egyetlen műben való összegzése. Amit tud az íróról, az nem alkalmi vizsgálódás eredménye, hanem egy középnemzedékbeli kutató egész eddigi munkásságának lepárlása. Másrészt mára a Németh László-kutatás is fontos eredmények sorát érte el, megizmosodott például az a filológia, amely lépésről lépésre előkészítette, sőt lehetővé tette az átfogó interpretációt. S itt nemcsak a különböző jellegű és értékű részletfeldolgozásokra kell gondolnunk, hanem olyan fontos szövegkiadásokra is, mint az író leveleinek közreadása – ez ugyanis olyan összefüggések vizsgálataát teszi lehetővé, amelyek egyébként rejtve maradnának. Magyarán: mind Füzi László pályáján, mind a Németh-kutatásban megérették a föltételei egy összegző munka megírásának. A könyvben így – ahogy Füzi máshol meg is vallja – „először kísérletezett valaki egy teljes, a legtöbb Németh Lászlóval összefüggő kérdésre választ adni, vagy a vele kapcsolatos jelenségeket összefoglalni”. A földolgozás módja, részben az összegyűlt anyag természetéből, részben Füzi érdeklődéséből következően, egyfajta genetikus megközelítésként értelmezhető. A re-konstrukció gerince, híven a könyv címéhez, *alkat* és *mű* időben kibontakozó viszonya, s ez a megközelítés lehetővé teszi Füzi számára, hogy figyelembe vegye az írói alkat szélső pólusainak megnyilvánulásait éppen úgy, mint az életmű benső, mondhatnánk autochton bontakozását. Füzi célja, bevallottan, az élet és a mű összefüggésének, a mű benső elágazásainak rekonstrukciója, összetartozásuk tudatosítása. Ehhez természetesen komoly életrajzi, szövegfilológiai és esztétörténeti tájékozottság kell, de ezekkel Füzi rendelkezik.

Vitakérdés lehet azonban a könyv műfaja. Monostori Imre „vaskos monográfiá”-ról beszél, s kétségtelen, sok mindent föl lehet hozni e tétel bizonyítására. Magam mégis úgy gondolom, hogy e könyv valójában egy sajátos átmeneti műfajt alkot, átmenetet az életrajzi alapú irodalomtörténeti monográfia és a személyesebb, naplószerű narráció között, vagyis jellegében irodalmias vonásokat mutat. Voltaképpen ez a könyv Füzi előző naplókönyve, a *Lakatlan sziget* közvetlen folytatása. Igaz, a sziget-könyv tárgya elsősorban a saját életvilág kifejezése, megrögzítése és reflektálása volt, ennek az új könyvnek a tárgya pedig áttételesebb, s önmagát csak a nagy téma, Németh László kapcsán fejezi ki. De – meggyőződés – kifejezi; az *Alkat és mű* ugyanis csak részben összegzés, legalább annyira nyitás is: Füzi László új – Németh Lászlótól némileg már távolodó – pozíciójának narratív struktúrába szerveződő keresése. Sajátos intellektuális napló tehát ez, amelyet az egyénít, hogy a szerző önmaga és megnyilatkozása közé egy „idegen”, de saját problémái kibeszélésére alkalmas szövegvilágot helyez. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy ez a narratív logika mutatkozik meg a gyakori előreutalásokban és visszahivatkozásokban is, amelyek önmagukban is bizonyos textuális egységet eredményeznek.)

A könyv e sajátos átmeneti jellege magyarázza, hogy a genetikus rekonstrukció rendre szövegközelben marad, s kibontatlanul hagy olyan fejleményeket, amelyeket érzékel és rögzít, sőt a maga módján minősít is, ám amelyek csak az életrajztól és a szövegtől némileg eltávolodva, egy külső nézőpontból volnának új perspektívába helyezhetők. Ha ezt hibának vagy hiányosságnak tartanánk, félreértenénk a könyvet, hiszen Füzi tudatosan marad életrajz- és szövegközelben, mégis megemlítené, mert itt rejtőzik a továbbfejtés egyik komoly lehetősége.

Hogy a Füzi által összefogott s egységes rendben előadott nagy anyag másodelemzése milyen lehetőségeket rejt magában, jól példázza Németh László „19. századiságának” Füzitől leírt problémaköre. Az igazi kérdés ugyanis nem az, hogy 19. századi író-e a nap-tár szerint a 20. században született s a század háromnegyedét végigélő Németh László, hanem az, hogy miért merülhetett föl benne ez az önvád. Ez a „19. századiság” természetesen egyáltalán nem valamiféle intellektuális hipochondria tünete, hanem a magyar szellemi életnek egy szükségképpen kialakuló s Németh által jól érzékelt egyedítő vonása. Olyan vonása, amelynél kicsit meg kell állnunk.

Miről van szó? A nyugati kultúra, amelynek mi, magyarok a keleti peremén mozgunk (Ady kifejezésével élve: kompszórágként, hol ide, hol oda csapódva), az utóbbi másfél évszázadban önmaga lebontását, dekonstrukcióját végzi el. Ez, mondjuk, az Isten halálát deklaráló Nietzsche-től a totális relativizmust „pragmatizmusként” megjelenítő Rortyig szépen nyomon követhető. E fejlemény, bár centruma nyilvánvalóan tőlünk nyugatabbra van, természetszerűleg a magyar szellemi életben is megjelent, s 1919 utáni irodalmunk egy része ezt már viszonylag pontosan diagnosztizálta is. Sőt egyes írók, mindenekelőtt például Kosztolányi Dezső kor- és létérzékelésének már ez került a középpontjába. Egyik cikkében 1922-ben Kosztolányi tételesen ki is mondta: „A XIX. században, a természettudományok kezdetén, építettünk, kis és nagy gépeket, melyek bennünket élni segítettek, de aztán eluntuk, és most olyanokat szerkesztünk, melyek halni segítenek. Ilyen összerakó játék volt valaha a görög aranykor. Ma az európai műveltség rendszeres szétbontása folyik” (Hattyú. Budapest, 1972. 113. o.). Egy másik, jellemző módon *Haláltánc* címmel publikált cikkében, a simi nevű akkor divatos tánc kapcsán e folyamat pontosabb leírását is adta: „A semmi tánca ez, az, ami a többi művészetben a dadaizmus, elkényszerült fintor, kifejezője a mai társadalom lelkiállapotának, mely nem ismer erkölcsi törvényeket, irgalmat, neveltségessé teszi a munkát, s természetesen tartja, hogy az ügyeskedés, a csempész szemfülesség szabadon garázdálkodhat” (Hattyú, 27. o.). Majd egy másik összefüggésben még radikálisabban: „egy alkonyodó társadalom rángása ez, [...] figurázó, léha és üres, a nézők iránt való minden tisztelet nélkül, az önbecsülés teljes hiányával, mely ízelítőt ad, hova jutott a vérből kigázolt, színes bérgyilkosokkal cimboráló, népeket hóhéroló művelt emberiség. Iránytalan, eszmételen, oktondi. Mintha azt mondaná, minden hiába” (Hattyú, 26. o.). S ha azt gondolnánk, hogy ez csak egyedi vélekedés vagy az első világháború utáni muló korhangulat, vegyük figyelembe Kertész Imre mai diagnózisát, aki egy helyen így ír: „Utolsó inspirációját [...] a művészet még az emberi színvonal alig követhetően rohamos süllyedéséből meríti; de ez a megállíthatatlan süllyedés hamarosan elsöpör majd minden inspirációt – kivéve a pusztítást. Már most is: ki beszél irodalomról? Följegyezni az utolsó vonaglásokat, ennyi az egész” (egyetértőleg idézve: *Híd*, 2001. 6. sz. 649. o.).

A lebontásnak ez a folyamata, persze, meglehetősen bonyolult fejlemény, itt éppen csak jelezni tudtam létét. Viszonyítási pontnak azonban talán ennyi is elég. Németh László törekvésének egyedítő vonását ugyanis szerintem az a mód adja meg, ahogy a fejleményhez viszonyul. Szögezzük le mindjárt: nem tagadta le, nem tekintette nemlétezőnek; egyik kulcsszava – mint Füzi jól megválogatott idézeteiből is kitetszik – a *szorongás* volt. Jellemző például, ahogy – egy Gulyás Pálhoz írott levelében, 1938 áprilisában – önmagát minősítette: „szorongó magányos ember” (268. o.). Ez a személyesen meg- és átélt léthelyzet azonban *szembeszegülésre* s fokozott aktivitásra kényszerítette. Ennek a szembeszegülésnek jellegzetes példája és megfogalmazása a *Tanu* „Beköszöntő”-jének sokat idézett, nevezetes passzusa: „Folyóiratom ihletője e kor igazi múzsája: a szorongó tájékozatlanság. Hajótöröttek vagyunk, akik a csillagokat nézzük, s a partot keressük, abban a hitben, hogy van part, s a csillagok vezetnek. [...] Az esszét a nyilvános tanulás műfajának tekintem; egy lélek égtájakat keres, s közben égtájakat segít megtalálni; munkásságom meghívó egy tanácskozáshoz, melyet önmagammal folytatok” (191. o.). E passzus természetesen nem azért érdekes, amiért többnyire idézni szokták, hogy tudniillik valamiféle tájékozatlanság ellen, a közös tanulás érdekében nyilvánul meg. Ez is benne van, de ezeknél fontosabb a szembeszegülés, annak a hitnek a kinyilvánítása, „hogy van part, s a csillagok vezetnek”. Németh egész sokrétű és gazdag, az íráson is túlmutató tevékenységének ez a hitszerű, a kor fősodrával – és saját benső szorongásaival – szembeszegülő előföltéves volt az alapja. Németh László azonban túlzottan okos és a kor valóságos tendenciáira fogékony elme volt ahhoz, hogy ezt az előföltévest valamiféle 19. századba való – eleve illuzórikus – visszatérésre használta volna föl; tudta vagy legalábbis érezte, hogy erre nincs mód, az erre irányuló kísérlet pedig

meddő volna. Ezért részben egy intenzív tájékozódási-tanulási folyamatba, a legfrissebb kortendenciákkal való megismerkedésbe fogott (ennek nyilvános dokumentuma lett a *Tanu*), részben pedig olyan megvalósítandó célokat keresett, amelyeket szembe lehetett fordítani a kor lebontó tendenciáival. Ennek során a legfőbb célt – nagyon leegyszerűsítve, de lényegét éppen így kiemelve – egy nagy emancipatorikus mozgalom létrehozásában, a „társadalom alatti társadalmat” alkotó parasztságnak a kor színvonalára való fölhozásában fedezte föl. Németh Lászlót ez az ambíció kapcsolta a népi írók mozgalmához, amelynek – minden, e téren kimutatható feszültség és konfliktus ellenére – egyik legfontosabb, ha nem éppen a legfontosabb ideológusa lett.

Hogy a parasztság emancipálása kikerülhetetlenül fontos korkövetelmény volt Magyarországon, nem lehet kétséges. Ezt a legelfogultabb urbánusok sem szokták tagadni, az igazán okosak pedig maguk is integrálni igyekeztek programjukba e követelményt. A megvalósítás azonban nemcsak nehéz és súlyos konfliktusokkal telített volt, de föloldhatatlan belső ellentmondásokkal is terhelt. A parasztság helyzete ugyanis nem kiiktatható anomália volt, hanem az adott világrend lényegéhez tartozó strukturális elem. E helyzet megváltoztatása pedig csakis az adott világrend, a kései kapitalizmus megváltoztatásának következménye lehetett. Erre pedig sem a népi mozgalomnak, sem személyesen Németh Lászlónak nem voltak, nem lehettek meg az eszközei. Ennek következtében nem lehetett többre jutni programkonstrukcióknál, amelyeket az egyetemes nagy kortendenciák természetesen gyűrtek maguk alá.

Az eredmény, amennyire ma megítélhető, Németh László szempontjából egy irodalmi jellegű, sajátos kollíziós gondolatalakzat megformálódása lett. Alkotóelemei egyrészt egy igen széles körű, a kor magyar átlagánál frissebb tájékozódás, másrészt egy bontakozó korhangulat fölismerése és formába öntése, harmadrészt pedig egy konfrontatív, folyamatosan új konfliktusokat generáló helyzettudatosító kísérletezés. Mindhárom elemről hosszan lehetne beszélni, itt s most ezt nem teszem; fejleményeit Füzi László könyve egyébként is rendre regisztrálja. Két jellegzetességet azonban, amely egyenes következménye volt e történeti szituációnak s a helyzetre reagáló intellektuális alkatnak, meg kell említenem. Az egyik kétségkívül az írónak a koráramlatok iránti fokozott érzékenysége, pontosabban: ennek az érzékenységnek a természete. Ez a fogékonyság ugyanis csak részben intuitív jellegű, ahogy sokszor gondolják; az intuitív ráérzéssel párhuzamosan egy azonnali, gyors konstrukcióképzés is jellemzi. Erre beszédes példa lehet az Illyésről 1929-ben írott nevezetes passzus, amely egyike Németh legjobb önmetaforáinak is: „Illyésre úgy nézek, mint a csillagra, aki ott jelent meg, ahol kiszámítottam. Láttam a magyar líra lehetőségeit, s csodálkozva néztem szét: hát senki sem vállalja? Most itt a csillag, s én, tökéletlen csillagász, lélegzet-visszafojtva lesem, *arra fut-e, amerre naiv képleteim szerint futnia kell*” (100. o.). Ez a kikövetkeztető (ahogy ő maga írja: kiszámító) logika ugyanis alapvetően normaképző jellegű, s a világból hiányzó normát konstruálja meg. Ám amennyire bontakozó áramlatok megszerveződését segítette ezzel, legalább annyira önkényes is volt nemegyszer ez az eljárás: a „tökéletlen csillagász” „naiv képletei” – ma már tudjuk – olykor félresikerültek. (Ennek jó példája József Attilát teljesen félreértő elképzelése, amiért a költő egy életre szembekerült vele.) Az eljárás ilyesféle torzulása, azt kell mondanom, szükségszerű volt. S nemcsak azért, mert senki sem lehet hibátlan, az abszolút tökéletesség elérhetetlen, hanem azért is, mert Németh László gondolatképző technikája elsődlegesen a metafora-alkotás, a metaforával való (ön)kifejezés volt. Márpedig a metafora eleve magában hordja a létrehozó intenciója és a befogadó jelentésképzése közötti feszültséget: a sokféleképpen értelmezhetőséget. S az, ami szemléletességet ad a mondandónak, miközben létrehozza, egyben fogalmi kép-lékenységet is eredményez. A szöveg létmódja tehát irodalmi lesz, még akkor is, ha a szöveget létrehozó intenció nagyon is politikai.

Azok a viták pedig, amelyekbe nem ritkán metaforái sodorták, többnyire éppen saját legfontosabb intenciói ellenében hatottak, a leglényegesebb céljait tették eleve elérhetetlenné – ami a „szorongó magányos ember” helyzetét tovább rontotta.

Alighanem igaza van tehát Füzi Lászlónak, aki úgy véli, hogy Németh László „művei tulajdonképpen beszámolók az élettel folytatott küzdelmének állásáról”, jóllehet eközben „a kor általa megérezett jellemzőit is művébe építette”. Nagy kérdés azonban, hogy mindebből negyedszázaddal halála után mi az igazán eleven; a „szorongó magányos ember” drámája vagy a „tökéletlen csillagász” számításai, amelyek sokszor nem váltak be.

Füzi László könyve a maga nagyon gazdag anyagával, szöveg- és eseményközeli leírásaival, magas fokú empátiájával mindenesetre elég megfontolnivalót ad a mai olvasónak. Az eredmény immár az olvasókon múlik.

A Jelenkor szerkesztői
és a Jelenkor Kiadó munkatársai
minden hónap utolsó csütörtökén,
ezúttal tehát április 25-én, 15 és 18 óra között
várják a folyóirat és a Kiadó munkája
iránt érdeklődő olvasókat, barátaikat,
a Jelenkor korábbi és leendő szerzőit
Budapesten,
az Írók Boltja (VI., Andrássy út 45.) teázójában.

AZ ÉDENALAPÍTÓ

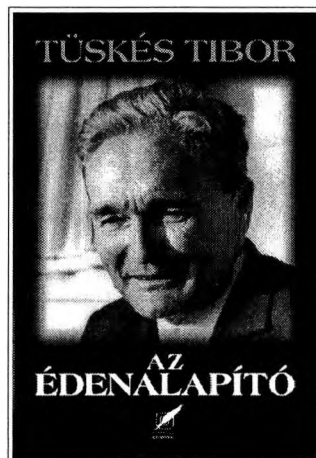
Tüskés Tibor: Az édenalapító. Írások Németh Lászlóról

Németh László születésének centenáriumi éve gazdag szellemi pezsgést keltett idehaza és a határainkon kívül is (főként Erdélyben). Rendezvények tucatjai zajlottak (s zajlanak egészen az év végéig); folyóirat-különszámok, illetve összeállítások sokasága keletkezett, s – szinte példátlan módon – a Németh Lászlótól, illetve a Némethről megjelent könyvek száma a nyár végére elérte a nyolcat (tíz kötetben).

Tagadhatatlan tehát az *olthatatlan* érdeklődés az életmű iránt. Olthatatlan, hiszen már közel háromnegyed évszázada zajlik az életmű iránti lelkesedés hullámaint lecsillapítani, kioltani törekvő ellenerők működése is; mely ellenerőknek persze nem csekély szerepük van abban, hogy – ismerős paradoxon – éppenséggel ellenkező mechanizmusok gerjesztődjenek a magyar szellemi életben. (Még akkor is helytállónak tűnik e megfigyelés, ha tudjuk és jelezzük, hogy a Németh-életmű iránti konkrét, mindennapi érdeklődés – magyarul: a művek olvasása – egyáltalán nem mondható tömeges vagy gyakori jelenségnek. De – durván fogalmazva – így van ezzel sajnos szinte a teljes magyar szépirodalom.)

A Németh László-i életmű – a maga szuggesztivitásával, hatalmas méreteivel, nagy értékeivel és minden korban vitatható belső feszültségeivel – mindig is vonzotta (vagy éppen taszította) a szellem embereit. Jól látható ez a Németh-recepció történetét tanulmányozva, s épp ily plasztikusan jelenik meg mindez e mostani, centenáriumi esztendőben is. Ennek pedig mélyen gyökerező oka kell hogy legyen. Ami aligha más, mint a Németh-életmű vitalitása, változatlanul erős kisugárzó ereje. Úgy is mondhatnám, hogy vonzereje. Amely vonzerő ennek az életműnek a *korszerűségét* is jelzi. Abban az értelemben, hogy Németh a kort, amelyben élt – a 20. századot – legtöbbször helyesen, jó kérdésekkel faggatta. Ilyenformán legtöbbször a válaszai is helyeseknek bizonyultak. Saját korában is és manapság is. Éppen emiatt válhatott, vált Németh László korszerűsége *időszerűvé*. A „mi időnk” számára is tanulságossá.

Sajátos tükör az elmondottakhoz Tüskés Tibor legújabb könyve, *Az édenalapító*. Ez a tanulmánykötet – szerzője szerint – „négy évtizedes küzdelem” eredménye. Küzdelem ennek az életműnek a „befogadásáért, megértéséért és interpretálásáért”: Tüskés Tibor szellemi épülésének és irodalomtörténeti, kritikai működésének talán a legtöbbször visszatérő intellektuális és esztétikai élménye. Egyete-mi hallgató korától napjainkig, túl a hetvenen. (Maga a szóban forgó könyv mint szellemi korpusz pedig egy sajátos sorozat záródarabja Tüskés eddigi pályáján. Az egy személyről szóló, de nem monográfia jellegű mű-

Pannónia Könyvek
Pro Pannónia Kiadói Alapítvány
Pécs, 2001
250 oldal, á. n.

vek sorában ugyanis korábban már napvilágot láttak a Fülep Lajosról, Takáts Gyuláról, Martyn Ferencről és Fodor Andrásról szóló tanulmánygyűjtemények.)

Tüskés Tibor irodalomtörténeti-kritikusi életművének egyik legjellemzőbb vonása (mint gondolkodói és érzelmi attitűd) az analógiákat, sőt az azonosságot kereső, a személyes meggyőződéssel helytálló értékörzés ideája. Kevésbé konfrontatív és kevésbé „elméleti”, kevésbé elhárító, sokkal inkább befogadó alkat. Érteni és megérteni igyekszik hőseit, hőseit; a sikeres, jó művek, értékes életművek vonzzák. S mintha irtózna a kemény bírálattól, de lehet, inkább arról van szó, hogy a számára nem tetszőt félre teszi. Nem ír róla. Akikről írt, ír, azokat személyes ügyének tekinti, s ha kritikai észrevételeket fogalmaz is meg, tapintatosan, majdhogynem gyámolító szeretettel teszi. Ily módon válik személyes üggyé – ki tudja, mennyi időre – minden és mindenki, amiről, akiről csak ír. Abban az értelemben – és éppen ez a lényeg –, hogy természetes „önzéssel” saját magát is építgeti, gazdagítja, színezi, csiszolja, finomítja másokról szólásában.

Fokozottan érvényes mindez Németh László-élményére. Amely – mint láttuk – több mint négy évtizedes. Aligha véletlen például, hogy *Az édenalapító* tán legmélyebb, legihletettebb tanulmánya Németh László Széchenyi-élményét vizsgálja, mutatja be. Ihletett és vallomások írás ez. Arról *vall*, hogy Németh László hosszú ideig tartó viaskodása Széchenyi szellemével és életének példájával legbenső, legszemélyesebb ügye volt. Tüskés mélyen átérzi mindezt, és találóan interpretálja a „végeredményt”: Széchenyiben Németh saját „eszmevilágának, egyik központi tézisének, a »harmadik oldal«-nak a képviselőjét látja”. S tovább: „a két oldal, a két malomkerék közé szorult ember sorsa szükségképpen tragikus.” Végül: a Széchenyi-könyv hőseit – Berzsenyire hasonlóan – Németh „jelképpé, sorsmetaforává alakítja, növeszti”. S aligha tévedünk nagyot, ha ezt az utóbbi summázatot Tüskés Tibor Németh László-élményére is vonatkoztatjuk. Azaz: számára Németh szellemi példa és jelkép. Legfőképpen gondolkodói magatartása és morális ereje miatt.

„Amit megismert, azonnal igyekezett továbbadni” – írja róla. – „A kifejezés vágya, a közlés-kényszer űzte. Egy a legmagasabb értelemben vett tanári elhivatottság, pedagógiai éthosz egész életművét átszínezte.” Tüskés többször említi, hogy a Németh-életmű fő összekötő anyaga a pedagógiai hajlam, a „pedagógiai szenvedély.” Mélyen egyetért Németh önjellemzésével is: „a javíthatatlan tanár”. Kell-e mondanunk, hogy mindez Tüskésre is érvényes. Eddigi – több mint félszáz – önálló kötetét forgatva ez nagyon is szembejövő. Megragadja őt továbbá Németh László *tudós író* mivolta is. Módszerében és „technikájában” egyaránt. Ez utóbbin a gondos forrástanulmányok és az adatgyűjtés megszállott alapossága értendő, a metóduson pedig az, hogy „megfigyel, elemez, próbákat végez, tanulságokat von le. S mindehhez hozzáadja a művész intuitív képességét, tehetségét, szemléletes, gondolatgazdag stílusát, páratlan műveltségét”.

A személyesség, a személyes kötődések egész sora mutatkozik meg, bukkann elő úgy szólván valamennyi – rövidebb-hosszabb – Némethről szóló írásában. Filológiai búvárkodásainak hangulatosságát is ez a vonzódás adja. Az a megközelítés, amely a kutatói ösztönt, a kíváncsiságot, a tudói makacsságot és az eredményeket személyes, tehát átélt élményként tárja az olvasó elé. Ahogyan például megosztja velünk a Németh Lászlóról legelőször olvasott méltatás ráismerő örömét, ahogyan előadja az 1948. évre kiadott *Irodalmi Diáknaptár* című füzetben található Vajda Endre-méltatás szépségeit. S mivel e tömör kisesszé azóta sem jelent meg újra sehol, rögtön közli is a teljes cikket. Benne egy igencsak fontos – Tüskés számára: fontos – mondat: „Munkásságában az általános emberi szempontok mellett döntően fontos szerepet kap a magyar igény. Széchenyire hasonlóan a nemzet »örlelke« szeretne lenni.”

A konkrét, a megélt, a Németh László személyéhez fűződő élmények úgyszintén sok fontos, színes, élvezetes adalékot szolgáltatnak a további kutatások számára. Ami megint

csak nem volna lehetséges – legalábbis ebben, ilyen formában – Tüskés eredendően szociográfusi ihletettsége, érdeklődése és nagy tapasztalata nélkül. Pontosan, tárgyi hűséggel adatol, dokumentál. Följegyzéseket ír a Némethtel való találkozásairól, jegyzeteket készít, fényképekkel, hangfelvételekkel hitelesít. Könnyed otthonossággal mozog Pécsen, Németh László helyi kalauzaként. És hát a szerkesztő Tüskés! A hatvanas évek első felének *Jelenkor*-szerkesztője Németh Lászlóval mint szerzővel levelez, szervezi a róla írt cikkeket, megbecsült vendég Sajkodon s a Szilágyi Erzsébet fasorban. Később Németh László kiadója: reprintként jelenteti meg *A Medve utcai polgárit*...

Tüskés Tibor kritikai észrevételei e tanulmányokban inkább csak pályatársai Németh László-értelmezéseinek egyikével-másikával szemben kerülnek előtérbe. Bírálja például Grezsa Ferenc Németh vásárhelyi korszakáról írott monográfiájának bizonyos apologetikus mellékhangjait. Például a „minden egyes drámai művet »remekműként« tárgyaló” szándékot, továbbá azt, hogy túl sokat fogad el perdöntően hiteles valóságként Németh önértelmező kommentárjaiból. Többek között a szocializmust igenlő, „azzal »egyetlen pillanatra sem szemben álló«” ideológiai, politikai és erkölcsi attitűdöt. Vitairatként olvassa (és több ponton vitatja) Sándor Iván Németh „üdvтанáról” írott könyvét. Nem ért egyet az alapkoncepcióval: szerinte Sándor Iván inkább „a pályakép időbeli különbségeit, változásait hangsúlyozza, s nem az életmű belső kapcsolódásait, összefüggéseit [...]”. Hiányolja továbbá e pályaképből „a magyarság sorsproblémáival birkózó Németh László” megmutatását.

Recenzióink elején szólunk néhány szót Németh László korszerűségéről. Tüskés Tibor úgyszintén érinti ezt a témát *Az édenalapító* című kötet több írásában. Egy helyütt (lát-szólag talán fordított logika szerint, de a lényegét tekintve) egészségesen egyszerű megfogalmazásban: „Németh László eszmerendszere azért maradhatott program a huszonegyedik század számára is, mert igényeiből sok minden nem valósult meg, mert a világ szekere sok tekintetben az általa óhajtott cél helyett másfelé kanyarodott.” A korszerűségben belül értendő időszerűség konkrét példái, példázatai Tüskés fölvetéseiben úgyszintén helytállóak. (Még akkor is, annak ellenére is, hogy már-már közhelyszerűen hatnak. Olyan közhelyeknek azonban, melyeknek igazságértéke és pozitív tartalma még mindig kíváncsú.) Németh életműve Tüskés szerint (is) „eleven, élő, időszerű, elgondolkodtató érték. Időszerű minőség-elve mind a vallásos hitben, mind a pedagógiában. Időszerű magyarságféltése: a nemzeti kérdést nem lehet megkerülni [...] És időszerű az a gondolata is, hogy nincs gazdasági-társadalmi változás az egyén lelki nemesedése, erkölcsi fölemelkedése nélkül.”

Szép és hasznos könyv *Az édenalapító*. Szép, mert vonzóan őszinte és vallomásosan személyes. Hasznos, mert a filológus-szociográfus Tüskés számos fontos és tovább hasznosítható dokumentumot, ténytet, adatot tárt fel és osztott meg velünk, olvasóival.

„A RENDÍTHETETLENÜL FENNTARTOTT IGÉNY”¹

Bacsó Béla: *Írni és felejteni*

„A tudományos erkölcs arról szól, hogy
mit jelent jól művelni a tudományt.”²

Hannah Arendt megfigyelése szerint a rómaiak voltak az elsők a történelemben, akik megválasztották a hagyományukat: eléggé különös módon a meghódított görögség kultúráját tartották követendőnek, melyet kissé a saját arculatukhoz formáltak – „romanizáltak” –, s azóta az európai és a belőle-tőle induló kultúrák számára mintát adtak-adnak a döntés lehetőségére: választást a múlt ajánlotta kínálatból. A lehetőségek köre egyre bővülni látszik, s a táguló horizont feladatot is jelent. Korunk tradíció-túlkínálatának útvésztoiben nem könnyű saját ösvényeket kirajzolni.

Martin Heidegger kutatásai szerint a görög(ség)ből a latin(ság)ra váltás inkább csúsztatás, jelentésszűkítés, -szűkülés, homályosítás volt, amennyiben ez a filozófia nyelve, s mindez a létlehetőségek, a lét tisztázásának esélyét csökkentette a létező számára, elmosva közte és a lét közt fennálló különbséget. Ezért is tartotta Hannah Arendt tanára egyik legfontosabb tudományos feladatának az ontológiai differencia tisztázását és a görög fogalmi nyelvezet forrás közeli újraértelmezését, saját professzorának, Edmund Husserl-nek a nyomdokain elindulva, majd tőle eltávolodva.

Hogyan lehet a filozófiát szóra bírni egy filozófiai hagyománnyal alig rendelkező nyelv számára? Miképpen lehetséges hagyományt választani és a teoretikus pontosságú használatra alkalmas filozófiai nyelv megteremtésével kísérletezni – belelátni, illetve kilátni ebből a nyelvből, írni ezen a nyelven? Bacsó Béla *Írni és felejteni* című könyve – mely az előző, a

„...mert nem mi tudunk...”-kötet folytatásaként is (és főleg akként) olvasható – egy olyan hagyomány mentén halad, mely a fogalmi elrendezést, a megnevezés folyamatban lévő, önmagát feladatként és esélyként felkínáló pontosítását tartja szem előtt, mely szétbonthatatlanul összeszövődik a megnevező kérdésben létének és válaszadásra késztettségének tudatával és tudásával. Ugyanakkor az újabb könyv az előzőhöz képest „tisztázó” kötet, egyre világosabbá és pontosabbá téve egy gondolkodásmód útvo-

¹ Vö.: Bacsó Béla: „...mert nem mi tudunk...”, Kijárat, 1999. 82. o.

² Jan Patočka: *A jelenkor értelme. Kilenc fejezet egyetemes és cseh problémákról*, Kalligram, 1999.

Kijárat Kiadó
Budapest, 2001
240 oldal, 1200 Ft

nalait, megerősítve, hogy lehetséges és szükséges a gondolkodásmód, még ha látszólag minden külső tényező ellene mond is; fenntartja szerzőjének a kikérdezettségben lévő létet felismerő és vállaló, arra válaszokat megfogalmazó magatartását.

(annyi mint filozofálni) Az *Írni és felejtetni* címben felvetődő paradoxon sokrétűsége a könyv tanulmányaiban szerteágazón bomlik ki: nem nélkülözve egyfajta fanyar iróniát, a platóni (s ezzel az egész európai filozófiai) hagyományt egyszerre kérdőre vonva és megerősítve, amikor a *Phaidón*-ban megfogalmazott szó/beszéd/írás egyre összetettebbé váló problematikájának időszerűségére utal, és megvilágítja a filozófia mindenkori aktualitását kutató és a gondolkodó ember (és egyben a gondolkodás) választásnak eleve kitett helyzetét. Mindezt úgy teszi, hogy ellenszegül a szétszóródásnak és az „újonnan eluralkodó” irányzatoknak, kitarthatva sajátjává alakított, főként a német nyelvű tradíciót szem előtt tartó kutatásai és egyre mélyülő ismeretei mellett, s fenntartja azt az olvasási módot, mely a felszínen túltekintve rávilágít a különbözőségek egyezésére és összeegyeztethetőségére. Azt is engedni látszik Bacsó Béla új könyve, hogy nem a hermeneutika és/vagy a fenomenológia közti választásról vagy nem az említett irányzatok variánsáról van szó, hanem éppen a szellemükben állandóan végrehajtott és a választási kényszeren való túlrendülésről, önálló utak kereséséről.

Mindez tapintatos kritikai magatartással párosul, melyben a fogalmak tisztázásán alapuló, egyre inkább kibomló életértés a mértékadó; a lehető legelérhetőbbig való vizsgálatok miatt tehát nem öncél, hanem egy előretételező, távolabbi közös horizont pontjainak felderítése miatt történik. Ebből adódik, hogy az *Írni és felejtetni* című könyv írója a tapintatot az olvasott és bírált szerzők iránt, a pontos és éles kritikát pedig a megvizsgált gondolatokkal szemben alkalmazza. Így történik ez az egész könyvben, nem csak például a *Lábjegyzet a Szép fogalma című könyvhöz* című írásban, hanem *A szorongás mint egzisztens kategória* címűben is, ahol éppen saját hagyományainak egyikét veti alapos és éles átvilágítás alá.

Az *Elmélettörténeti kérdések* című fejezet írásainak középpontjában áll a már említett fogalmi pontosítás, mely a *logosz* értelmezése köré rendezi az írásokat. Látszólag elvont és részletet érintő kérdésnek mutatkozik, de ahogyan a szövegek – nem csupán a *Logosz és megértés* és a *Logosz és művészet* – kibontják fogalmát, megmutatkozik az a tömörség, amely visszamenőleg egy lényegibb kimondás valamikori fennállására enged következtetni, előre fel pedig a valódi mondás reménytelenségének napjaink filozófiájában elterjedt kliséjét oldja fel: egyrészt fenntartva a folyamatos kérdezést, másrészt elismerve a ki nem mondható (*arréton*) és a belső szó (*logosz endiathetosz*) jelenlétét, rá tud hagyatkozni a mellettük és velük együtt kimondhatóra és a feltétlenül kimondásra váróra és arra szorulóra. A *logosz* fogalmának spirál mentén történő megközelítése, egyre pontosabbá tétele egyidejűleg tárja fel a hozzá kapcsolódó jelentésmezőt, mely szinte átfogja a megnevezéstől/-ből eredő problémát. Az onomatikus és delotikus *logosz*, azaz a szavak útján történő megnevezés és a láttató/felmutató közti megkülönböztetés³ dualitásából indulva a tanulmányok fokozatosan teszik egyre árnyaltabbá (például 87–88. o.) a gondolkodás (legalább) két alapvető követeleményét, a megfontoltságot (*phroncin*, 12. o.) és a mindentudás behatárolását (emendatív tevékenység, 9. o.), melynek a szövegekbe árnyaltan beleszőtt nyomain a könyv is halad, ekként megvilágítva, hogy valójában mindvégig mindannyiunkat érintő lét- és létezővonatkozásról van szó. Arról a létlehetőségről, mely mindenki számára megadatott – még ha nem él is vele –, hogy magát a világ dolgaiba való belebocsátkozása során (*entlassen ins Unbestimmte*, 85. o.) jobban, másként, megváltozottként

³ Vö. például: „Lét és priváció... Hermeneutikai kísérlet...”, in: „...mert nem mi tudunk...”, Kijárat, 1999.

értse. Így a logosz mint vonatkozásban-lét (86. o.) nem absztrakt és ezoterikus, csak a szakmabelieket érdeklő fogalom, hanem a mindenki érintettségét magában foglaló létehetőség felmutatójaként kilép a szűken vett filozófia és az elmélet területéről nem csak az etika, de a művészetfilozófia felé is.

(szép-mű-alkotás) A művészetfilozófia napjaink egyik legizgalmasabb területének látszik, Bacsó Bélánál azért is az, mert túlmegegy a szokásos „esztétizáló világ” problémán, és a műveket is a létező- és a létvonatkozás összefüggésében láttatja: eseményszerűségében, kibomlásában (*energeia* és *entelekheia*, például 77. o.), a befogadó méltóvá válása imperatívuszában és folyamatában: a mű megszólításának és a befogadó megszólítottágának állandó kölcsönösségében. Éppen ezen a ponton tűnik fel, hogy az elméleti megközelítések mennyire áthatják az applikációt, a művek olvasásának és értelmezésének területét. A könyv címével is választott *Írni és felejtetni* című írás az *Alkotók – Művek – Problémák* fejezet része, s tematikailag valóban idetartozik, de egyben példa arra, hogy a műről írás az önállóbbnak tartott elméleti írások méltó és egyenrangú párja lehet. Ebben a Kafkáról szóló írásban – melyet e fejezet legjobb írásának vélek – esszenciálisan lehetők föl azok a kérdések, problémák és a jövő olvasatainak is lehetőséget adó válaszok, melyek a könyv egészét áthatják, s amelyek „emberi létezésünket éppúgy érinti[k], mint [...] művészeti tapasztalatunkat.” (185. o.)

Amiatt fontos ez, mert írásaiban Bacsó Béla kitartóan keresi az esztétika / művészetfilozófia körülhatárolásának napjainkban egy időszerűbb, tartalmasabb, többet mondó lehetőségét; a szoros definíció lehetetlenségének nyilvánvalóságától elrugaszkodva tér vissza újra és újra ahhoz a ponthoz, ahonnan elindulva egyre jobban ki tudja szélesíteni a művészeti tapasztalat sajátosságainak felfedezését, és fenn tudja tartani az ehhez a tapasztalathoz illő nyelv keresését. A művészet különleges és sajátos státusát elismerő tradíció mellett érvelve keres olyan újfogalmazási és újraértelmezési lehetőséget, mely a jelenkor szubverzív változásai közepette is érvényességet szerezhet. Ilyen módon válik fontossá, hogy mindig a mű és befogadó együtthatásában gondolkodik, s a művészetelméletnek a filozófiával való kapcsolatát hangsúlyozva találja meg azt a pontot, ahonnan érthetővé és elfogadhatóvá válik a művészet jelentőségének fenntartása. Mert ebben a kölcsönösségben világlik fel az ember lét általi érintettsége, mely vágyként minden létezőben jelen van, vagy másként: a létező önmegértése mindig valami/valaki más által történhet meg, mindig folyamatban van és mindig kimondásra vágyakozik. A művészet az egyes műalkotásokon keresztül képes ezt a vágyat ébren tartani, szembeszegülve akkor is, ha a mindennapiság nevetésszerű akarja tenni ezt a vágyat és kívánságot. Ismétlően emlékezteti a létezőt valami többre és másra is abban a paradoxonban, mely nem téveszti szem elől az „éppen így és nem másként van”-t sem.

Talán így és innen érthető meg leginkább a művészetelmélet fenomenológiai-hermeneutikai hagyományának beépítése és transzparenszé tétele egy jelenünkben is érvényes esztétika megalkotásában. Bacsó Bélánál a tradícióhoz való kapcsolódás a legalaposabb olvasói körületekintéssel is jár: nála nemcsak neves szerzők szerepelnek, hanem a témához kapcsolódó minden gondolatot-gondolkodót szemügyre vesz, idéz (legyen az Kaufmann, Wachterhauser, Waldenfels, Hoglebe vagy Trabant), s mindvégig követi az első írásban felvetett kérdésként megfogalmazott szándékot: „miként vetheti meg a lábát a gondolkodás a kritikátlan *igenlés* és a radikálisan kritikai, világtalanító *tagadás* között.” (8. o.) A tradícióválasztás azonban mindig kritika és vita is, mert így vezethet valami többhöz, valami máshoz, valami újbóli „eredetihez”. Ebben és ezzel párhuzamosan mutatja fel, hogy a művészetelméletnek is dolga és feladata, hogy ehhez hasonló kritikai pozíciót tartson fenn, hogy ne mosson el minőségi különbségeket egyfajta toleranciának álcázott „bármilyen” jegyében. Ennek megfogalmazásában nyer jelentőséget az a mélyre

viSSZanyúló terminus technicus-bázis, melynek a mértékadás, a gondolkodás, a kikérdeztség, a kérdésként és válaszként kimondásban lét lesznek az alapvető fogalmai, s amelyek lehetővé teszik a mindenkori olvasó belebocsátkozását is a szerző intellektuális kihívásokat sem nélkülöző (szöveg)világába.

(tudományos lelkiismeret) Jan Patočka fogalmazza meg a tudományos lelkiismeret (egyik) elveként, hogy „a tudományt nem az eredmények jelentik, hanem az a folyamat, melynek során minden eredmény újra megkérdőjeleződik”.⁴ Amikor az *Írni és felejtetni* című könyv a művészeti tapasztalat eseményszerűségéről, megszüntethetetlen létvontatozásáról, az esztétikai tér változni képes perspektíváiról beszél, folyamatosan ezt az újra- és újrakezdést fogalmazza meg. A cím is magába foglalja ezt a rejtetten felnyíló etikát, s egyik kifejtését a kötetben a Kierkegaard-írás adja meg (melynek nem csupán ismétlése-értelmezése vonatkozik az etikai dimenzióra), de a címadó Kafka-tanulmányban is ez olvasható: „az emberi egzisztencia *élet* a Törvény előtt” (181. o.); hasonlóan a nyitóíráshoz, amely a figyelmeztető negativitás felől árnyalja az etikai dimenziót, amikor az obszcuritás fogalmát helyezi középpontjába, és ekként járja körül.

Feltétel nélkül kitartani intellektuális vonzalmak mellett, nem megkerülni a gondolkodás – saját magunk gondolkodásának és gondolatainak – kritikáját, véghezvinni azt, amibe belebocsátkoztunk, a döntéshelyzetek előtt nem kitérni, ez is mind a tudományos lelkiismerethez tartozik, s egy olyan „szellemi szerkezet, mely magában foglalja annak lehetőségét, hogy a szellemi hivatás kiszakadhasson a társadalmi alávetettség állapotából, amelynek ki van téve”.⁵ Írni és felejtetni ezt a kiszakadhatóságot is jelenti, azt, mely a művészet tapasztalatának repetitív körüljárásával való bajlódásról tudja, hogy egy szellemet szétfeszítő erőterben zajlik (53. o.), s mely folyton ellentmond az esztétikai térnek. A filozófia absztrakciói ekképpen nyernek közvetlen érzékiséget, megszólító erőt, mely nem a szétszórtság és korlátlanág, hanem a mértéktartás, alázat és megfontoltság kötöttségének határtalanságát villantja föl. Mindennek a célja nem csupán a megértés és mindig másként értés, hanem annak megmutatkozása is, hogy az „emberi élet a megértésen túl (maga)tartást kíván nyerni”. (37. o.) De mindez – amiképpen a szép/ség is – ellenáll a fogalmivá tételnek. Az, hogy „amit kimondunk, már valamilyen módon a kimondottakkal kerül vonatkozásba, és sohasem mondjuk ki a dolgot végső értelmé szerint, hanem *egy jó okkal* értelmesnek tartott kimondás az, amit egyáltalán elérhetünk” (86. o.), az *Írni és felejtetni* című könyvnek is önkorlátozó, a létező hatáira figyelmező vonatkoztatási pontja; rendíthetetlenül fenntartott igénye pedig a Schleiermacherre vonatkozó kierkegaardi megfigyelés, jellemzés és elismerés: csak arról beszélni, csak annyit mondani, amennyit tudunk, amennyit képesek lehetünk kimondani. De azt és annyit mindenképpen.

⁴ Jan Patočka: i. m., 31–32. o.

⁵ Jan Patočka: i. m., 19. o.

„AZ IRÓNIÁRÓL”-RÓL

(Egy tanulmány margójára)

A *Jelenkor* 2001. áprilisi száma közölt egy elgondolkodtató tanulmányt „Az iróniáról”. Az írást a téma egyik kiváló hazai ismerője, Bacsó Béla jegyzi. Nem kívánom (és nem is tudnám) mérlegre tenni Bacsó igen gazdag fejtegetésének összes téziséit. Az alábbi néhány oldalon mindössze arra a bírálatra szeretnék reflektálni, melyet a szerző Paul de Man „Az irónia fogalma”¹ című előadásszövege kapcsán fogalmazott meg, Peter Szondi és Walter Benjamin vélt-valós álláspontjának védelmében.

Tanulmányának vége felé Bacsó hosszú bekezdésben tárgyalja Peter Szondi és Walter Benjamin meglátásait, s közben figyelemre méltó hiányosságokra mutat rá a de Man-i iróniaértelmezésben, mindenekelőtt pedig de Mannak Szondit és Benjaminget illető kritikai megjegyzéseiben. Bacsó amellet érvel, hogy amikor Szondi a romantikus irónia negatív, reflexiók mozgásának „ideiglenességéről” (*Vorläufigkeit*) beszél, akkor ezt az ideiglenességet végérvényesnek tekinti, azaz nem gondolja, hogy valaha is egy olyan utolsó reflexióhoz érkezhetnénk, amely maga már nem ideiglenes. Bacsó konklúziója de Man Szondi-kritikájának kritikájába vált át: „Az irónia tehát [...] az emberi létezés időhöz kötött és ideiglenes jellegét, valamint mindenfajta önreflexív kísérlet ideiglenességét mutatja meg. Ezért is oly meglepő, hogy de Man miként olvashatta félre Szondi ragyogó meglátását. De Man ugyanis azt állította, hogy Szondi, nem elég, hogy összekeverte az iróniát a komédiával, de végső soron megteremti az irónia esztétikai *Aufhebung*ját” (Bacsó, 423. o.). Bacsó ezután egy lábjegyzetben hivatkozva előbb „Az irónia fogalmá”-t, majd Werner Hamachert, aki egyik tanulmányában² – Bacsó szerint – „Fontos kritikai észrevételt fűz ehhez Szondi védelmében” (kiem. tőlem – F. Gy.). Mármost, ha elolvassuk a Bacsó által bírált bekezdést (de Man, 200–201. o.), akkor ott az ideiglenesség/végérvényesség kérdéskörének nyomát sem találjuk. Bacsó figyelmét nyilván elkerülte, hogy a szóban forgó (Hamacher által egyébként tényleg joggal korrigált) félreolvasás nem a hivatkozott előadásban található (amelyet Hamacher tanulmánya nem ismer és nem is ismerhet, hiszen mintegy tíz évvel az *Esztétikai ideológia* megjelenése előtt íródott), hanem „A temporalitás retorikája”-ban olvasható, amelynek álláspontjával de Man későbbi fejtegetése hangsúlyozottan szakít. Az előadás eleje ezt a váltást világosan értésünkre adja, amikor az irónia értelmezésének három szokványos módját taglalva (1. művészi eszköz, 2. az én dialektikája, 3. a történelem dialektikája) saját korábbi álláspontját a második kategóriába sorolja. S bár ez a gesztus nem kevés

¹ Paul de Man: „Az irónia fogalma”, in: uő.: *Esztétikai ideológia*, Katona Gábor (ford.), Janus/Osiris, Budapest, 2000. 175–203. o. A fordítást helyenként módosítottam, az alábbi kiadás alapján: Paul de Man: *Aesthetic Ideology*, Andrzej Warminski (szerk.), University of Minnesota Press, Minneapolis, 1996. Mindvégig a magyar kiadás oldalszámaira hivatkozom.

² Werner Hamacher: „Lectio. De Mans Imperativ”, in: uő.: *Entferntes Verstehen. Studien zu Philosophie und Literatur von Kant bis Celan*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1998. 187–188. o.

ambivalenciát (és „íroniát”) kölcsönöz de Man előadásának (hiszen az önkritikus „szakítás” óhatatlanul visszairódik az *én* dialektikájába, még ha nem redukálható is arra), az azért mégsem hagyható figyelmen kívül, hogy „amit ma mondok, az az önkritika jegyeit viseli magán” (de Man, 184. o.). (Megjegyzem, de Man itt a francia *autocritique* kifejezést használja, amelynek akkoriban – 1977-et írunk – erőteljesen althusseri csengése lehetett...) „Az íronia fogalma” más oldalról bírálja Szondit, mint „A temporalitás retorikája”. Nem a reflexió ideiglenességét, hanem íronia és komikum összemosását, azaz az íronia „eltávolodásként” (dialektikus *Aufhebung*ként, tehát akár *vég nélküli* mozgásként) való értelmezését helyteleníti. Míg korábbi írásában de Man megelégedett a reflexió dialektika végnélküliségének hangsúlyozásával (és nem vette észre, hogy valójában maga Szondi is ezt mondja), addig a későbbi fejtegetés magának a reflexiónak mint dialektikus folyamatnak a lehetőségét és státusát firtatja. Ezért is meglepő, hogy Bacsó a korábbi tanulmány (általá és Hamacher által is meggyőzően cáfolt) félreolvasását egyetlen „ugyanis” közvetítésével („...De Man *ugyanis* azt állította...”)³ képes összekötni a későbbi fejtegetés teljesen más irányú kritikai megállapításaival, melyek azonban így cáfolatlanul, sőt tárgyalás nélkül maradnak. Az íronia és a komikum megkülönböztetésének kérdését Bacsó tanulmánya éppúgy érintetlenül hagyja, mint a distanciálás fogalmában rejlő esztétikai *Aufhebung* problémáját. Erről tanúskodik például az alábbi kijelentése: „Azzal, hogy a szerepek egy sajátos *távolságba* [Bacsó kiemelése] kerülnek önmaguktól (önreflexivitás), azzal, hogy magukról és helyzetükről nyilvánítanak véleményt, érvényesítik az íroniát, és így *komikus* [kiem. tőlem – F. Gy.] hatást keltenek” (Bacsó, 423. o.).

De Man Benjamin-kritikája, ahogy Bacsó azt illető de Man-kritikája is, az előzőnél érdekesebb eset, és talán valamivel tanulságosabb is. Ugyanakkor meglehetősen bonyolult konstelláció, de azért megpróbálom érthetően vázolni. Tehát: Walter Benjamin a német romantikusok művészetkritika-fogalmáról írott 1919-es doktori disszertációjában tárgyalja futólagosan az íronia kérdését.³ „A műalkotás” (*Das Kunstwerk*) című fejezetben tér ki a romantikusok íroniafogalmára, összevetve azt az értekezése fókuszában álló kritikafogalommal. Az ekkor körvonalazódó íroniaolvasat rövid bemutatását Bacsó az értekezés egy korábbi pontjára utalva Benjamin „idealizmuskritikájának” kihangsúlyozásával kezdi, rámutatva, hogy a kora romantikusok (mindenekelőtt Friedrich Schlegel) nézeteit Benjamin nem azonosította Fichte szubjektív idealizmusával. Bacsó értelmezésében Benjamin felfogása egyértelműen a romantikusokéra rímel, és az íroniáról alkotott képe lényegében meg egyezik Schlegel íroniafogalmával. Amint azonban arra már többen is rámutattak, Benjaminnak a romantikusok álláspontjával szemben is komoly fenntartásai voltak.⁴ Ami az íronia kérdését illeti, ezek a fenntartások világosan megfogalmazódnak az íroniáról szóló fejtegetés végén, a műalkotásról szóló fejezet zárlatában, ahol az értekező a romantikusok íroniafelfogásának alapeszméjében, azaz „a mű lerombolhatatlanságának” gondolatában rejlő miszticizmusra utal: „A mű lerombolhatatlanságába vetett hit [...] a kora romantika misztikus alapmeggyőződése volt” (Benjamin, 87. o.). A fejezetet Benjamin

³ Walter Benjamin: „Der Begriff der Kunstkritik in der deutschen Romantik”, in: *Gesammelte Schriften* I/1, Rolf Tiedemann, Hermann Schweppenhäuser (szerk.), Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1991 (1974.) 7–122. o. (Itt jelzem, hogy az *Esztétikai ideológia* szerkesztője, Andrzej Warminski, ennek a kiadásnak az oldalszámait adja meg de Man tanulmányában, Bacsó viszont egy korábbi kiadást használ, amelynek oldalszámozása kicsit eltér az általam hivatkozott kötetétől.)

⁴ Lásd pl.: Rodolphe Gasché: „A józan abszolútum. Benjaminról és a kora romantikusokról”, Némedi Andrea (ford.), in: *Helikon* 2000/1–2, 76–95. o.; valamint Samuel Weber: „Criticism Underway. Walter Benjamin’s Romantic Concept of Criticism”, in: *Romantic Revolutions: Criticism and Theory*, Kenneth R. Johnston et al. (szerk.), Indiana University Press, Bloomington – Indianapolis, 1990. 302–319. o., különösen: 316. o.

éppenséggel a romantikus iróniafogalom idealisztikus mozzanatának kimutatására futtatja ki. A formális irónia „magában a műben levő objektív mozzanatként [...] azt a paradox kísérletet jeleníti meg [*darstellt*], hogy az építményt még lerombolás által is építsük [*am Gebilde noch durch Abbruch zu bauen*], azaz magában a műben mutassuk ki a műnek az ideára vonatkozását” (Benjamin, 87. o.). Amint a fejezet iménti záromondatából látszik, Benjamin „paradox kísérletet” lát a romantikus iróniában. Amikor „Az irónia fogalma” végén de Man egyetlen bekezdés erejéig Benjamin írását tárgyalja, pontosan ezt a skeptikus hozzáállást, a dialektikus *Aufhebung*ban rejlő redukálhatatlanul negatív mozzanatot felismerését értékeli nagyra Benjamin elemzésében, és mivel maga is osztja ezt az álláspontot, ezért az értekezőt nem annak *saját* álláspontja miatt kritizálja, hanem azért az értelmezésért, amit Benjamin *Schlegelről* ad. De Man szerint ugyanis Benjamin vitatható módon dialektikus („hegeliánus”) sémába erőlteti a romantikus irónia schlegeli fogalmát, holott de Man olvasatában Schlegel sokkal közelebb áll Benjaminhoz, mint Benjamin gondolná. Az irónia mint „szüntelen parabázis” ugyanis de Man szerint nem gondolható el valamilyen dialektikus folyamat konstitutív elemeként. Tehát de Man Benjaminsal csak annyiban nem ért egyet, amennyiben Benjamin kritikával illethető idealista nézeteket tulajdonít Schlegelnek. Ez a bonyodalom Bacsó fejtegetésében egyáltalán nem jelenik meg. A három szerző (Schlegel, Benjamin és de Man) álláspontjának imént jelzett dinamikája helyett egyetlen bináris ellentét mérvét állóképet kapunk, melyben Schlegel és Benjamin az egyik, de Man pedig a másik oldalon kap helyet. Bacsó nemcsak azt hagyja figyelmen kívül, amiben de Man Benjaminsal egyetért, hanem azt is, hogy ez éppen az, amiben Benjamin Szonditól különbözik. Mindenekelőtt pedig nem szól Benjamin Schlegel-kritikájáról. Ezért gondolja azt, hogy „a mű lerombolhatatlanságának” eszméjét védelmezve Benjamin mellett emel szót, holott ebben az eszmében nemcsak hogy Benjamin, de (de Man szerint legalábbis) maga Schlegel sem hisz. Ez az eszme Benjamin szerint (ahogy de Man szerint is) idealisztikus dialektikán alapul. A különbség kettejük között az, hogy Benjamin szerint Schlegel azonosul ezzel az idealista elgondolással, de Man szerint viszont nem. Benjamin értelmezésének hegeliánus szóhasználatát de Man egy idézettel szemlélteti (amely Bacsó tárgyalásából megintcsak kimarad): „A forma ironizálása ahhoz a viharhoz hasonlít, amely fellebbenti [*aufhebt*] a művészet transzcendentális rendjének függönyét” (Benjamin, 86. o.). De Man példája nem teljesen szerencsés, mert ebben a mondatban szerepel ugyan az *aufheben* kifejezés, de nem feltétlenül hegeli jelentésben. Aligha vitatható azonban a szó hegeli felhangja, ha a mondatot Benjamin ezt követő kijelentésének kontextusában olvassuk, mely szerint a mű nem más, mint „a rend misztériuma”, s benne „a műnek a művészet ideájától való abszolút függősége”, illetve „a műnek a művészet ideájában való örök és lerombolhatatlan megszüntetve-megőrzöttsége [*Aufgehobensein*]” nyilatkozik meg (Benjamin, 86. o.). Mivel „a mű lerombolhatatlansága” úgy Benjamin, mint de Man számára a műnek a művészet idealításában való feloldottságát feltételezi, meglepő, sőt abszurd, hogy Bacsó épp ehhez a képzethez társítja a betű materialitásának de Man-i gondolatát. A mű lerombolhatatlanságáról beszélné természetesen a konkrét, empirikus műtökéletes átlátszóságának és az empirikus vonatkozásoktól mentes tiszta eszmeiség elérésének lehetetlenségére is gondolhatunk (mint ahogy Bacsó vélhetően erre is gondol), ám a kifejezés ilyen értelmezésének nem sok köze van Benjamin szövegéhez, ahol „a mű lerombolhatatlansága” éppen hogy nem az empirikus műnek, hanem a dialektikus folyamatban feloldott („idealizált”) műnek a lerombolhatatlanságát jelenti. Amennyiben Bacsó ez utóbbi, eszmei lerombolhatatlansághoz kapcsolja a betű materialitásának gondolatát, akkor erre a materialításra is áll, amit Derrida „a jelölő materialitásának” lacani fogalmáról állapított meg, tudniillik hogy pusztán idealítás.

Bacsó a kritika benjamin fogalmát érdekes módon egyszer sem említi, pedig minden jel arra mutat, hogy tulajdonképpen azért bírálja de Man, mert az nem tett különbséget kriti-

ka és irónia között. Amikor de Man az irónia kapcsán a mű teljes destrukciójáról beszél, akkor – impliciten ez Bacsó vádja – voltaképpen összekeveri az iróniát a kritikával. Pedig, érvelhet Bacsó, Benjamin szerint a kettő között jelentős különbség van, nevezetesen az, hogy míg a kritika a mű teljes lerombolását jelenti, addig az irónia esetében a mű destrukciója sohasem lehet teljes. Bacsó elgondolása szerint az iróniát (mint művön *belüli* folyamatot) nem az a lerombolás/helyreállítás dialektika szervezi, amelyik a (művek között lejátszódó) kritikát. Irónia és kritika (illetve mű és művészet) között szerinte lényegi eltérés van: „De Man azt sejteti, hogy az idea felől történő, történeti dialektikus pillantás nyújtja a mű újra helyreálló vagy helyreállított egységét. A kérdés csak az, hogy mit is kezdünk azzal a kihagyott gondolattal, amely szerint nincs teljes destrukció. Benjamin szerint a romantikusok nem értették volna az iróniát, ha nem tartják fenn a mű olyan egységét, amely mindenkor *graduálisan különbözik a művészet egységétől*, sőt éppen »magában a műben levő objektív mozzanatként« kell értékelnünk az iróniát” (Bacsó, 425. o.). A mű és a művészet egységének „graduális” különbségében Bacsó vélhetően az irónia és a kritika lényegi, minőségi különbségét látja. A kérdés csak az, hogy mit is kezdünk azzal a kihagyott szóval, amely Benjamin szövegében a „graduális” jelző előtt áll, s amely Benjamin egész fejtegetésének alaptendenciáját is megadva azt a kritikai mozzanatot anticipálja, amelyet a fejtegetés végéről fentebb már idéztünk. Benjamin ugyanis azt mondja, hogy „az egyes mű egysége és a művészet egysége *csak* fokozatilag [nur *graduell*] különbözik” (Benjamin, 86. o.; kiem. tőlem – F. Gy.). Ha a két kategória között csakis fokozati az eltérés, akkor ebből az következik, hogy a művön belüli ironikus önrombolás és a művek közötti kritikai rombolás között csupán szintbeli különbség van, mivel a kritikai rombolás a művészetre vonatkoztatva önrombolásként, azaz a művészet *ironikus* mozgásaként értelmezhető, míg a művön belüli ironikus önrombolás pedig nem más, mint a mű belső *kritikai* mozgása, melyet másként a mű folyamatos önkritikájának nevezhetünk. Oldalakkal korábban, amikor Benjamin az irónia szubjektív és negatív fajtájának („az anyag ironizálásának”, *die Ironisierung des Stoffes*) kérdéséről áttért az irónia objektív és pozitív fajtájának („a forma ironizálásának”, *die Ironisierung der Form*) kérdésére, akkor egyik első meglátása éppen az volt, hogy a forma lerombolása és feloldása tekintetében „feltűnő rokonság” van a formális irónia és a kritika között (Benjamin, 84. o.). Ha a mű tekintetében az irónia pozitív, s ezáltal a kritikával elmentésnek mutatkozik is, mindez mit sem változtat azon, hogy ez a pozitívítás egy teleologikus dialektikán, a *mű* megelőlegzett egysége felé tartó végtelen mozgáson nyugszik, éppen úgy, ahogy a kritika a *művészet* megelőlegzett egységéhez való közelítésként fogható fel. A dialektikus, reflexiós mozgás a kritika és az irónia esetében a szintbeli eltolódás ellenére is ugyanaz, és ezért mondhatja végül Benjamin, hogy a mű és a művészet egysége közötti különbség *csak* fokozati. Erre a fokozati különbségre utal vissza Benjamin négy évvel később *A műfordító feladata* című esszéjének azon a pontján, ahol a fordításban rejlő „ironikus” mozzanatról beszél: „A fordítás tehát az eredeti művet legalább annyiban – ironikusan – véglegesebb nyelvi birodalomba plántálja át, hogy a mű ebből a közegből már semmiféle áttétellel nem emelhető ki, hanem csak mindig újabb, mindig más részeivel emelkedhet oda azután. Nem véletlen, hogy itt az »ironikusan« szó a romantikusok gondolatmeneteire emlékeztet. A romantikusok elsőként pillanthatnak be a művek életébe, melynek legmagasabb rendű tanúsítványa [*eine höchste Bezeugung*] a fordítás. Persze, ezt mint ilyet alig ismerték föl, figyelmüket inkább a kritika felé fordították, mely szintén a művek tovább élésének – igaz: szerényebb [*geringeres*] – mozzanata.”⁵ Tandori Dezső fordítása ki-

⁵ Walter Benjamin: „A műfordító feladata”, Tandori Dezső (ford.), in: uő.: *Angelus Novus*, Radnóti Sándor (szerk.), Magyar Helikon, Budapest, 1980. 78–79. o.; Walter Benjamin: „Die Aufgabe des Übersetzers”, in: uő.: *Illuminationen*, Siegfried Unseld (szerk.), Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1977. 56. o.

csit félrevezető, vagy legalábbis félreérthető, mert Benjamin itt sem azt nem mondja, hogy a fordítás (illetve az irónia) „a legmagasabb rendű tanúsítványa” (die *höchste Bezeugung*) volna a művek életének, sem azt, hogy a kritikai áthelyezés a fordításhoz képest alapvetően más („szerényebb”) működést mutatna. Mindössze annyit mond, hogy a fordítás „egy föltöbb magas” vagy „az egyik legmagasabb” tanúsítvány (eine *höchste Bezeugung*: szó szerint „egy legmagasabb tanúsítvány”), s hogy a kritika pedig „alacsonyabb”, „csékélyebb” (*geringeres*) formában teszi meg ugyanazt, amit a fordítás (és az irónia). Ezzel a párhuzamos működéssel magyarázható az is, hogy Benjamin olykor nehézség nélkül egymásba is játszhatja a szinteket. Maga a fordítás fogalma ad erre lehetőséget, amennyiben nemcsak művek (nyelvek) közötti eseményként jelenik meg, hanem olyan mozzanatként, ami minden nyelvhez belsőleg hozzátartozik, s ezért elkerülhetetlenül egyetlen művön (vagyis egy adott nyelven) belül is zajlik. A fordítás illetően kétszintű fogalmában artikulálódik az irónia és a kritika fokozati különbsége, s a fordítás kettős felfogása teszi lehetővé azt is, hogy a „kritizálhatóság” (a „fordíthatóság” mintájára) a művek objektív potenciáljaként legyen elgondolható, vagyis hogy maga a kritika – immár pozitív kritikaként – az önmagukat szakadatlanul áthelyező művek *ironikus* működéséhez társuljon, s annak mintegy a felfokozása vagy meghatványozása legyen. Ha olykor hajlamosak is volnánk (akár maga Benjamin nyomán) lényegi különbséget látni a művek élete (*Leben*), túlélése (*Überleben*), továbbélése (*Fortleben*) vagy utóélete (*Nachleben*) között, s egyiket az irónia, másikat a fordítás, megint másikat pedig a kritika fogalmához kötni, e trópusok folytonos felcserélődése és bonyolult összefonódása Benjamin szövegeiben arra figyelmeztet, hogy a mű (ironikus) élete talán mindig már (fordításban való) túlélés vagy (kritikai) továbbélés, s hogy ezért a mű eleve implikál egyfajta erőszakos, kritikai idegenszerűséget, minek folytán elevensége kísértetiesnek, egy tán-sosem-volt élet *utóéletének* tűnik.

Visszatérve az értekezéshez, az irónia és a kritika párhuzamos működését és merőben fokozati különbségét támasztja alá az is, hogy a mű lerombolhatatlanságának gondolatát Benjamin egy „kettős forma fogalom” (*doppelter Formbegriff*) bevezetésével tudja csak magyarázni, amelynek segítségével lényegében a mű belső *kritikai* működését, a megszűntetve-megőrzés dialektikáját demonstrálja. „Az egyedi mű meghatározott formája [...] az ironikus rombolás áldozatává válik. Följe azonban az irónia az örök forma egét, a formák ideáját festi, melyet az abszolút formának nevezhetnénk, és bizonyítja a mű túlélését, a mű ugyanis ebből a szférából meríti lerombolhatatlan fennállását azt követően, hogy az empirikus forma, a mű elszigetelt reflexiójának kifejeződése, az irónia folytán elemésztfódott” (Benjamin, 86. o.). A mű csakis annyiban „lerombolhatatlan”, amennyiben egy ideális, „abszolút formával” áll vonatkozásban, amely garantálja, hogy a mű az ironikus töréseket (az „empirikus forma” szakadatlan lerombolását) magába integrálva fennmaradjon, vagyis megőrizze önnön folytonosságát és egységét. A mű mint „empirikus forma” Benjamin leírása szerint tehát igenis rombolás áldozatává válik, és csupán az abszolútum szférájának közvetítésével őrződik meg „lerombolhatatlan” egésznek. Ez a dialektikus mozgás a tárgya de Man bírálatainak, mely – ismétlem – alapjában véve osztja Benjamin álláspontját, és csak annyiban Benjamin-bírálat, amennyiben Benjamin Schlegel-értelmezését vitatja.

Az említett dialektikus mozgást de Man a veszteség (*loss*) és a visszanyerés (*recuperation*) ökonómiájaként írja le. Bacsó számára ezzel az értelmezéssel kapcsolatban merül fel a fordítás problémája. „Vajon honnan veszi de Man azt, hogy Benjamin itt a helyreállításról beszél, ha csak nem abból a rossz fordításból, amit ő maga idéz, s aminek alapján Benjamin könnyen elmarasztalható, mi több, Hegel sémájának követőjeként mutatható be” (Bacsó, 424. o.). Stílusosan visszakérdezhetnénk: vajon honnan veszi Bacsó azt, hogy de Man itt helyreállításról beszél, hacsak nem abból a rossz fordításból, amelyet ő maga idéz (s amelynek helyességében egyébként később már maga sem bízik teljesen)?

A *recuperation* ugyanis ökonómiai fogalom,⁶ ezért a létező párhuzamok ellenére is inkább „visszanyerés”, mint „helyreállítás” (*restoration*). De komolyabbra fordítva a szót, először is hadd jegyezzem meg, hogy de Man nem egy meglévő *fordítást* idéz, hanem közvetlenül Benjaminget idézi, a *saját* (improvizált?) fordításában. Ez a lábjegyzetéből világosan kiderül. Mondhatnánk persze: annál rosszabb de Manra nézve. Csakhogy – másodszer – de Man fordítása szerintem korrekt. Bacsó lábjegyzetben idézi az inkriminált fordítást, sajátos eleganciával *no comment* mellékelve a német eredetit, ő maga azonban tartózkodik attól, hogy beszálljon a ringbe, és csupán parafrázisban (de még milyenben...) adja meg saját olvasatát. Lássuk sorjában. Benjamin: „Es ist also bei dieser Art der Ironie, welche aus der Beziehung auf das Unbedingte entspringt, nicht die Rede von Subjektivismus und Spiel, sondern von der Angleichung des begrenzten Werkes an das Absolute, von seiner völligen Objektivierung um den Preis seines Untergangs” (Benjamin, 85. o.). (Benjamin mondatát én valahogy így fordítanám: „Az irónia ezen fajtája esetén, amelyik a feltétlenre való vonatkozásból keletkezik, nem szubjektivizmusról és játékról van szó, hanem a behatárolt műnek az abszolútumhoz való hasonulásáról, önnön pusztulása árán való teljes objektíválódásáról.”) De Man angol fordítása: „This type of irony (which originates in the relationship of the particular work to the indefinite project)⁷ has nothing to do with subjectivism or with play, but it has to do with the approximation of the particular and hence limited work to the absolute, with its complete objectivication at a cost of its destruction.” Bacsó ahelyett, hogy maga is lefordítaná a mondatot, de Man fordítását (immár a főszövegben) az alábbi parafrázissal gondolja cáfolni: „Nem, a Benjamingtől vett idézet éppen azt mondja, hogy az irónia miközben egy be nem teljesíthető és meg nem valósítható művészet-idea fényében mutatja a korlátok között levő művet, ami magát destruálja, hogy többet, de nem magát az ideát mutassa” (Bacsó, 424. o.). Sic. Igazi érthetlenség, valódi ironikus pillanat Bacsó szövegében. Szeretne írni egy roppant fontos, stratégiai jelentőségű mondatot az iróniáról, de a mondat valahogy nem jön össze. (Mint ahogy nem jön össze a következő bekezdés elején sem, ahol Bacsó megint az iróniáról kívánná szólni: „Az irónia, ha annak eredetére visszapillantunk, ami nem volt ismeretlen a görög gondolkodás iránt nagy érdeklődést mutató romantikusok számára sem, a szokratikus iróniát találjuk.” Sic. Mit is mondott de Man az *anakoluthonról*?...) De vissza az előbbi mondatához! Szóval egy ilyen „mondat”, egy ilyen korrektív, értelemtisztázó parafrázis után idézi Bacsó a mű ironikus *széthullásáról* beszélő de Mant, hogy az idézetet nyomban félbe is szakítva tagadja a széthullást, holott saját szövege épp az imént hullott szét darabjaira: „De Man így folytatta a Benjamin-idézet után: »A mű teljes széthullása-

⁶ A *recuperation* a veszteségnek nyereséggé, a deficitnek profittá, a hiánynak többletté történő alakítása. A szó ezen ökonómiai jelentését egy másik írásában de Man nyíltan is hangsúlyozza, a magyar fordítás mindazonáltal ott is kitart a „helyreállítás” mellett: „A helyreállítás [*recuperation*] ökonómiai fogalom, amely lehetővé teszi a negatív vagy pozitív értékelés közti közvetített átmenetet [*passage*] vagy átvágást [*crossing*: keresztezés, áthaladás]...” (de Man, 112. o.). Ugyanez az írás kicsivel korábban az „öniróniát” (*self-ironization*) a visszanyerés egyik formájának nevezi (111. o.).

⁷ Mivel a zárójelek státusa nemcsak a magyar, de az angol kiadásban sem egyértelmű, ezért az olvasó a zárójeles rész tartalmából kiindulva kénytelen eldönteni, hogy adott esetben szerzői közbevetésről van-e szó. Ebben az esetben a zárójeles rész inkább magyarázó, kibővített fordítása (parafrázisa?), mint tükröfordítása Benjamin szövegének. Fontos, hogy itt de Man nem „az egyedi mű és a meghatározatlan tervezet viszonyáról” beszél (ahogy az *Eszétikái ideológia* magyar fordítása), hanem az egyedi műnek a meghatározatlan tervezethez való viszonyáról (*the relationship of the particular work to the indefinite project*), amit a szóban forgó német kifejezés (*Beziehung auf das Unbedingte*) felől az egyedi műnek a meghatározatlan tervezetre való vonatkozásaként kell olvasnunk.

nak pillanatában (épp az előbb tudtuk meg Benjamtól, hogy ilyen nem létezik – B. B. [épp most történt meg Bacsó szövegével... az, amit egyébként Benjamin sosem szűnt meg hangsúlyozni – F. Gy.]), amikor látszólag minden elveszett, a mű helyreáll» (Bacsó, 425. o.).⁸ Azért van abban némi ironia, ha a széthullás pillanatát követően egy szöveg épp a széthullás heves tagadásával gondolja helyreállítani, pontosabban visszanyerni magát. Ehhez az ironiához képest a tanulmány vélhetően „ironikusnak” szánt perorációja fölöt-
tebb tervszerűnek, domesztikáltnak, egyszerűen túlságosan is emberinek hat.

Először is látnunk kell, hogy amikor de Man a mű destrukciójáról beszél, akkor egész pontosan az „egyedi, tehát behatárolt mű” (*particular and hence limited work*) (vagy ahogy Benjamtól szerepel: *das begrenzte Werk*) destrukciójáról beszél. Mindez arra utal, hogy a mű fogalma Benjamtól éppúgy kettős értelmű, mint a formáé,⁹ s hogy itt az *Aufhebung* előtti *egyedi, behatárolt* mű destrukciójáról van szó, összhangban azzal, ahogy maga Benjamin később „az egyedi mű meghatározott formájának” mint „empirikus formának” a destrukciójáról szól, amely az „abszolút forma” eszmei általánosságában (azaz a *lerombolható* műben) nyer feloldozást. Ez az *Aufhebung* jelenik meg Benjamin egyik korábbi Schlegel-idézetében – „az Egyedi halálán virágzik az Egész képződménye” (*von des Einzelnen Tod blüht ja des Ganzen Gebilde*) –, s ezt az *Aufhebung*-ot nevezi Benjamin végül „paradox kísérletnek” a fentebb már idézett konklúzióban, mely szerint a formális ironia azt a törekvést jeleníti meg, hogy „az építményt még lerombolás által is építsük” (*am Gebilde noch durch Abbruch zu bauen*).¹⁰

Másodszor, de Man ökonómiai szóhasználata teljesen indokolt, hiszen maga Benjamin is nyíltan a veszteség/nyereség ökonómiai viszonylatában gondolkodik, amikor a szóban forgó mondatban azt mondja, hogy a mű teljes objektiválódása a mű „pusztulása árán” (*um den Preis seines Untergangs*) megy végbe. Ami itt ökonómiai metaforikában jelenik meg, abban másutt Benjamin áldozati struktúrát lát. Hiszen a dialektikus *Aufhebung*-ot másutt az egyedi mű „feláldoztatásának” (vagy Schlegellel szólva az Egyes „halálának” és az Egész „virágzásának”) eseményeként írja le: „Az egyedi mű meghatározott formája [...] az ironikus rombolás áldozatává válik” (Benjamin, 86. o.; kiem. tőlem – F. Gy.). Az ökonómiai és az áldozati struktúra efféle párhuzama, sőt összefonódása jól megfigyelhető de Mannál is, aki a kanti fenséges tárgyalásakor nemcsak „a veszteség és a nyereség ökonómiájáról” (*an economy of loss and gain*) (63. o.), hanem „az önfeláldozás és a visszanyerés ökonómiájáról” (*an economy of sacrifice and recuperation*) (76. o.) is beszél.

De ne siessük el a dolgot és egy olvasási kísérlet erejéig kanyarodjunk vissza Bacsó fentebb idézett parafrázisához, mely így hangzott: „...az ironia miközben egy be nem teljeshető és meg nem valósítható művészet-idea fényében mutatja a korlátok között levő művet, ami magát destruálja, hogy többet, de nem magát az ideát mutassa”. Anélkül,

⁸ Az angol eredetiben itt egyébként nem egészen ezt olvassuk: „At the moment when all seems lost, when the work is totally undone, its gets recuperated...”. Nem csupán arról van szó, hogy – amint már fentebb jeleztem – a *recuperation* inkább visszanyerést jelent, mintsem helyreállítást, hanem hogy de Man nem azt mondja, hogy „látszólag” (*seemingly*) minden elveszett, hanem azt, hogy minden veszni „látszik” (*seems*). Nem mindegy. A két kifejezés az esetleges áthallások ellenére sem ugyanaz, és a különbségnek itt igen nagy jelentősége van. A széthullás ugyanis de Man szerint éppenhogy nem „látszólagos” (azaz illuzórikus, valótlan stb.), hanem nagyon is valós eseménynek tűnik.

⁹ A műfogalom kettős értelmére Benjamin is rámutat, amikor a kettős forma fogalom kifejtését követően Schlegelnek a „látható” és a „láthatatlan” mű közötti különbségtételre utal: „Ilyen értelemben beszél Schlegel »a látható mű hatáiról«, melyeken túl megnyílik a láthatatlan műnek, azaz a művészet ideájának birodalma” (Benjamin, 86–87. o.).

¹⁰ A *bauen/Gebäude* és a *bilden/Gebilde* szópárok sajátos elegyítése folytán Benjamin szövege itt mindeképpen gazdagabb marad, mint bármely fordítás.

hogy ezt a „mondatot” minden áron – *um jeden Preis* – jól formált szöveggé akarnám feloldani, azért megpróbálkoznék egy olvasattal. Ehhez persze némi átalakításra, az „empirikus forma” feláldozására, szétroncsolására van szükség: a magam részéről kihúznám a „miközben”-t, és úgy fejezném be a mondatot, hogy „többet *mulasson*, de *ne* magát az ideát *mutassa*”. Nos, ez esetben szerintem Bacsó szeme előtt – ahogy ez a de Man-i fordítással szemben csak később explicált kifogásából is kiderül – még mindig az ideiglenesség fogalma lebeg (vagyis még mindig nem veszi észre, hogy érvei „Az ironia fogalma” helyett valójában „A temporalitás retorikájá”-nak gondolatmenetét érintik, továbbá hogy nemcsak de Man, de Benjamin fejtegetése sem az ideiglenesség kérdése körül forog). Bacsó ugyanis, ha jól értem, azt hangsúlyozza, hogy bár a mű túlmutat önmagán, mégsem magát az ideát (a művészet ideáját) mutatja. Vagyis a mű mindig csak (fél)úton van a művészet ideája felé. Ez a gondolat lehetett a háttérben akkor, amikor Bacsó a mű „lerombolhatatlanságát” (sajátos értelmezésben) a betű materialitásával hozta kapcsolatba, később pedig erre a gondolatra utal vissza, amikor mű és művészet örök „nem-egységéről” beszél, és ennek okán *kell* (hangsúlyozom: *kell*) az *Angleichung* („hasonulás, hasonítás”) de Man-i fordítását (*approximation*: „közeledés, közelítés”) meglehetősen módton az „egység” szinonimájaként, azaz súlyos félrefordításként olvasnia: „Az »Angleichung« éppen nem approximáció, hanem hasonlatossággként értendő, az át nemidalható távolság munkál itt Benjaminsnál, a mű és a művészet (ideájának) örök nem-egysége” (Bacsó, 425. o.). Hogy az approximációt Bacsó miért érti „egységnek”, rejtély, amit én csak a fenti magyarázattal tudok feloldani (tudniillik hogy Hamacher tanulmányát tévedésből „Az ironia fogalmá”-hoz rendeli, és annak bírálataként olvassa, továbbá hogy ennek érdekében elemi szinten *kell* megmásítania nemcsak de Man olvasatát, azaz szövegének argumentumait, de – amint az „approximáció” esete mutatja – az egyes szavak lehető legkézenfekvőbb jelentését is). De Man ugyanis sehol sem mondja (és nem is implikálja) azt az egységet, amelyet Bacsó cáfolni kíván. Ha továbbolvassuk a szóban forgó bekezdést, akkor az approximációra azt a szinonimát találjuk: „az abszolútum felé való előrehaladás” (*the progression toward the absolute*). Később pedig de Man azt mondja, hogy az idea nem más, mint „a végtelen abszolútum, amely felé a mű útban van” (*the infinite absolute toward which the work is under way*). Az „approximáció” mindezek alapján dialektikus „előrehaladás” és „útban levés” az abszolútum felé, nem pedig az abszolútummal való azonosság. A német *Angleichung*ot Bacsó „hasonlatossággként” magyarázza, ami saját korábbi megfogalmazásában azt jelenti, hogy a mű „közel és egyben távol” is van a művészettől. Ez a fordítás egyfelől elfogadhatónak tűnik, amennyiben valóban mű és művészet „nem-egységéről” van szó, ugyanakkor nem teljesen kielégítő, hiszen kimarad belőle a szakadatlan mozgás és a folyton elhalasztódó totális azonosulás képzete. Benjamin szövegében nem a mű valamilyen stagnáló állapotára, hanem a mű szüntelen változására és elmozdulására esik a hangsúly. Elvégre Benjamin nem *Gleichheit* („azonosság”) és nem is *Ähnlichkeit* („hasonlóság”) mond – semmiféle *-heit* vagy *-keit* nincs a mondatban –, hanem *An-gleich-ung*ról beszél, ahol az affixumok együttesen a mozgást jelzik, a szótó pedig a tökéletes egyezésre utal, s amely kifejezés éppen ezért a tökéletes egyezés felé tartó mozgást írja le, ahogy ez a de Man-i *approximation*ban kiválóan megjelenik.¹¹ (A még szóba jöhető

¹¹ Ha mindezen érvek ellenére az „approximáció” kifejezéssel szemben valakinek mégis fenntartásai vannak, akkor bírálatát jobb, ha egyenesen Novalisnak címzi, aki egyik töredékében hasonló kontextusban és jelentésben használja ezt a szót: „Der Gang der Approximation ist aus zunehmenden Progressen und Regressen zusammengesetzt. Beide retardieren – Beide beschleunigen – beide führen zum Ziel. So scheint sich im Roman der Dichter bald dem Ziel zu nähern, bald wieder zu entfernen, und nie ist er näher, als wenn es am entferntesten zu sein scheint.” Novalis: *Fragmente und Studien. Die Christenheit oder Europa*, Carl Paschek (szerk.), Reclam, Stuttgart, 1996. 30. o.

assimilation szerintem kevésbé szerencsés választás lett volna.) Hogy az *Angleichung* esetében – összhangban de Man fordításával – ama híres „vég nélküli közeledésről” (*unendliche Annäherung*) lehet szó, amely legalábbis Manfred Frank hasonló című könyve óta széles ismertségnek örvend, világosan látszik Benjamin egyik nem sokkal későbbi mondatából, mely szerint az irónia (mármint a formális irónia) „Nemcsak hogy nem rombolja le, hanem egyenesen a lerombolhatatlansághoz közelíti az általa megtámadott művet” (Benjamin, 86. o.; kiem. tőlem – F. Gy.). Az irónia approximációként, végtelen közelítésként történő elgondolása tulajdonképpen közhely a német kora romantika kritikai irodalmában. Az önmegalkotás és az önmegsemmisítés ironikus váltakozása kapcsán a korszak egyik monográfusa „az abszolútumhoz való közeledésre irányuló törekvésről” beszél,¹² egy másik filológus pedig arra a következtetésre jut, hogy az ironizálás voltaképpen nem más, mint „egymással szembeállított dolgok – dialektikus mozgásként felfogott – szüntelen tagadása által közeledni a *feltétlenhez*”.¹³ Ezt a közhelyes értelmezést már „A temporalitás retorikája” is jól ismeri, ám míg de Man e korábbi írása azonosul is vele (ahogy teszi ezt Szondi és Bacsó), addig „Az irónia fogalma” éppen a (végtelenített) reflexió vagy dialektika gondolatát veszi kritika alá (s ebben inkább Benjaminhoz áll közel).

Hogy ez a néhány megjegyzés bármennyivel is „közelebb” vitt-e minket az irónia fogalmához, azt nem tudom. Főként azért nem, mert azzal sem vagyok tisztában, hogy valaha is sikerült-e valakinek megragadnia az iróniát (ha van olyan), fogalmat alkotnia róla, feladatul szabva ezáltal, hogy mi az ő iróniafogalmát próbáljuk felfogni. Bacsó tanulmányának mottóját elnézve azonban – „»Die Ironie ist eine permanente Parekbasis.« Friedrich Schlegel: *Zur Philosophie*, 1797., 668. fragmentum” – felrémlik bennem, mintha már olvastam volna ezt az egészet valahol, mintha valakinek fontos mondandója lett volna Friedrich Schlegelnek erről a kijelentéséről, mintha valaki előszeretettel tért volna vissza hozzá, nem is egyszer és nem is egyféleképpen. Mintha valahol (hol is?) például azt olvastam volna, hogy „az irónia a trópusok allegóriájának permanens parabázisa”. Hm. Amikor az említett mottóban „Az irónia fogalma”-nak egyik lábjegyzetét vélem felfedezni, mondjuk úgy: „intertextuálisan” (a magyar változatban ez a 21., az angolban a 20. lábjegyzet), akkor nemcsak az a kérdés merül fel bennem, hogy ha Bacsó is ilyen fontosnak találta, miért nem nézte meg, hogy más, de legalábbis egy számára oly fontosnak tűnő elrugaszkodási pont (nevezetesen „Az irónia fogalma”) mit mond róla vagy mit tesz hozzá – most tegyük félre „A temporalitás retorikájá”-nak és főként *Az olvasás allegóriáinak* idevágó fejtegetéseit –, hanem mindenekelőtt az, hogy a bírálat formában véghezvitt súlyos „el(mis)másolást” nem lehetett-e volna elkerülni egy kicsivel lassabb és körültekintőbb olvasással, mondjuk úgy, ahogy Werner Hamacher példaszerűen alapos tanulmánya teszi (melyet egyébként szintén ajánlatos volna végigolvasni). A kérdésben persze, mint mindig, ott a válasz is. Bacsó talán azt kívánta demonstrálni (látszólag de Manon, ironikusan azonban saját magán), hogy a hatásiszony nem kizárólag a költészet területén, hanem az „erős” kritikusokkal kapcsolatban is működőképes fogalom.

¹² Lothar Pikulik: *Frühromantik. Epoche – Werke – Wirkung*, C. H. Beck, München, 1992. 111. o.

¹³ Jochen A. Bär: *Sprachreflexion der deutschen Frühromantik. Konzepte zwischen Universalpoesie und Grammatischem Kosmopolitismus*, Walter de Gruyter, Berlin–New York, 1999. 394. o.

VÁLASZ FOGARASI GYÖRGYNEK

Mondhatnánk és főként kérdezhetnénk, a régi hermeneutikai elv szerint, hogy vajon miért nem ért valaki valamit, vajon miért érti félre azt, amit olvas? Erre vonatkozóan Schleiermacher egykor két lényegi elemet jelölt meg: „Übereilung”, illetve „befangenheit”. Nehogy újra a margóra kerüljek vagy kiírjanak nekem a margóra, lefordítom (az persze meglehetősen furcsa, hogy a kritikus a német és angol szövegváltozat idézését nem abszolút jóakaratom megnyilvánulásának tekinti, hanem mintegy a feladat előli megfutamodásnak – ez ugye az ő részéről aligha tekinthető a jóakarát megnyilvánulásának, főként, mert a magyar változat *rendelkezésre áll*): tehát egyrészt vagy *elsiet* valaki valamit, vagy éppen nincs miért sietnie, hiszen ő már eleve tudja, célnál van, azaz olyan módon *elfogult*, hogy már nem érti, amit talán még érthetne. De miért is gondolom, hogy Fogarasi György bármit is nem ért, én pedig jobban értem? Egy olyan országban, ahol nincs vitakultúra, ahol mindenki önnön igazával eltelve egy alig látogatott rezervátumban éldegél, Fogarasi szinte elfogulatlannak tűnik. Fogarasi a szöveg előrehaladtával azonban mindinkább olyan fordulatokra ragadtatja magát, mondhatni, el van ragadtatva önmagától, hogy milyen pontosan ért tetten, miközben éppen „el(mis)másolom” de Man kétszeri nekirugaszkodását Szondi amúgy sem létező emlékművének. Talán még a szorongásomat analizáló – hogy valaki ne érezze, hogy mások nyelvi/elméleti fordulataival élni nem ízléses (Bloom!) – Fogarasi György is megengedi, hogy megkérdezzem, vajon miért nem foglalkozik azzal, amiről írtam?

A tisztázás kedvéért: azt vizsgáltam az iróniáról szólva, hogy van-e, lehet-e köze a komikumnak az iróniához és megfordítva, vagy pedig *megfellebbezhetetlenül igaz de Man aligha helytálló kijelentése*: „Irony is not comedy, and theory of irony is not a theory of comedy.” (Paul de Man: „The Concept of Irony”, in: uő.: *Aesthetic Ideology*, A. Warminski [kiad.], Univ. of Minnesota Press, 1996. 182. o.) A magyar kiadásban: „Az irónia azonban nem komédia, és az irónia elmélete nem komédiaelmélet.” (In: Paul de Man: *Esztétikai ideológia*, Katona Gábor [ford.], Janus/Osiris, 2000. 201. o.) Tehát még ha magamra veszem is a kritikus azon vádját, hogy a hihetetlen erőlködés közepette „sic”-es mondatokat sikerült csak az irónia kapcsán kiizzadnom, joggal kérdezhetem, hogy kritikusomnak vajon miért nem tűnt fel az, amiről írni akartam – tartható-e a komédia és irónia közti kapcsolat-teremtés, vagy ettől kezdve csak azt gondolhatjuk, amit de Man írt erről?

De szívesen eltekintek attól, hogy mit és miről írtam, ennél nagyobb jóakaratra senki sem számíthat tőlem, mégis felmerül a kérdés, vajon maga Schlegel sem érdekes már a kérdés eldöntésekor? Kritikusom a végső tettenérés pillanatában „hümmög”, ami mégis csak sok, hiszen ezzel azt akarja sejtetni, hogy nem eléggé, hogy nem jól és nem úgy értem de Man-t, ahogy azt kell (!), hanem tőle veszem a mottót, és így az ő (tudniillik de Man) „tudásával” ékeskedem. Ez lenne a szorongás bloomiádájának beteljesülése, azaz a másik bekebelezése, helyére állás – ki nem érti! Az sokkal inkább okot ad a „hümmögésre”, hogy Szondi a komédia kapcsán szól a kilépésről, a szerep hirtelen megtöréséről, s ennek példája az, amit kritikusom s, ami ennél rosszabb, de Man figyelmen kívül hagy. Szondi példája is Tieck *Die verkehrte Welt* című műve volt, és kérdése közvetve az, hogy van-e az iróniának és a komédiának köze egymáshoz. Szondinál ez áll (hm!): „In der Literatur über Tieck wird immer wieder darauf hingewiesen, daß dieses »Aus-der-Rolle-Fallen«

ein seit Aristophanes in jeder Epoche und jeder Literatur vorkommendes »ureigenes« Mittel der Komödie und romantisch also allenfalls seine Anwendung ohne Maßen.“ („F. Schlegel und die romantische Ironie“, in: *Schriften II.*, J. Bollack és mások [kiad.], Suhrkamp, 1978. 29. o.) Vagy a csaknem hasonló megfogalmazás Benjaminsnál: a forma ironizálása Tiecknél szélsőségesen jelenik meg, de – és ez a lényeg –: „Die dramatische Form läßt sich im höchsten Maße und am eindruckvollsten unter allen ironisieren, weil sie das höchste Maß von Illusionskraft enthält und dadurch die Ironie in hohem Grade in sich aufnehmen kann, ohne sich völlig aufzulösen.“ (Benjamin: *Der Begriff der Kunstkritik in der deutschen Romantik*, Suhrkamp, 1973. 78. o., a Fogarasi által használt későbbi kiadásban a 84. oldalon.) Röviden, fordítgatás és kommentálás nélkül (*no comment!*) is látható, hogy értelmesen lehet arról gondolkodni, miszerint a *kiesés, kilépés, kiszólás, a vélt és initált egy-czés megrendülése a komédia kapcsán is felmerül(het)*, s mint állítottam, írásomban ezt próbáltam meg bemutatni Tieck és az őt érintő lényeges elméleti teljesítmények kapcsán.

Tehát Benjamin és Szondi azt állítják, hogy kiváltképpen Tieck élt ezzel a lehetőséggel – mondom, Tieck, és nem Jean Paul, hiszen de Man szerint rá gondolt Szondi, azaz inkább rá áll, hozzá lehet kapcsolni egy ilyen elméletet („He’s thinking more about Jean Paul, and giving a theory of the comic.” Uo.). Vajon honnan tudja a dekonstrukció mindig, hogy a másik mire gondolt, vagy miért gondolja, hogy a másik nem gondolt arra, amire ő gondolt, és így tovább. De félre Benjaminsal és Szondival, van még egy lehetőségem, hogy ki-„sic”-esedett tanulmányomban valamiféle élet nyomát felmutassam, s ez talán Schlegel felől történhet meg, ha csak azt nem mondjuk, hogy saját elméletét illetően már ő sem érdekes – ugye, azért ez képtelenség lenne. Szóval szorongásomat feloldandó és bizonyítva azt, hogy nemcsak de Man, de még mások is, például én, olvasnak Schlegel-töredékeket, jó, ha szemügyre vesszük a korszak néhány fragmentumát.

Itt van rögtön a *Fragmente zur Litteratur und Poesie* egyik töredéke: a *parekbase* akár abszolút mimikai, akár abszolút fantasztikus, a regényben elleplezettnek kell lennie, nem olyan nyilvánvalónak, mint az ókori komédiában (vö. 397. fr.); a fantasztikus regényben a *parekbase* folyamatos kell legyen, állandó „jelenlétével” tüntet és teszi teljességgel lehetetlenné a döntést a személyről, a helyről, a kijelentésről stb. (vö. 463. fr.). Vagy éppen egy Tieckre vonatkozó, kritikainak tűnő megjegyzés: azáltal törekszik elérni a szokatlant, hogy átfordítja a megszokottat (vö. 926. fr.). Az „Umkehrung” nem jósolható, nem kiszámítható mozgása, amit a dekonstrukció, de éppígy a romantika is kiemelt. Egy újabb fragmentumban Tieck szinte a komédia lényegi szerkezetét vázolta fel: minden szisztematikus műben lennie kell egy *prológusnak*, egy *epilógusnak* és egy *centrológusnak* (vagy egy *parekbasénak*). Minél centráltabb, annál szisztematikusabb (vö. 942. fr.). Vagy a *Zur Poesie und Literatur* fragmentumai között találjuk: a *parekbase mintegy* az ösztönös örömméret (*Wollust*) formája, míg a téma ismétlése ezzel ellentétes (vö. 952. fr., a töredékek mindegyike in: *Fragmente zur Poesie und Literatur*, H. Eichner K. F. Sch. A. [kiad.], 16. kötet, Schöningh-Thomas Verlag, 1981.). Az események közepette, *miközben* a forma önmagát *destruálja*, abban az örömben részesít minket, hogy semmi sem idézhető vissza, nem ismétellhetünk meg semmit, hiszen bárminek a visszaidézése *c megrendítő és örömben részesítő aktus folytán teljességgel lehetetlen*. S ezt az iróniában működő erőt a komédia, mint a példa (Tieck) és a fragmentumok mutatják, nem nélkülözi, azaz él vele, olykor túlzásba is viszi. Fogarasi ajánlotta nekem Hamacher kiváló Schlegel-tanulmányát (olvastam!), amelyben az olvasó megtalálja azt a *parekbaséra* vonatkozó helyet, melyet Eichner fontosnak tartott e formatörő elem értelmezéséhez, ahol azzal az érdekes kijelentéssel találkozunk, hogy ezáltal *csik ki a próza a reflexió szerepéből* (vö. „Der ausgesetzte Satz”, in: uő.: *Entferntes Verstehen*, Suhrkamp, 1998. 222. o.). Még talán emlékeznek rá, Szondi beszélt ilyesmiről, de hát éppen az idézett szöveg hely a *Geschichte der europäischen Literatur* című szövegben, a dráma kapcsán beszél a *parekbaséról*. Tehát csak és pusztán azt kívántam

megmutatni, hogy Schlegeltől nem áll távol, főként, ha olyan közel állt hozzá éppen Tieck személyében, hogy felismerje a komédiában ennek a *figurának* a jelentőségét, ahogy ezt egykor Szondi már kimutatta.

Szeretném még felhívni valamire kritikusom figyelmét. Az írásom a szókratikus ironia mint háttér előtérbe állítására futott ki, ezért utal engem de Man *anakoluthon*-gondolatahoz, azaz de Man tudta, és így nincs mit tenni, mint őt idézni!? Tudta ezt már más is a romantika elméletírói között, a már nem olvasott Rudolf Haym is az ironia szókratikus eredetére utalt (vö. *Die romantische Schule. Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Geistes*, O. Walzel [kiad.], 4. kiadás, 1920. 295. o.). Vagy az újabb romantika-irodalomban éppen ennek a sajátos dialektikának, amely nem a hegeli (!), a jelenlétét és jelentőségét dolgozzák ki (vö. R. Bubner: „Zur dialektischen Bedeutung romantischer Ironie”, in: uő.: *Innovationen des Idealismus*, Vandenhoeck/Ruprecht, 1995. és például A. Arndt újabb tanulmányai: *Dialektik und Hermeneutik*, valamint *Widerstreit und Widerspruch. Zur Grundform romantischer Dialektik*). Nekem úgy tűnik, hogy a dekonstrukció és az antik dialektika viszonya, akár de Man szövegei kapcsán is, még vizsgálandó, nagy téma – egy aligha dekonstrukcióellenes szerző, mint Rodolphe Gasché a nyelvi elem afenomenalizmusának kifejtésekor nem riad vissza attól, hogy azt mint *dinamisz adiinamiat* jelölje meg (vö. Gasché: „The Fallout of Reading”, in: *The Wild Card of Reading*, Harvard U. P., 1998. 133. o., a megfelelő arisztotelészi gondolatot lásd *Metafizika* 1046a). Ez a megjelölés ugyanis éppen azt a *privációt* foglalja magába, ami a dolog lehetőségét és lehetetlenségét nem előre eldöntött módon juttatja kifejezésre, *s ez végső soron – mint Arisztotelész kijelenti – áthúzza vagy megtöri annak lehetőségét, hogy valaminek végső lehetősége szerint a birtokában legyünk, vagy ennek lehetőségét teljességgel állítsuk – ez maga a teljességgel lehetetlen*. Az antik tradícióval egybekötni az ironia tárgyalását – amit sokan sokféleképpen végeztek és végeznek –, ennek vizsgálatától mi sem tartózkodhatunk, s ennek megkerülhetetlen példája az általam hivatkozott 108. *Kritikai töredék*. Itt nem „*überelni*”, s főként nem az „*überellen*” forma szerint nem-érteni akartam de Mant.

Végül néhány megjegyzés: szigorú kritikusom kijelenti, hogy érintetlenül hagytam az ironia és a komikum megkülönböztetését. Valóban távol áll tőlem az osztályozó szempont, amit Schlegeltől tanultam, főként, ha egész írásom aligha irányult másra, mint ennek a mesterséges elválasztásnak a felszámolására. A Benjamin-kérdéskör valóban meggondolandó, itt kritikusom számos megjegyzést tesz, amiről lehet értelmesen gondolkodni. Bár Fogarasi itt elmarasztal, hogy nem idéztem bizonyos meghatározó helyeket, főként azokat, ahol de Man szerint Benjamin hegeliánus dialektikája lép működésbe. Miért is gondolnánk, hogy itt a hegeli dialektika jól bejáratott kritikáját kellene követnünk? Benjamin könyve a következőképpen fejeződött be: a káprázat fénye vetül a sokféle műre, a mű sokféleségére, amit a fény mintegy kiolt, és ebben a pillanatban és pillanatra magát az ideát engedi lenni, ami *a mű*, a mű sokféleségében (vö. 1973-as kiadás, 113. o., *Ges. Schriften*-ben, amit Fogarasi is használ, 119. o.). Sokkal inkább működik itt az a platonikus dialektika, amiről Volkmann-Schluck azt írta *Plato. Der Anfang der Metaphysik* című könyvében, hogy az idea fény, amely a felfogó lelket és a létezőt feszültségteli viszonylatba állítja, az idea az a nem szűnő vonatkozás, amely a gondolkodó lelket érinti (vö. Königshausen/Neumann, 1999. 60. o.). Amikor Benjamin arról ír, hogy az egyedi mű meghatározott formáját destruálja az ironia, *miközben* az örök forma egét rajzolja ki: a formák ideája ad neki maradandóságot, és így lesz *egy*. De ez az odarajzolt ég miféle biztosítékot nyújt, a mű, a látható mű a határok között *marad*. Csak a művészet ideája határtalan, amely azonban éppen hogy nem szemlélhető, a káprázatban van az idea, de ott az ember nem lát, csak inkább látni véli az *összállót*. A formális ironia *paradox kísérlete* – mint Benjamin állítja – a destrukció által történő építés, vagyis annak a lehetősége, hogy még ki nem próbált vonatkozásokat teremtsen a műben és a mű által a reprezentációnak alapot

adó forma (*Darstellungsform*) megrendítésével. Önmaga véglegesen be nem teljesíthető lehetőségeinek lehetővé tétele, ahogy írta: az ideára való vonatkozásának demonstrálása („im Werke selbst seine Beziehung auf die Idee zu demonstrieren”).

Végül egy nekem tetsző, sőt szándékomnak tökéletesen megfelelő olvasatot ad Fogarasi György: a hangsúlyt én éppen arra helyezem, amit ő ki akar húzni, a *miközben-re*, ami, elismerem, kevésbé hangzik jól, mint Merleau-Ponty *intervalluma*, vagy mások *Zwischen*-je, mégis ezzel akartam, talán ügyetlenül, kifejezni azt, hogy a mű olyan mozgás és mozgatottság (*egy olyan, céllal bíró valami, ami nem magán kívül, hanem önmagába rejtve az, ami*), esetleg *Wollust*, amihez mi mindig későn érkezünk, vagy amelyből túl korán lépünk ki. A mű *szét-nem-rombolható* (hiszen mindig *túl van az időn és a létén*, ami az ember értő pillantása előtt egyáltalán adódik), a mű beteljesedésének lehetetlensége ez, amihez érdemes a Blanchot (*Az Athenaeum-ról*) művét alapul vevő Ph. Lacoue-Labarthe és J. L. Nancy szerzőpáros *The Literary Absolute* (franciául 1978!) könyvét megnézni, például az *auto-critique* témához.

Ami a tévedést illeti, miszerint nem látom, hogy mire hivatkozott Hamacher, ezt talán nem érdemes tárgyalni – a kérdés az volt a számomra, hogy „ideiglenes” korrekció(ja) járt-e eredménnyel Szondi művének későbbi megítélését illetően. Nem. Hangsúlyozom, nem érdekel, hogy Szondit miért tolta félre de Man, talán magyarázat lehet, hogy én is gyanúsítsak, amit Gasché írt le, hogy éppen Szondi biztatására kereste meg de Mant...

Fogarasi Györgynek *minden irónia nélkül* köszönöm az írását – egyrészt mint tanulmányíró, másrészt mint kiváló fordítót nagyra tartom –, s azt, hogy ilyen sokrétűen foglalt állást ebben a nem könnyű vitában. Nagy életművek árnyékában semmiképp sem szorongva, hanem sokkal inkább tanulva élek.